

CEP ÜNİVERSİTESİ

Materyalizm

OLIVIER BLOCH

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Materyalizm

Le matérialisme

OLIVIER BLOCH
Paris I Üniversitesi Öğretim Üyesi

Çeviren
MİNE KÜPÇÜ

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CATVLLVS

İ l e t i ş i m Y a y ı n l a r ı

C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 129 • ISBN 975-470-236-5

1. Basım: İletişim Yayınları, Ağustos 1993
Ekim 1985 tarihli 1. baskısından çevrilmiştir.

Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders.kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

BİRİNCİ KISIM

YAKLAŞIM SORUNLARI

BİRİNCİ BÖLÜM

TERİM VE KAVRAM

Felsefe pratiğinde -izm ve -ist'le biten sözcükleri özdeş kabul etme alışkanlığına sahibiz. Bunun böyle olması çok zaman almıştır. Bu tür kullanım, klasik çağın pek de uzağına düşmez. Başlangıçta bu sonekler, bir işle o işi yapanı belirtirken, daha sonra büyük adamların taklitçilerini, yandaşlarını ve bunların konumlarını veya herhangi bir tarikatin müritlerini ve o tarikatin kendisini belirtir duruma geldiler. Bu şekilde kavramlaştırılmış bir kaynağın tarafında olunduğunu belirtmek için sözü geçen soneklerin soyut bir terime veya daha sık görüldüğü gibi türemiş bir sıfata eklenmesi ancak 17. yüzyılda yaygınlaşır. (Individualiste, individualisme; rationaliste, rationalizme; humaniste, humanisme).*

"Materyalizm" bu kuraldan kurtulamaz: Göreceli olarak yeni olan bu sözcük, çok öncenin doktrinlerini de niteler. Geçmişten gelen böylesi bir kullanımın bazı sorunlar doğurduğu bir gerçektir. Bir düşünceyi tanımlamak için, düşünenin hiç yararlanmadığı, üstelik anlamını bilmediği bir sözcük hangi noktaya dek kullanılabilir? Sözcüklerin onlarla birlikte, içlerinde doğmuş oldukları daha eski düşünce sistemlerine özgü bu kullanım, modern düşünce sistemlerinde hangi noktaya dek anlamı boz-

(*) Bireyci-Bireycilik, Usçu-Usçuluk, İnsancı-İnsancılık (ç.n.).

madan yeralabilir? Bu tür sorunlar, felsefe tarihinin bütün sorunsallarının tam göbeğinde bulunurlar.

Böyle bir anlam kayması kaçınılmaz olsa da, felsefe birliğine zarar vermedikçe engellenmese de, eski ve yeni düşünce sistemleri arasında uzayıp giden iletişimden yoksun tartışmalara yolaçması tehlikesi vardır. Sözcüğü kullanırken gereken ihtiyat en az bu tartışmalardaki kadar olmalıdır. "Materyalist" ve "materyalizm" terimlerinin ortaya çıkış koşullarına ve bu koşullardan kavramın içeriği ile onun kullanım gerekçeleri hakkında bize bilgi verecek olanlarına öncelik tanımamamızın nedeni budur.

I. Üç Diyalog

George Berkeley'in *les Dialogues entre Hylas et Philonous* (Hylas ve Philonous'un Konuşmaları), Henry More'un *Divine Dialogues* (Tanrısal Konuşmalar) ve Platon'un *Sophiste* (Sofist) adlı eserlerine bir gözatmak terimin varlığında olduğu kadar yokluğunda da kavramın içeriği hakkında bizi aydınlatabilir.

Üç tane olan Berkeley'in diyaloglarında (1713) Philonous, maddesel bir özün varlığını algılanamaz, zihinden bağımsız ve zihin tarafından algılanan duyulur gerçekliklerin temeli olarak koyan Hylas'ın tezine karşı çıkan ki bu tez, Descantes gibi mekanikçi ve Locke gibi deneyci modern düşünürlerin tezidir. Philonous'un yani yazarın sözcüsünün "materyalist" olarak nitelediği ve yararsızlık adına ya da daha doğrusu "madde" kavramının anlamdan yoksunluğu adına bu tezin karşısına kendi immateryalizmini (özdeksizcilik), başka bir deyişle düpedüz maddenin varlığının inkarını koyar: Duyulur şeylerin tüm gerçekliği onların "algılanabilir" olu-

şuna indirgenir ve en temel gerçeklik algılayan varlıkların, sonlu insan zihninin ve daha temel olarak tanrısal aklın gerçekliğidir. Materyalist-materyalizm ve özdeksizci-özdeksizcilik terimlerinin, Philonous-Berkeley'in tanrıbilimci ve düşünürlerin geleneksel doktrinlerinin karşısındaki tezini belirler ve doğrular duruma geldiği üçüncü diyalog sırasında ortaya çıktıklarını belirtmeliyiz: Bu tür terimlerin doğal yerlerini koruduğu yalnızca kuramsal ve teknik bağlam. İkinci olarak, daha önceki yıllarda düşüncenin üstünlüğünü ya da biricikliğini ifade etmek için kullanılan "immateryalizm" teriminin yerini "idealizm" alırken, "materyalizm"in "maddenin varlığına inanma" anlamı yerini maddenin üstünlüğüne veya maddeyi tek gerçek olarak kabul etmeye bırakmıştır. Bu kullanımların eskiliği, 1702 yılında yayınlanan "Epiküros ve Platon gibi gelmiş geçmiş en büyük materyalistlerin ve idealistlerin varsayımlarındaki iyi olan her şey"le kendi doktrininin buluştuğunu açıkladığı *Répliques aux Réflexions de Bayle* (Bayle'ın Düşüncelerine Yanıtlar) adlı Leibniz eseriyle doğrulanmıştır. Bu yerine kullanımlar ve anlam değişiklikleri bir alışkanlığa tepki göstermek içindir; Berkeley'in terminolojisinin ayırdedici nitelikleridir ve onun felsefi amacından ayrı düşünülmezler. Ama Berkeley'in bu kullanıma gösterdiği üstü örtülü tepki Leibniz'in ve öncülü bazı İngiliz düşünürlerinin tepkisinden zayıf olmuştur.

Aslında Berkeley'in diyaloglarının biçimini "Cambridge'in Platoncuları" okulunun seçkin bir üyesi olan Henry More'un yarım yüzyıl önce derlenmiş diyaloglarından esinlendiği ortadadır.

Oysa, materyalist sözcüğüne (*Dialogues Théologigues, 1668) Divine Dialogues*, (Tanrıbilimsel Diyaloglar, Tanrısal Konuşmalar) adlı eserin başlangı-

cında bile rastlıyoruz. Metin, kişiliklerin tanıtımıyla başlar; isimler Yunanca kökenleri itibarıyla kişiliklerinin rollerine uygun anlamlar taşırlar: Sophron, "Sağduyu insanı"; Cuphophron, "Hafif düşünceli"; Bathynous, "Derin düşünüş" ve iyi ahlâklı, akıllı bir materyaliste de "Maddeyle yüklü" anlamına gelen Hylobares ismi verilmiştir. "Düşünce dostu" Philonous'un, "Madde" Hylas'ı önce reddedip sonra inandırmaya çalışması gibi, Maddeyle yüklü-Hylobares'in, Derin düşünüş-Bathynous ve Sağduyu-Sophron tarafından yola getirilmesi bu eserin adlandırma biçimi dışında, gelişim biçimi açısından da Berkeley'e örnek olduğunu gösterir. Zira More Hylobares'i materyalist olarak nitelerken sözcüğe, bize yabancı hiçbir yanı olmayan bir anlam yüklüyordu: İlk satırlarda, genç Hylobares'in gelişini haber veren Cuphophron'a Sophron onun, "Bu dünyada olup da madde ve cisim olmayan hiçbir şey yoktur- Kendi doğası nedeniyle doğru ya da yanlış olan hiçbir şey yoktur-Bütün zevkler aynı derecede birbirine eşittirler" gibi tezleriyle eleştirilen zat olup olmadığını soran ki bu istenmeyen ve çekilmez zat aracılığıyla More Hobbes'u hedeflemektedir kuşkusuz. Cuphophron arkadaşını, onun şu azılı töretanımaz değil ama çok sevimli, materyalist olduğu kadar hayatının katılığı ve ödünvermezliğiyle tam bir töreci olduğu konusunda rahatlatır. Metnin devamında Hylobares'in fiziki dünyanın hareket yasalarının oyunuyla meydana geldiğini, muhataplarının onun savunduğu "evrenin sonluluğu"na ve "ilk nedenler"e karşı çıkarak Tanrısal İnayeti kanıtladıkları bir kartezyen olduğunu anlarız. Diyalogların gerisinde Hylobares, dünyanın en iyi iradesine ikna olmak için kendini bırakır.

Modern manada materyalist sözcüğünü kulla-

nan 1666'da kaleme alınmış bu eser, sözcüğün ortaya çıkışından çok az bir zaman sonraya denk düşüyor olmalı. İleriki yıllarda terime, More'un kullandığı biçimlerden bağımsız, o eski yananlamlarıyla birlikte ve farklı şekillerde rastlanacaktır. *Sur l'Excellence et les Fondements de l'Hypothése Mécanique* (1674)- Mekanik Varsayımın Temelleri ve Yetkinliği Üstüne adlı eserinde Robert Boyle, materyalistleri, doğal süreçleri hareketi işe karıştırmadan, yalnızca maddenin nitelikleriyle açıklamaya çalışan bilginler olarak tanımlar. Henry More'un dostu Ralph Cudworth'a gelince, *Véritable Système Intellectuel de l'Univers* (1678) (Evrenin Gerçek Zihinsel Sistemi) adlı eserinde materyalistleri, Aristoteles'e göre maddesel nedenden başka bir neden tanımayıp diğer üçünü -biçimsel, etkin ve nihai- dışlayan İyonyalı fizikçiler olarak betimler. Biçimli maddenin yadsınmasına varan bir toplu kabulle terimin yeraldığı bu metinlerin, daha sonraki kullanımlara kaynaklık etmiş More'un kullanımıyla karşıtlık oluşturan bir karakteri vardır. Ama bu belirsizlikler bile 1660 yıllarında yerleştiği sanılan terimlerin yaratılışına tanıktırlar.

Yine de bu terimlerin belirttiği kavramlara yeniden dönmeliyiz. Ve bu kez de taklitle karşılaşıyoruz: İyi Hylas'la adsız ve aşağılık Hobbes arasında, Tanrı, evrensel akıl ve düzenin savunucularıyla onların materyalist hasımları arasında More'un çizdiği karşıtlık, ustası Platon'un İ.Ö. 365'e doğru *Sofist*'in en çarpıcı bölümlerinden birinde kurduğu karşıtlıklardan farklı değildir. Platon orada, direnç ve teması onlara veren cisimlerden başka bir şeye iltifat etmeyen topraktan olma ırk ile, cisimden yoksun, zihinsel biçimleri tek gerçeklik olarak alan biçim dostları arasındaki "devler savaşı"nı, Varlık

tanımını yapmanın güçlüğünü anlatmak için ortaya atmıştı; ve birbirlerine yani eylemi yapmaya elverişli olanlarla, eylemi karşılamaya elverişli olanlara uygun düşecek bir tanım önermek amacıyla yalancı muhatapların, ruhun varlığını adalet ve bilgileğin varlığı gibi yadsıyan ya da bunları cisimlere indirgeyen toprağın oğullarının figürüne karşı çıkmış, maddi olmayan ve görünmez bu bütünlüklere özerk bir varoluş tanımayı kabul edecek olanları iyi yapılı materyalistler sınıfına sokmuştu ki, diyaloğun ele geçirmeyi amaçladığı materyalistler bunlardır.

Bölümün yorumlanmasındaki zorluklar ve Platon'un "Form Dostları" hakkındaki sakınımlı tutumu ne olursa olsun, onun bu savaşta onların yanında olduğu ve toprağın oğullarının atomistler gibi ve geleneğin "materyalist" diye tanıdığı diğer belirli düşünürler gibi kendi konumlarını belirlemek durumunda kaldıkları açıktır.

Böylece, felsefi tartışmanın güç çizgilerinden birinde tam bir tezat oluşturan bu iki akımın çarpışmasını Platon'a dek uzatan bir gelenek en sonunda, 17. yüzyılın bitiminde onları "materyalist" ve "idealist" olarak tanımlamıştır.

Ölçü olarak aldığımız bu üç diyalog eser bir çarpışmanın sürekliliğini doğruluyorlarsa da, bu çarpışmanın aynı zamanda aradaki bir diyaloğun varlığını kanıtladığı ortadadır.

II. Bir Sağırlar Diyaloğu

Materyalizm öncelikle diğerinin, yani karşıtının konuşmalarının ürünüdür ve birkaç aşamasını az önce incelediğimiz tartışmanın ondan çok hasmı hakkında bizi bilgilendirmesi durumu vardır.

Materyalist ve materyalizm isimleri hasım tara-

fından konulmuştur; ve bu isimler varoluşlarından önce, bizim bugün kullandığımız biçimden farklı biçimde yine bir hasım olan Platon tarafından tanımlanmışlardır. Her durumda, Platon'un toprağın oğulları için kullandığı yakışıksız terimlerle veya More'un ismini bile anmaya lütfetmeden Hobbes'u hedeflemesi gibi ya da Berkeley'in dolaylı yoldan Hylas'ın konumunu tutarsız, düşüncesiz ve tamamen anlamdan yoksun olarak sunmaya çalışması gibi tanımlamalar hasım tarafından yapılmıştır.

Öte yandan, tartışmanın tarzı, az ya da çok bir çarpıtma ve değiştirmeye açık bir oyun kuran hasmın durumuna göre gelişir. Şu halde Platon ve More'un karşı çıktıkları materyalistler, gerçek olanları veya savları tartışılmayacak kadar rezil olan ahlâk karşıtı olanları değil de, makul materyalistler ya da iknası kolay ılımlı ve evcil bir materyalisttir: Çürütülmeye hazır tezler ileri süren bir tarza sahip olanlar. Berkeley'in tutumu çarpıtmaya başka bir örnektir; öncüllerinin iş edindiği materyalizmi aşma çabasından çalınmış kendi felsefesini belirlemek için kullandığı ("immateryalizm") bile "materyalizm" sözcüğüne tuhaf ve yeni bir anlam yükler.

Karşı cephede ise, terimin belirmesinin ardından, 18 yüzyılda La Mettrie'nin yaptığı gibi materyalizmi kesin olarak açıklayacak düşünürlerin görülmesi için en azından yarım yüzyıl beklemek gerekecektir ki La Mettrie bir istisnadır: Ancak 19. yüzyılda terimin açıklanması önemli sayıda düşünür tarafından üstlenilmiştir. O zaman bile, materyalizmin bir felsefe adı olmadan önce bir hakaret ya da bir suçlama oluvermesi, açıklamalara eşlik eden şartlar, kuruntular, yoksaymalar ve kaynaklar yüzünden işten değildi.

Demek ki terimin belirişini ortaya çıkaran ve

başta materyalizmin oyuncu değil de nesne olarak yerini aldığı bir tartışma ortamıdır: Materyalizm aynı zamanda tartışmanın kendisinin de nesnesidir. Materyalizme yakıştırılan küçültücü yanlar sözcük tarafından taşınır. Meslekten önemli bir bölüm felsefecinin gözünde, siyasi, dini ve genel basın tartışmalarının ortak kanısında materyalizm bir rezalet felsefesidir: Tartışmayı basitleştirmek ve rezalete yolaçmak için materyalizm sık sık gözden düşürülmüş, ezilmiştir. Çarpıtmaların ötesinde, bu durum materyalizmin kendi cephesinde nedensiz değildir. Materyalizme benimsetilen töredışılık statüsü, içine kapatıldığı toplumdışı durum, onun kendine özgü anlatım biçimlerini etkiledi. Bağımlı, ezik bir azınlık felsefesi olarak materyalizm, bu bağımlılık içinde bile iki yoldan, biriyle ötekinin arasında veya biriyle ötekinin altında kendini düşünmeye sürüklendi: Ya karışıklık ve çelişki pahasına, kendi varsayımlarından ve önyargılarından kalkarak hakim düşüncenin terimleriyle doğrulamanın ve yadsımanın bir türü olan boyun eğme yolunu seçecek ya da kendi yandaşları tarafından materyalizmin görüşlerinin gülünç olarak betimlenmesi ve kaçırılan ölçü pahasına, onu meydan okuma ve tuhaflık yoluna döndürecek olan, yapıları ters çevirip hakim düşüncenin aksini ele almak yolunu, yani kışkırtma ve başkaldırı yolunu tutacaktı.

III. Materyalist Tartışma

Bu olumsuz çizgilerin ötesinde, bu terimsel açıklamalardan daha olumlu bazı sonuçlar çıkarmak ve materyalist felsefenin ya da felsefelerin bazı genel eğilimlerini ortaya koymak mümkündür.

Sözcüğün doğumu, bir eğilimin ve materyaliz-

min konumu ve tarihi açısından çifte anlamlı bir kopuşun göstergesidir.

Eğilim: Örneklerimizde, toprağın oğullarıyla form dostları arasındaki Platon'un ileri sürdüğü savaşa olduğu kadar, More ve Berkeley'in polemiklerine, Democritos'un çizgisiyle Platon'unkine karşı çıkan Lenin tarafından hemen hiç değiştirilmeksizin kullanılmış olan, Epicüros gibi "En büyük materyalistler" ile Platon gibi "En büyük idealistler" arasındaki Leibniz karşıtlığına kadar uzanan sürekli bir gelenek...

Kopuş: Kavramlar ve kavramlar arası ilişkileri derinden değiştiren modern felsefenin doğuşunu hızlandıran kesin bir değişim. Boyle ve Cudworth, materyalistlerden, her şeyi sadece maddeyle ve maddesel nedenle açıklamak isteyen insanlar olarak sözederlerken, bu sözcükleri geleneksel varlıkbilimin onlara verdiği anlamda ele alırlar ki, bu geçmiş bağlamda "madde", forma, "maddesel" nedene ve Aristoteles'in tanımladığı diğer üç nedene karşıdır: Bu karşıtlıklar, madde-form ikilisinin özel bir durumu olan "Beden" - "Ruh" karşıtlığına indirgenemezler. Uzamla tanımlanan ya da onunla bir tutulan maddenin artık düşünceyle tanımlanan ya da onunla özdeş kılınan ruha karşıt bedene indirgendiği mekanikçi, özellikle de kartezyen felsefe tarafından öncülüğü yapılmış modern düşünce bağlamı, More'un felsefesinde, Boyle ve Cudworth'un felsefelerinin aksine çoktan yerini almıştır. Materyalizm ancak bu bağlamda, belirsiz ve aykırı bir sözcük olmaktan çıkıp açık bir anlam kazanabilir. Bu düşünce tarzının ortaya çıkışı, sözcüğün ortaya çıkışından tamamiyle farklı olsa da, bu düşünceye yeni bir açıklık ve tutarlılık kazandıran, ona daha sonraki gelişme koşullarını sağlayan felsefi bir dö-

nüm noktasına sıkı sıkıya bağlıdır.

Ama biz yine de, materyalizmden sözetmeye olanak tanıyan geleneksel materyalizmdeki sürekli olanı arayalım.

En üstten başlayıp, tüm zamanların materyalistlerinin buluştuğu ve birbirlerini tanıdıkları ortak tutum bütünlüğüne, tarihin içinden geçerek varılabilir. En çarpıcı özelliklerden biri materyalist gülüştür. Antik çağın uzlaşmacı görüntüsünde, Democritos'un ağlayan Heraklitos'a kahkalarla gülmesi, Lenin'in gelenek tarafından saygı duyulması emredilen yasa koyucuların ciddi suratlarını acı bir alaya alan Epicürosçu düşünür Métrodore'a bakıp, Hegel'in idealist formülleriyle *Cahiers*'de (Defterler) neşelenmesi, 18. yüzyıl materyalistlerinin dini hedefleyen en kıyıcı metinlerden biri olan Spinoza'nın, hortlakların varlığından kuşku duymayan bir mümine yanıtı ve Marx ve Engels'in yeni Hegelcilere karşı getiştirdikleri coşkulu polemik, bu gülüşe kanıttırlar.

Daha felsefi olarak, materyalizmin bütünlüğü, görüşlerin bağdaşmazlığını görmek için, uzaklığı dikkate almadan, eserlerin birinden ötekine, yazardan yazara taşınmasına yarayan bir kaynak ya da tercih ağı olarak özetlenebilir. 18. yüzyıl materyalistlerinin yerine geçen ve onlarla çakışan Spinoza gibi antik çağın atomistinden hiç de daha az atomist olmayan bir düşünürün Hugo Boxel'e yazdığı az önce andığımız mektubu bu ağın giriftliğine bir örnektir. Görüş topluluğuyla olduğu kadar, bu başvuru oyunuyla da bir akıma ait olmanın bilinci kendini gösterir.

Bu bilinç eleştirel bir bilinçtir. Materyalistçe gülüş, inançlardan, yanılsamalardan ve yaygın önyargılardan öfkesini alan, rahiplerin, gizemcilerin

ya da sistem kurucularının düşlerini, saçmalıklarını ve zırva yazılarını çürüten uyarıcı bir gülüştür: Materyalistlerin arasındaki suç ortaklığı, kendilerini yargılamak için her tür büyüden kurtardıkları zihinlerini birleştiren, bu yargılamayı ortak bilince değilse de, en azından aydın ve akılcı bilince yönelten bir suç ortaklığıdır. Yine materyalizmin, her zaman devrimci değilse de, (siyasi ve toplumsal konularda tutucu davranan materyalizmler istisna değildirler), indirgeyici ve yıkıcı bir yapısı vardır. Materyalist geleneğin içerdiği eleştiren süreklilik, dinsel ya da felsefi biçimdeki idealist hiyerarşilere karşı çıkan bir karşı-sav dağarcığına başvurarak kendini ifade eder. Bunların en tanınmışları, maddi dünyanın kurucusu olan saf yaratıcı usu ve Tanrı kavramını nişan alır, insanda ise bedenden bağımsız ve bedene hakim bir ruhani ilkeye karşı koyarlar: Lucretius'un *De la Nature des Choses* (Şeylerin Doğası Üzerine) adlı şiiri bu konudaki bir örnektir. Her zaman yeni olan hasmın karşısındaki farklı farklı öncülerin birbirine benzeyen argümanları ve savlarının bu dönüşümü, materyalizmin ortaya çıktığı tartışmalı görüntüyü ve sürekli bir "materyalizm"-"idealizm" yüzleşmesi olarak gelişen felsefi tartışmanın formüllerini doğrulayabilir. Ama, argümanların ötesinde, bu yüzleşme en azından kavramsal bir kesinliği gerektirir.

Materyalizm düşüncesini doğrulamak gerekiyorsa ve bunu yaparken bir ya da birden çok eğilime veya egemen kavramlara dayanılıyorsa, aklın doğayla ya da düşüncenin varlıkla ilişkisini ele alan merkezî felsefe sorunu durumunda, "materyalizm" ve "idealizmin" iki temel yorum oluşlarına karşı çıkan Marksist kullanımın materyalizm düşüncesine kazandırdığı anlamı terime vermek gerekir: Bura-

daki materyalizm "dünyanın gerçek bütünlüğü onun maddeselciliğine dayanır" tezidir. (Engels, *Anti-Dühring*). Bu tez, idealizmin aksine, varlığın düşünceden önceliğini, madde veya doğanın akla üstünlüğünü onaylar (Engels, *Ludwig Feuerbach*,), "yabancı bir şey katmadan, kendini sunduğu biçimiyle doğanın basit bir kavranışından başka bir anlam" taşımayan materyalist doğa kavramının benimsenmesidir. (Engels, L. Feuerbach'tan bir alıntı).

Bu tür formüller, çözüm getirdikleri sorunlar kadar sorun yaratırlar: Varsaydıkları "madde" kavramının karmaşıklığı yüzünden eleştirilirler.

Karşılık olarak, felsefenin en temel kavramlarında kesin bir içerik aranamayacağı söylenebilir, ama bu yalnızca, bir kavramlar topluluğunun, daha doğrusu herbir terimin diğeriyle ilişkisi nedeniyle anlam kazandığı bir karşıtlar sisteminin, bu temel kavramlarla olan işlevsel ilişkisi için geçerlidir: Bütün düşünüşlerden bağımsız olan ve zihne ya da düşünceye karşı varlığı önceleyen "madde", ki bu öncelemeyle anlam kazanır, bilgilerin ve kuramsal varsayımların içeriği ne olursa olsun, düşünceye karşıymış gibi görünür.

Madde-düşünce ikilisini, kendine özgü terimlerle açıklayan kavramlar sisteminin de klasik çağın yeniden belirişi olduğu doğrudur. Bu bakış açısından, doğayı, "yabancı bir şey katılmaksızın kendini sunduğu biçimiyle" alan materyalist doğa kavramı kaynak göstermeden uyarlanamaz, zira katkısız bir doğa düşüncesinin kendisi bile, yine geç olgunlaşan bir düşüncenin ve özelikle de felsefenin bir kazanımıdır. Üstelik, bu durum, materyalizme, idealizme ve diğerlerine kavram üretmeye yarar: Eğer geçmişe ait bir kullanım, burada sözünü ettiğimiz kavramlarla karşılaştırılan kavramları kullanan dü-

şünme biçimlerine başvuruyorsa varlığını da sürdürüyor demektir ki, buna karşılık; kültür veya zaman sınırlamalarının yokluğunda ya da ötesinde, materyalizmden de idealizmden de bahsetmek güçleşir.

Öyleki, bu sınırlar içinde idealizmli materyalizme karşı olmak, aynı zamanda terimlerin tarihsel beliriş koşullarına ve en anlaşılır anlamlarına karşı olmak demektir. İki terim de hemen birbiri ardınca doğmuşlardır ve Leibniz tarafından karşıtlıklar olarak sunulmuşlardır. Platon'un idealizminin, her şeyi ya da bilinebilir her şeyi, o zamanlar Descartes ve Locke felsefesinde ("ideizm" diye anılır) anlaşıldığı üzere, insanî fikirlere indirgeyen bir doktrin olmayıp, kavranabilir gerçekliklerin Aristotelesçe bir biçimde maddeye karşı duruşunu, "fikirler" ya da "formlar" kuramını tanımladığı doğrudur. Ama terimin doğuş biçimi, iki anlam arasında bağ kurar: Daha sonra öznel idealizm diye anılacak olan anlam (Temel gerçeklik, düşünen zihindir ve nesneler yalnızca düşüncenin nesneleridir) ve nesnel anlamda idealizm (En yüce gerçeklikler ülkülerdir: Düşüncenin nesneleri, onları düşünen düşünceden daha temeldedir.) Ruhaniyetçi materyalizme ve idealist gerçekçiliğe karşı çıkan fikirler daha sonra oluşmuşlardır: Önceleri her tür gerçekliği, ruhani bir ilkeye dayandıran bir metafizik bakış açısını belirtmek için kullanılan *spiritualisme*-ruhaniyetçilik sözcüğü, ancak 17. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır; ve şeylerin "öz"ünün iki metafizik kavramını belirtmek için materyalizmin ruhaniyetçiliğe karşı çıkışı ise 19. yüzyıldan sonra yaygınlaşır. Gerçekçiliğin idealizme karşı çıkışına gelince, yine aynı çağda, "Dış dünyanın gerçekliği" sorusuna verdiği yanıtlarla kendini ortaya koyar. Gerçek dünyanın özü

sorunu ile bilgi kuramı sorunu arasındaki ayrılığı varsayan bu yeni kullanım, "metafizik" soruları dışlayan pozitivizme olduğu kadar, en idealist yorumları içeren Kantçı dar bağlamla sınırlıdır ve ona bağlıdır. Bu gecikmiş ve sınırlayıcı kullanım, Berkeley'in materyalizme verdiği tuhaf anlam gibi bir karşı tepki ürünüdür.

Terminoloji sorunlarının sınırları vardır ve bir sözcük dağarcığının seçimi, eni sonu bir uzlaşma işidir. Ama seçim ve uzlaşma şeyleri daha açık hale getirilebildiği gibi daha bulanık hale de getirilebilir. Eğer, az önce sözünü ettiğimiz karşıtepkili ve sınırlayıcı kabullere, materyalizmin geniş tanımını yeğliyorsak, bu seçimin nedeni, materyalizmin tarihi ve felsefi bakış açılarının sayısız olmasındandır. Bu geniş tanım yalnızca, büyük sayıda doktrini, tutumu ve savı kapsayan daha derin bir kavrayış bilgisi vermekle kalmaz, ama, geleneklerin yerleşikliğine ve felsefi tartışmadaki kazanımların sürekliliğine saygı göstererek, düşünce tarihini daha temelden anlamamızı sağlar.

Materyalizm düşüncesine vermek zorunda olduğumuzu sandığımız anlam buysa, bu anlamın diğer özellikleri arasında, tanrısal, insani ya da başka bir zihnin..., veya maddeye yabancı ve/veya ondan üstün bir düşünce ya da form, nesnelleştirilmiş ya da nesnel bir fikir sözkonusu olduğunda, düşünceye uzak yakın bir yerden çıkan bir düzenleme veya yapılandırma ilkesini gerçek kavramına giren her şeyin elenmesine bağlayan özelliği vardır. İşte bundan dolayı doğal amaçlı ve evrensel düzene ait düşüncelerin eleştirisi süreklidir, ki bu düşünceler, insan tekniğine ve eyleme özgü özelliklerin doğasına uyarlanmış olarak kabul edilirler. Olası tüm figürler arasında, atom figürlerinin sayısının ancak çok

küçük olabileceği düşüncesine itiraz eden Lucretius'un argümanı bu konuda materyalist derinlik açısından pek de o kadar önem taşımaz: Çünkü Lucretius "atomlar doğada vardırlar ve tek ve belirli bir modele göre yapılmadıkları için farklı biçimler altında uzayda uçarlar" diyor; rakip cephede ise, Leibniz, Descartes'in "madde, gücü yettiğince bütün formlara birbiri ardına bürünmelidir" formülünde (*Principes de la Philosophie*) (Felsefenin ilkeleri), materyalist bir ilke bulmakta haklıdır. Materyalizmin, düzene karşı, düzensiz bir felsefe olarak tanımlanabilirliği ya da olduğundan daha köktenci bir görüntü vermesi, gerçeklikte mutlak anlama sahip bu tür kavramları yadsımasından ileri gelir: Auguste Comte'un materyalist yorumu nitelemek için kullandığı, "Yukarıdakini aşağıdakiyle açıklamak" formülünü doğrulamasa da aydınlatan bu, ilkelerin seçiminde tüm bilgilerin reddedilişi, hiyerarşinin ve değerin bu yadsınışıdır. "Aşağı" ve "Yukarı" kavramlarını yerlerine, yani kendi başına olan gerçeklik tarafına değil de, düşünce tarafına yerleştiren materyalistlerdir.

Kaldı ki, bu biçimde terime kazandırılan genellik, bir tutum çeşitliliğinin gelişimini engellememiştir.

IV. Materyalizmden Materyalizmlere

Materyalizmi, varlığın (madde), düşünceye önceliği olarak tanımlıyorsak, bu önceliğe nasıl bir anlam verebiliriz?

En köktenci cevaplar, dar anlamda madde gerçekliği dışında kalan bütün gerçekliklerin varlığını inkar eden bir tekelciliğe dayanırlar: Psikoloji konusunda, bilincin gerçekliğinin yadsınması, doğru-

dan maddesel olguları tanıyan "eleyici" ve indirgeyici bir materyalizme özgüdür. Maddenin önceliğini koruyup genel anlamda düşünceye ve onun açılımlarına bağlı gerçekliklerin tümünü yadsımaktan kaçınan, böylece maddesel gerçekliklerin bir görüntüsünü çizen daha ayrıntılı bazı yanıtlar da vardır. Burada, mekanikçi (Düşünce, insan "makineleri"nin yaptığı işlerin görünüşüdür), epifenomenist (Düşünce, maddesel sürecin basit bir sonucu ya da yansısıdır ve maddesel süreci etkilemez), evrimci (Düşünce, maddesel süreçlerin evrimleştirici birliğinin bitiminde ortaya çıkan etkin ve özerk bir gerçekliktir) veya diyalektik (Bu dönüşlü eylemin ve evrimin izlediği yolu diyalektik tanımlar) materyalizmlerin farklı biçimleri sıralanabilir.

Materyalizm tanımına giren kavramlara ve terimlere verilmiş farklı anlamlar, karşı çıktığı görüşler, uyguladığı gerçeklikler, esinlendiği modeller çok büyük farklılıklar taşırlar. Şu veya bu alanla sınırlanan materyalizmleri betimlemek mümkündür: her tür düşünceden bağımsız genel anlamda bir dünyayı savunan kozmolojik materyalizm, canlılara ve hayata tam bir maddesellik atfeden biyolojik materyalizm, davranışlarla, bireysel bilinçle ilgilenen psikolojik materyalizm, ve tarihin materyalist bir yorumunu sunan "tarihsel materyalizm". Yaşayan organizmalardan ya da ekonomik üretim yönteminden ve bunları araştıran bilimlerin getirdiği özel kavramsal modellerden sözedildiğine göre, materyalizmi materyalizm yapan "madde" kavramının tek uygulama alanı olmadığını görürüz. Öyleyse, klasik mekaniğin kuruluşundan sonra ortaya çıkan ve 17. yüzyıl düşünürlerince ele alınan mekanikçi materyalizmler "diyalektik materyalizm"in iddia ettiği gibi, tarihsel, biyolojik ve fiziksel gelişim bilim-

lerini inceleyen materyalizmlerden farklı mıdırlar? Bölgesel materyalizmlerin çeşitliliğine, maddenin içerdiği anlamları ve kapsadığı kavramsal modelleri eklediğimizde bu kez yine, tarihin aynı noktasındaki geleneklerin farklılığı işin içine karışır: Böylece, dinamikçi materyalizmler, mekanikçi olanlara karşı çıkarken, atomcu geleneğin süreklilige inanmayan materyalizmleri, karşılarında, sürekliliği savunan diğer materyalizmleri bulurlar: Ayrıca, hiçbir tür materyalizmin, karşı olduğu idealizmlerle yüzleşmesini incelemeden tam olarak kavranamayacağını da eklersek, bir tarihsel araştırmanın gerektirdiği materyalizm örneklerinin, biçimlerinin ve tiplerinin çoğaltılması sorunluluğu ortaya çıkar.

İKİNCİ BÖLÜM

MATERYALİZM VE TARİHİNİN DÖKÜMÜ

I. İki Klasik

1. Marx'dan Renouvier ve Victor Cousin'e- 1845'te Marx ve Engels tarafından yayımlanan *Sainte Famille* (Kutsal Aile)'deki ünlü bölüm klasik olarak geçer: Genel anlamda felsefenin ve materyalizmin tarihini yazmak için kendini Marksizm olarak tanıtan bir geleceğin öncüsüdür. *"Bataille critique contre le materyalisme Français"* (Fransız materyalizmine karşı eleştirel savaş) başlıklı sayfalarda Marx, hem devrimci ve eleştirel yönleri, hem de modern idealizme öncelik eden metafizik yönleriyle Spinoza'yı 18. yüzyıl düşüncesinin ortak kaynağı olarak sunan Bruna Bauer'e çatar. 1844'de kaleme aldığı bu sert dilli sayfalarda Marx, çağın felsefe tarihini, Descartes'la Fransız, Locke'la İngiliz kaynaklarına bağladığı klasik çağ Fransız materyalizmini belgeler eşliğinde, başka bir açıdan aydınlatmaya girişir; Büyük Britanya materyalizminin bir taslağını çizen ve 18. yüzyıl sosyalizmi ve 19. yüzyıl komünizmiyle olan bağını ortaya koyarak, İngiliz materyalizminin geçmişi (Antik ve orta çağlar) hakkında bazı noktalara dikkati çeker.

İç amacı ve Marx'ın düşüncesinin oluşumundaki payı ne olursa olsun, bu metin yakından incelendiğinde, Marksist felsefenin tarihsel dökümüne modellik ettiği görülür: Burada sözkonusu olan, genç-

lik yapıtlarından, olgunluk yazılarına geçerek, gerçek anlamda bir tarihsel döküm yapmaktır: Eski hocası ve dostu Bauer gibi ilerleyen Marx, Feuerbachçı materyalizmin karşısına kendi materyalizmini koymak ve Hegelcilerin tarihi ideolojik biçimde yazmalarına itiraz etmek için elinin altındaki, 1842'de Charles Renouvier tarafından yazılmış *Manuel de la Philosophie Moderne* (Modern Felsefe Kılavuzu) işimli yapıta başvurur. Yazarın ilk yapıtı olan bu kılavuz, Victor Cousin'in çizdiği tarih şemalarına bağlı kalarak materyalizm üzerinde yoğunlaşmamıştır. Aslında bu kılavuz, 1840'da, Politika ve Ahlaki Bilimler Akademisi'ne sunulan Kartezyencilik Üzerine Notlar adlı eserin çok az değiştirilmiş biçimidir. İki metnin karşılaştırması gösterir ki Marx, hemen bütün bilgiyi Renouvier'den almış, bazı yorumlarda da Victor Causin'den yararlanmıştır. (Özellikle materyalizm-duyumculuk ilişkisi ve sınıflaması hakkında). Sadece birkaç formül, verilerin dağılımı ve sonuçlarla, aslında bir felsefe tarihçisinin taşımayacağı genel amaç Marx'a aittir. Buna göre, tarihsel dökümün içerikte Marx'ın eseri sayılamayacağı gibi bir yargıya varılabilir mi ? Üstelik kendisi de bu esere "Acemi Tarih" sıfatını yakıştırmıştı. Yine bu tarih "Marksist" olarak nitelenebilir mi? Hele başka amaçlar taşıyan bir polemik yüzünden ve çok geçmeden Marx'ın inkar edeceği bir bakış açısıyla yazılmışsa? *Théses sur Feuerbach*'ın (Feuerbach Üzerine Tezler) birçoğu, *Kutsal Aile*'nin en kişisel yorumlarının tam tersine, özellikle de 18. yüzyıl Fransız materyalizminin kavranışı, değeri ve işlevi hakkındaki yorumlarının tam tersini savunur. (I. ve III. tezler)

2. *Lange ve Materyalizm Tarihi*- 1866'da yayınlanan, sık sık yararlanıldığı gibi, oldukça sık is-

mi geçen F. A. Lange'ın *L'histoire de Matérialisme et Critique de son Importance à Notre Epoque* (Materyalizmin Tarihi ve Çağımız İçin Taşıdığı Önemin Bir Eleştirisi) adlı eseri, 1877'den sonra Fransızcaya çevrilmiştir. Eserin alt-başlığı, çağın doğalcı materyalizmine karşı yazıldığının bir göstergesidir. Darwin ve Malthus'dan esinlenen Lange, ılımlı bir sosyalist olarak, *La Question Ouvrière* (İşçi Sorunu) eserinde, Marx Engels'le bağlantı kurmayı denemiş, ama onlardan soğuk ve sakınımlı bir karşılık gelmişti. *Kapital*'in Almanca ikinci baskısındaki sonsözde Marx, kültürlü Almanya'nın kanun adamları olan ve Hegel'e gebermiş köpek lakabını takan "Hırçın eskicilere çatarken, öncelikle hedeflediği kişi Lange'dır. Düşmanlığın Marksist gelenekteki daha canlı bir örneği ise, ölümünün ardından, Bernstein ve revizyonistlerin, Lange'ın yapıtlarını ve düşüncelerini kendilerine bayrak edinmeleridir.

Korkusuzca Hegel'e ve onunla ilintili her şeye karşı çıkan Lange'ın bakış açısı, skeptik ve antropolojik eğilimli, yeni-Kantçı bir bakış açısıdır: Dünya bize, kendi psikofizyolojik yapımız aracılığıyla ulaşır ve bu yapının öylesine bir işleyişi vardır ki, bizim özneyle ilişkili olanla, nesneye geri döneni ayırdetmemiz imkansızdır. Lange, materyalizmi, Kant'ın mekanizmi koyduğu yere, yani bilim için gerekli bir yaklaşım olarak, doğanın olgusal bilgisi için geçerli bir yere koyar, ama ona göre materyalizm, kendi kendisini doğrulamaktan, bilgi ve öznenin yapısını açıklamaktan uzaktır. Sanat ve ahlâkın yalnızca idealizm tarafından yerine getirilen zorunluluklarına ise yabancıdır. Bu eleştiri, Lange'ın materyalizmi sınırlı kavrayışından ileri gelmektedir: Lange bu sınırlayıcı kavrayışı bir yandan mekanikçiliğe, yani atomculuğu biricik materyalist fizik ola-

rak kabul eden doktrine bağlarken, bir yandan da deneycilik ve duyumculuğa vardırır ki, materyalist bir ilke olarak deneycilik, bilgi edinme sürecinde "madde" yerine geçen duyum aracılığı ile duyumculuğa dayanır. Aynı şekilde, uygulama alanında "ahlâki materyalizm", faydacılıkla özdeş kılınmış, eğilimler ve coşkularla ifadesini bulan edimlerin "madde"si ise aynı edimlerinin yerine getiriliş biçimlerinin temeline yerleştirilmiştir.

Materyalizmi tanımlayan tartışmalı "madde" kavramına dayanan bu bakış açısı, 19. yüzyılın ortasında, Alman üniversite felsefesinin sahnesini dolduran "kaba materyalistler"in bakış açısından kaynaklanır. Bu bakışta, temel olarak, bütün bir doktrin serisinin yadsınması koşul ve etki biçiminde yeralır. Oysa materyalizm, bu doktrinler tarafından, özelikle de Marksizm tarafından dikkate alınmalıdır. Lange, bütün doktrinleri materyalizme yabancı addeder. Genel olarak, Lange'ın kullandığı kavramların bulanıklığı, karışıklık, belirsizlik ve konudışılık doğurur. Yine de, kendi çağı için Lange'ın eserindeki bilgi yönü yok sayılmaz. İşte bu yüzden, yapıt, belge nitelikli bir felsefe ve bilim ürünü olarak ilgi çekiciliğini sürdürmüştür.

II. Materyalizm Tarihini Yazarken Karşılaşılan Güçlükler

Felsefi tarih dökümünün karşılaştığı güçlükleri ve bu güçlüklerin felsefenin kendine özgülüğünden ve felsefi iddialardan ileri geldiklerini biliyoruz: Evrensellik iddiası, tarih ve felsefe arasında çelişkiye veya en azından gerilime yolaçan zamansızlık iddiası. Bu gerilimin sonucunda bazı sorunlar ortaya çıkar. Neyin tarihi sorunu-Felsefenin mi yoksa dü-

şünürlerin mi, eserlerin tarihi mi, yoksa filozoflarınki mi? Felsefenin tarihi, fikirlerin tarihi ile bilimlerin tarihi arasına nasıl yerleştirilir ve böyle bir yer var mıdır? Eğer bir şeyler oluyorsa felsefede, neler oluyor?

Bu sıradan sorular, materyalist bakış açısına göre çok büyük özenle sorulmalıdırlar. Zira bir felsefe tarihinin varoluşu çok açık bir olgu değildir. Lange'ın bu soruları hiç sormamış oluşu onun materyalist olmadığının göstergesidir. Fakat fikirlerin kendi gerçeklikleri hangi başlık altında belirirse belirsin-ürün, ifade, yansıma- bu gerçekliklerin kendilerinden kaynaklanmadıkları düşünüldüğünde, Marx ve Engels'in vardıkları sonuca varırız; "Ahlâk, din, metafizik ve bütün ideoloji artıkları, insan beyninin gölge oyunlarıdır; insanın maddi yaşamının neden olduğu yüceltmelerdir". Yani, felsefenin tarihi yoktur, bir tarihi olanlar insanların kendileridir. Eğer bir tarih varsa bu, kafalarındaki fikirlerle düşünen maddesel varlıkların tarihidir. Ve eğer materyalizm, felsefe tarihi kavramını sorunsal halinde algılıyorsa, kendi tarihini de sorun olarak algılayabilir. Üstelik burada materyalizmin doğruluğu da sözkonusudur.

Öncelikle materyalizmin zayıflığının doğurduğu sorunları anımsayalım: Gördüğümüz gibi materyalizm başlangıçta, ezilmiş, hor görülmüş bir felsefe gibi, korkakların felsefesi gibi sunulmuştur.

Hor görülmüş felsefe: Materyalizmin tarihini yazanlar bile, onu incelemek ya da tanımlamak yerine, hakareti, toplum dışı ilan etmeyi, kınamayı veya en azından çarpıtmayı yeğlemişler, tarihi küçültücü bir tarzda yazmışlardır. 18. yüzyılda çizilen materyalizm tablosu 19. yüzyıla da yansımış, bugün bile belleklerden silinmemiştir. Bu konuda ya-

zılan Lange'ın *Materyalizmin Tarihi* adlı eseri bir nesnellik örneği olarak görülebilir.

Ezik Felsefe: Materyalistler gizlenmeyi seçmişlerdir: Materyalist olduklarını açıklamadan, zararsız ya da karşıt görüşlerin arkasına sığınacak kimlik bulmuşlardır. Ama bu gizlilik, tarihçinin işini güçleştirir. Önceleri bu gizlilik, hasım tarafından suçlama aracı olarak kullanıldı (17. yüzyılda Descartes, Gassendi ve Spinoza'ya karşı). Bu durumun diğer yüzü ise meydan okuyuş ve materyalist olduklarını itiraf eden filozofların kışkırtma, aşırılık ya da kasıntılı bir yürekliliğe başvurmalarıdır, ama bunu peşin peşin kabul etmekten kaçınmak gerekir.

Yine de suçlamalar bir şeyin, gizli ve korkunç bir tehlikenin varlığının bir göstergesidir ki, bu tehlike tam da bulunduğu sanılan yerde hemen farkedilmez. Tehlike ve onun karşıtı olan kendini beğenmişlik: Ezik olarak nitelenen materyalizmin gücü ve bu güç duygusunun, materyalisti, kendi araçları ve doğruluklarının ötesinde, düşüncesini söylemeye itebilir. Ama bu güç, başka zorlukların gücüdür.

Materyalizmin gücü en başta, eleştirel bir düşünce olmasından ileri gelir. Veya bu özellik kavramın yumuşamasına sebep olur: Dinsel, metafizik yanılsamaların, yaygın önyargıların eleştirisi, tarihin her döneminde sayısız eğilim ve tutumu kapsar; materyalizmin, içlerinde kendisini dile getirdiği somut yollardan hangilerinin, materyalizm kaynaklı olduğunu nasıl bilebilirz? Bir kutuptan diğerine- materyalizmin dar tanımından, belirgin çizgiler koymaksızın sunulan, genel felsefe tarihi tabloları içinde boğulmuş materyalizm açıklamalarına- geçilen Lang'ın eserinde, okuyucuya aralıksız olarak, sorulan soru budur. Bu soru, günümüzde de, yanıt arıyor: Hermann Ley, *Histoire du Matérialisme Au*

Moyen Age (Ortaçağ Materyalizm Tarihi) adlı çalışmasındaki, *Histoire des Lumières et de l'Athéisme* (Aydınlanma Çağının ve Ateizmin Tarihi) başlıklı bir dizi yapıtta, bu soruya yanıt arar. Kuşkusuz, bu son başlığın çağrıştırdığı kavramlara benzer kavramların, materyalizmle özel bağlantıları vardır. Bu kavramları görmezden gelmeden, materyalizm tarihini, çelişik, zamanla değişen, bitişik öğeler gibi bir izlenim yaratan tarihten ayıracak, kendi içindeki ilişki ve değişkenlikleri saptayan bir tarihe dönüştürmek gerekliydi. Her çağda, savunma, propaganda veya materyalist polemik, tarihi kavranamaz kılmadan ve kavramları birbirine karıştırmadan materyalizmin kendilerine indirgendiği ya da kendileriyle özdeş kılındığı yollar, araçlar ve alt başlıklarla beraber ilerlemiştir. Sözde materyalizmle veya gerçek temsilcilerin görüşleriyle ilişkili olan tüm farklı tutumlarla-Kuşkuculuk, doğalcılık, doğal din, din eleştirisi- bir din eleştirisi görüntüsünü sunan 17. yüzyıl materyalizmini bir tutuyoruz. Fakat, böylesi toplu bir yaklaşım, çağın özelliğidir; izafi ve geçicidir: Başka dönemlerde, bu yaklaşım biçimleri, materyalizmin müttefiki değil, düşmanı olmuşlardır. 17 ve 18. yüzyıllarda, materyalizmin ayrıcalıklı müttefiki olan kuşkuculuk, 19. yüzyıldan sonra, onun hasmı olmuştur.

Fakat, materyalizm tarihi, kendisini oluşturan ilişkileri ve yapı taşlarını, bir çağdan ya da bir bağlamdan ötekine, alt üst eden bir felsefenin yanar döner tarihi ise ve kavramı içeriksiz bırakacak köktenci bir görecelilikten kaçınmak lazımsa, sürekli öğeleri, bu tarih içinden bulup çıkarmak zorunludur.

Materyalizmin gücünün doğurduğu başka bir tehlike ise, onun ayırdedici özelliğinden ileri gelen tehlikedir: Bu güç öyledir ki, ne bir tarihe ne de

kendine özgü bir içeriğe sahiptir. *Ludwig Feuerbach* (Engels) ya da *Matérialisme et Empiriochriticisme* (Materyalizm ve Ampiriokritisizm, Lenin) gibi klasikleşmiş Marksist eserlerinde, materyalizmin bu dayanaksız gücünün doğurduğu sorunlar hemen göze çarpar. Eğer, felsefeyi özgün tarihten yoksun bir ideoloji gibi değil de, felsefi olarak, yani felsefenin sorunları karşısında tutum geliştiren görüş biçimleri olarak benimsersek, materyalizmin bir tarihi olmadığını görürüz. Çünkü felsefenin temel problemlerinden biri olarak düşünce-varlık ilişkisi sorunu konusunda materyalizm daima aynı seçimi yapmış, varlığı düşünceye yeğlemiştir. Yalnızca, kendini ifade ettiği durumlar, araçlar, yollar ve ifade biçimleri değişikliğe uğramıştır. Özetle, sadece materyalist felsefeler, materyalizmler bir tarihe sahiptirler. Ama bu tarih, her tür özerklikten yoksun tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Materyalizmler arasındaki farkı bulmaya kalktığımızda, ilke olarak, bu farkın, materyalizmin kendisi olduğunu görürüz. Gerekçeler, uygulama alanları ve sonuçlar açısından bu fark, tarihsel şartlar, sosyal sınıf ve çıkarlardan kaynaklanır ki, bu tür felsefeler kolayca ideolojiye dönüşüp, genel tarihin alanına girerler. Kavrama araçları, kavramlar, argümanlar vs. açısından ise, pozitif bilimden kaynaklanır. Materyalizmin bilimlerle olan ayrıcalıklı ilişkisi, onun özerkliğini yoketme eğilimindedir. Eğer materyalizm, "Doğanın, bir şey katmaksızın kavranışı" demekse ve yine materyalizm, kendi iç prensibinin doğruluğundan başka bir şey değilse, bu doğruluk, bilimlerin doğruluğu içinde yitebilir ve materyalizm bilimciliğe sürüklenebilir: Bilim, cehaleti ve onun içinde köklenen bilinemezleri ve esrarları, önyargı ve yanılsamaları süpürdüğü gün, ma-

teryalizm de, Malebranche'ın sonsuz aklın karşısına diktiği inanç gibi, yokolacaktır. "Doğa bilimleri alanında çağ açan keşiflerle, materyalizm kendini dönüştürmek zorundadır". (F. Engels, *Ludwig Feuerbach*), bu sözün belirttiği gibi, materyalizm, destek aldığı bilimlerin durumunu izleyerek farklı görünümlere bürünecek ve bunlarla birlikte evrilecektir.

Önemli olan bu farklılığı ve bu evrimi ciddiye almaktır.

Diyelim ki materyalizmler, tarihsel çeşitlilikleri içinde, bir taraftan materyalizmi tanımlayan değişmez tercihin-Varlığın düşünceye tercihi-, öte taraftan, toplumun ve bilimin durumuyla değişen değişkenlerin-materyalist ideolojileri renklendiren sosyopolitik nedenler, savlarını ve varsayımlarını doğrulayan pozitif bilginin içeriği ve biçimleri-, sonucudurlar. Somut koşulları ve ifade biçimlerini yöneten olaylar ve durumlarla beslendiği kadar, geleneksel doktrinlerce de beslenen düşünce, bu doktrinlere sıkı sıkıya bağlıdır ve doktrinlerden daha özel saptamalar vardır. Gerçekliğin genel anlamda, bir özelliği olan "İkincillik", asla temel olandan yalıtılamaz. Entelektüel gelenekler, durumlar ve olaylar bilimin ve toplumun halini belirleyen öğelerdir. Bilimin hali gibi, toplumun hali de, soyutlamadan öte bir şey değildir. Eğer bir durumdan bahsediyorsak, bu durumun, az ya da çok oynak bir dengeye sahip, farklı kökenli ve farklı düzeydeki birçok öğeden-bu öğeler bilimi ya da toplumu kuran öğelerdir (sınıflar, gruplar, yapılar vs.)- oluşan somut bir görüntüsünü yakalamak gerekir. Materyalist felsefeler, zamanlarıyla olsun, başarılarıyla olsun, indirgenemez tarihsel bireysellik biçimleri olarak nasıl kendilerini ortaya koyabilirler? Zira, kabul etmeliyiz ki, en azın-

dan bazı çağlarda, materyalizm kendisini, birbirinden az çok uzak doktrinlerle ifade etmiştir. Bu açıdan materyalizm tarihi, alaca bulaca bir tarih olmaktan, yakın tarihin olduğu kadar, türler, çeşit ve farklılıklar olarak sınıflanan bireylerin ayrılığından yola çıkan doğal tarihin de alanına girmekten kurtulamaz.

Yine, materyalist felsefelerin çeşitliliğinin ötesine geçip bu çok biçimcilik ilkesini bütün felsefelere yaymak gerekli midir? Bütün felsefeler derken kastedilen, yalnızca, şu ya da bu zamanda materyalizmin müttefiki olmuş, onla birlikte hareket etmiş olanlar değil, ona yabancı ya da ona karşıt olanlardır da...

Arı bir materyalizm fikri, en iyi anlamda bir soyutlamadır. "Yetkin materyalizm" veya "Tutarlı materyalizm" ihtimallerini tasarlamak bile, en azından, içlerinde bir parça idealizm taşıyan eksik ya da tutarsız materyalizmlerin varlığını kabul anlamına gelir. Ve eğer, idealist materyalizmler varsa, şu veya bu görüşteki materyalist idealizmler de var demektir-Nasıl materyalizm içinde idealizmi barındırıyorsa, idealizmin içinde de materyalizm barınacaktır ki, bu kuşkusuz mutlakta değil, varolan felsefelerde gözlenecektir. O zaman, sorun, bir felsefenin idealist ya da materyalist olduğunu bilmek değil, ondaki egemen yapının hangisi olduğunu bilmektir. Bu egemenlik öyle olmalıdır ki, bir o yana bir bu yana çekilebilen nicel bir kıstas tarafından değil, yapısal bir bakış açısı (Bütünün düzeyini belirleyen öğeler nelerdir?) ve anlama yönelik bir inceleme (Bu felsefenin bütüncül anlamı nedir, örneğin sıradan veya yaygın fikir fonu önünde, özgün ve yeni olan öğe var mıdır?) tarafından değerlendirilmelidir. Kısaca, eğer felsefe, materyalizm ile

idealizm arasındaki kavganın ya da tartışmanın alanı ise, aynı kavganın, her bir felsefe içinde sürüp gittiği unutulmamalıdır.

Öyleyse materyalizmin tarihi, yalnızca materyalist felsefe ve felsefelerin tarihi değil ama felsefenin ya da felsefelerin içindeki materyalizmin tarihidir.

İKİNCİ KISIM
TARİHÇE

Doğal tavır: Somut yaşamın dolaysızlığını benimseme ve bu dolaysızlığa inanma... Düşünsel tavır: Şeylerin varlığının ve onları kavrayan bilinçten önceliğinin kuşku götürmezliği, bu başlıkları taşıyan materyalizm, her zamanın en iyisidir. Felsefi olarak farklı zaman aşamalarından geçmiştir. Herşeyden önce bir başlangıcı vardır ki, biz bu başlangıca, Lange'ın *Histoire de Matérialisme* (Materyalizmin Tarihi) adlı eserinin önsözündeki açıklamayla giriyoruz: "Materyalizm, felsefe kadar eskidir ama, felsefeden daha eski değildir". Tavır almak, saf tutmak, felsefi bir sınırlamaya dahil olmak, kavramlar olmadan düşünülemez. En azından, düşünce, bilgi, sav ileri sürme ile inanç, yaşam ve duygu arasındaki farklılığın kabulünü gerektirir ki, felsefeyi doğuran bu farklılıktır. Kuramsal sınır, tarihi ve yeri bilinmeyen doğum, felsefenin ve materyalizmin gelişimini ölçmek için, yukarıdaki kabülden daha az gerekli değildirler. Maderyalizmin tarih öncesini, insanlığın tarih öncesinde aramak gibi bir serüvene atılmayacağız ve felsefe öncesi düşünce sistemlerinin geçmişine bakmanın, materyalist anlamlar ve değerler katacağı görünümler olduğunu yadsımadan, kendimizi en başta felsefeye öncül dini düşünce biçimlerine olmak üzere, uzmanlaşmış araştırmalara vereceğiz. Bu amaç, dinden farklılaşmada büyük sorunlar yaşayan, zengin Doğu felsefelerini

bir kenara bırakmaya bizi zorlayan yetki ve elverişlilik problemleriyle birleşiyor. Öyle ki, Doğu felsefelerindeki mutlak fikri, kimi zaman maddesel bir mutlak olarak yorumlanırken, kimi zaman da tanrısal bir mutlak olarak açıklanabiliyor. Bütün bu nedenlerden dolayı kendimizi, din karşısında bağımsızlığı değilse bile özerkliğinin onaylandığı iki klasik çağ felsefesiyle ve bu çağlardaki materyalizm tarihiyle sınırlayacağız: Rönesans sonrası Batı kültürü ve modern çağdaki materyalizm...

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNAN-ROMA MATERYALİZMİ

I. Materyalizmin Doğuşu: Sokrates Öncesi Materyalistler

Geleneksel olarak felsefenin doğuşu Sokrates öncesine dayandırılır. (İ.Ö. 6. ve 5. yüzyıllar, Yunanistan): Yakın-Doğu'nun tanıdığı efsane içerikli düşünceden, pozitif bilimi önceleyen ya da ona eşlik eden akılcı açıklamaların arayışındaki laik düşünceye geçiş. Felsefi düşüncede, kendine özgü bir adı olmadan anlam kazanır tek düşünce materyalizmdir. Göreceli sınırları olan ve bir veya iki yüzyıl süren doğumdan öte bir geçiş: Hesiodos'unki gibi bütün Yunan tanrılarının esinlendiği Sami Evren Doğum açıklamaları, bizdeki sonsuz "madde" fikrine uyan ve dünyanın düzenlenmesinden önce varolan bir şey fikrini kapsarlar. "Yunan Mucisezi"ni yaratan akılcı bilginler ya da ilk felsefecilerin şematik tablosuna girmekten çok uzak olan Sokrates öncesi düşünürler de kendilerinde peygamberlere ya da rahiplere özgü bir şeyler taşırlar. Her şeye karşın, onlar için, dinle felsefe, efsane ile bilim arasındaki yol ayrımına doğru gidiyorlardı, diyebilir miyiz? Kaynaklar sözkonusu olduğuna göre, geçmişe yönelik bir materyalizm araştırması gerekli olduğu kadar özen isteyen bir çalışma olmalıdır. Yalnızca, materyalizm sözcüğü 17. yüzyılda ortaya çıktığı için değil, ama daha çok özel bir nedenden dolayı, bizi

ilgilendiren ve materyalizme anlamını veren kavramların bir sonraki çağın ürünü olmaları bu özeni gerektirir: "Madde" terimini 4. yüzyılda bulan Aristoteles'tir (Yunancadaki hyle Latinceye *materia* veya *materies* olarak çevrilir), 5. yüzyılda Platon (*Sofist*'de), Aristoteles *Metafizik*'in birinci kitabında ve 1. yüzyılda *De rerum natura*'nın ilk şarkısında Lucrecius dayandıkları sayısız ilkeden hareketle bir doktrinler sınıflaması yapmışlar, bu doktrinlere kurucu öğeler olarak bakmışlar ve bunlardan bazılarına, materyalist açıklama sistemlerinin değerini atfetmişlerdir. Genel anlamda, daha sonraki tarihsel dökümünün türediği klasik çağın büyük düşünürlerinin uslamlamaları, çevirileri ve sistemleştirmeleri, bizim Sokrates öncesi düşünürler hakkındaki görüşlerimizi belirler. Kaldı ki, gerekli önlemler aracılığıyla geçmişe dönüşü ve ön hazırlıkları mümkün kılan Sokrates öncesi düşüncedir.

Öncelikle madde ve zihin kavramları olmak üzere, kavramların belirsizliğinden dolayı, Sokrates öncesi düşüncede materyalist sayılamayacak bir sürü görünüm vardır; o zamanın düşünürleri, en azından içlerinde en eski olan Thales, Anaximenes, Anaximender (Miletliler) ve Efes'li Heraklitus gibi "Fizikçiler", "Tanrısal" olanın, ama ruhani olduğu kadar maddesel de olan ya da ikisi de sayılmayacak bir tanrısallığın peşindeki tanrıbilimciler gibi görünebilirler: Her şeyin ilkesinin su olduğunu söyleyen aynı Thales, her şeyin tanrılarla dolu olduğunu da söyler; Fiziki, doğal işleyişli evren açıklamaları ise henüz tam olarak eski tanrılardan farklılaşmamıştır.

Bununla birlikte, bu açıklamaların içinde yeralan materyalist fikirleri görmezden gelemeyiz, zira daha sonraki materyalizm bu fikirlerden hareket etmiştir.

Belirsizliklere rağmen, bu fikirlerde başı sonu olmayan bir şeyin, gerçeklikteki özsel sürekliliğin kabulünü buluruz: Parmenides'in mutlak Varlık metafiziğinde keskin sınırlarla belirlediği bu fikir, Aristoteles tarafından "Bütün fizikçilerin ortak kanısı" diye nitelenen şu ilkeye varır: Hiç bir şey yokolandan çıkmaz ve bunun tersi, hiç bir şey yokolanda kaybolmaz.

Aynı fikrin daha somut bir görünümü ise, Sokrates öncesi doktrinlerin, oluşumda, hareket halindeki şeylerin gerçekliğini ve tutarlılığını açıklayan, Aristoteles'e "Fizikçiler" "maddesel nedeni" bilmek için dört nedenin ilkini keşfetmişlerdi, dedirten bir ve birden çok sürekli öğenin peşinde olmalarıdır. Bu "madde" öyle bir şeydir ki her şey ya onun bir dönüşümü ya da bir görüntüsüdür. Thales için bu şey, su, Anaksimenes için hava, Heraklitus için ateş, kimileri içinse topraktır. Daha sonra Empedocles bu sürekli öğeyi dört öğenin bileşiminde bulur: Bu bileşime diğerleri atom adını verirler.

Daha önceki düşünürlerde bu ilkelerin kutsal ve tanrısal oldukları doğrudur. Ama her durumda, bunlar asla tam olarak, aşağıdaki dünyaya yabancı, aşkın ilkeler değildirler; en idealist olanlar ise, bazı bakımlardan ilkelerini içkinlikte bulurlar: 5. yüzyılda, Anaksagoras'ın düzenleyici zihni her yerde varolan bir tür soluktur, -Aşk ve Nefret güçleri, Empedocles için, öğelerin birliğini ve ayrılığını üretirler ve bir önceki yüzyılda olduğu gibi en soyut gerçekliklerin dünya gerçekliklerinden sayılması misalince, yer kürede yeralırlar. Her yönde, kendine eşit olan küre, Parmenides'in varlığıdır; Pithagorasçıların "rakamlar"-ı, uzaydaki şeylerin gerçekliğini oluşturan geometrik nokta topluluklarıdır.

Pithagorasçı yapısal oyunlarla olsun, eski tarz-

da tasarlanan evrendoğum açıklamaları şeklinde olsun, ya da öğelerin birleşmesi ve ayrılması mekanizmalarıyla olsun, amaç, Sokrates öncesi sistemleri birbirine bağlayan ilkelerden hareketle, şeylerin gerçekliğinin oluşumunu açıklamaktır.

Oysa bunun, yeni doğan bilimlere ve tekniklere bağlı sayılan eski sistemlerle çeliştiğini belirtmeliyiz: Pithagorasçıların aritmetik, geometri, astronomi ve müziği, Diojen'in (5. yüzyıl) tıp ilmi gibi...

Kaldı ki ancak bu çağın bitiminde, "materyalist" tanımlamasını yapabileceğimiz ilk sisteme rastlıyoruz.

II. Eski Atomizm

En eski atomizm deyince iki isim akla gelir: Birincisi kurucu Miletli Leukippes ve diğeri Abdereli Demokritos. Diğer Sokrates öncesinin düşünürleri gibi onlar hakkında bildiklerimiz ve doktrinlerinin aslını öğrenmemiz, hocaları Aristoteles'in metinlerine dayanır ki, bunlardan edindiğimiz biyografik olaylar ve özgün fikirler yeniden kurulmaya pek uygun değillerdir. Daha ilk bakışta, bu ilk materyalistler kendilerini çifte figürlü bir efsaneyle ortaya koyarlar- Hakkında hemen hiçbir şey bilmediğimiz Leukippes efsaneleşmiş bir kişidir- Demokritos'un hayatı ise usçuluğu, büyük bir bilgin ve seyyah oluşu ile tarihsel gerçeklikte daha fazla bilinir: Sokrates çağında yaşadığı, ama ondan çok yıl boyu hayatta kaldığı kesindir; Kesin olan bir şey daha ise, onun doktrini üzerine bildiklerimizin büyük bir kısmının kendi yapıtından alındığıdır.

Eski atomizmin tarihteki yeri, Sokrates öncesi düşünceden miras kalan ve her şeyden önce, daha sonra materyalist olacak akılcı öğeleri alan bir fel-

sefenin yeridir.

İşte özellikle burada, "Tüm Fizikçilerin İlkesi", olası Elea etkisiyle, en belirgin anlamını kazanır. Doktrinin ilkesi gerçekte, Parmenides'in varlıkla yokluk arasına koyduğu, birbirini dışlama ilkesidir. Bu ilkeye göre varlık yokluktan ve yokluk varlıktan çıkamaz; yokluk varlığa, varlık yokluğa dönüşemez. Yine de atomistlerin varlık ve yokluğu, herbiri kendi tarzınca olmak üzere, varolup yaşamlarını sürdürürler ki, bu varoluş biçimi her tür ruhaniyeti ve aşkınlığı dışlar: Varlık cisimdir, yokluk ise cismin bulunmaması hali, yani cisimlerden daha az gerçek olmayan ve her tür olumsuzlamanın dışında kalan "*Boşluk*"tur. Boşluk, cisimleri ayıran, cisimlerin onda yeraldığı ve devindiği bir şeydir; ne bir sınırı ne de niteliği vardır: Boşluk sonsuzdur.

"Yokluk" karşıtı olan "varlık", dar anlamıyla cisimler, atomlardır: Küçük, sağlam ve bölünemez cisimcikler (Atom kelimesi "parçalanamaz" anlamına gelir). Bu bölünemezlik, atomların gerçekliklerinin koşulu ve güvencesidir: Bölünerek hiçlikte yokolmazlar ve mutlak sağlamlıkları, onları parçalanmaz kılar. Geometrik biçimleri ve boyutlarıyla sonsuz bir çeşitlilik sergilerler. Boşlukla ve birbirleriyle kurdukları ilişkiye, konum ve düzenlenişlerine göre sınıflanırlar. "Ağırlık" gibi bir şeye sahiptirler, fakat bu, tam anlamıyla yerleşik bir şey değildir. Kesin olan bir şey varsa, o da atomların boşlukta büyük bir hıza erişmeleri ve özel bir yöne doğru hareket etmemeleridir.

Bu özgün ve her yöne doğru devinimden, aralıksız çarpışmalar, şoklar ve sıçrayışlar doğar ki, bu da, boyutlarının ve biçimlerinin farklılığından dolayı, çeşitli düzeylerde gerçekleşen birleşme ve ayrılmalara yolaçar. İşte birbirine geçişlere ve cisim yı-

ğınlarına sebep olan bu çarpışmalardır. Kozmik düzeyde, yığınların hareketi, burgaçlı bir süreç biçimini alır ve dünya meydana gelir. Burgaçlı süreç, boşluğun her köşesinde gerçekleşebilir, böylece evrende sonsuz çoklukta oluşur ve bu dünyaların içinde de gerçekleşen aynı türden çarpışmalar, birleşme ve gruplaşmalar, arkalarında tek gerçekliğin sürdüğü -Atom ve boşluk- farklı nitelikte ve sayısız çeşitlikte olan şeyleri yaratır.

Öyleyse şeylerin yaratılışı, dünyaların yaratılışı gibi, "rastlantı" ve "zorunluluk" ilkelerine dayanır. Çarpışmalar rastlantısaldır, çünkü hiçbir plan ya da amaç bulunmadığı gibi, onları yönlendiren hiçbir şey de yoktur. Rastlantı, aynı zamanda bir zorunluluktur, zira, rastlantıların oluşumu, şokların, sıçrayışların, birleşimler ve bölünümlerin mekanik süreci tarafından belirlenirler; atomlar bu sürece, formları, konumları ve devinimleriyle katkıda bulunurlar.

Bu tür bir süreç, farklı tipteki olguların ve doğal varlıkların yaratılışını açıklamaya yarar: Fiziksel ve rüzgar ya da deprem gibi meteorolojik olgulardan, ve insanın da dahil olduğu canlı varlıklardan doğan tarih, yani hayvansallıktan uygarlık durumuna geçişin öyküsü, Demokritos'a göre, ihtiyaçlar ve deneyimden yola çıkan doğalcı bir açıklamanın nesnesidir.

Böyle açıklamalar, tamamen materyalist olarak düşünülebilirler, zira her şey, tüm nitelikler, bütün olgular, atomik maddenin boşlukta yer değiştirmesi konusunda birleşirler: Bedende bulunan küre biçimindeki atomların oluşturduğu ruh, ateşe benzer niteliklere sahiptir: Etkinlik, hareketlilik, hızlılık. Psikolojik süreçlerin, duyumların, düşüncelerin ve duyguların bütünlüğü, dış dünya nesnelerinin görüntüleri kaynaklı atomik yayılımın bedende ve

ruhta bıraktığı izlenimle açıklanır. Bu açıklama, tanrıbilimine de uyarlanır: Tanrılar, özel tip görüntülerle az çok betimlenebilen, dinin onlara atfettiği lütuf ve lanetleri insanlara yağdırabilecek doğaya sahip, maddesel varlıkların en iyi ve en güzeli olan entitelerdir.

III. Klasik Çağ

Sokratesçi düşünce ile aynı nitelikteki atomizm, Yunan felsefesini başlatıyorsa da (5. yüzyılın sonundan 4. yüzyılın sonuna dek), bu dönem bizim kafamızda, idealizm egemenliğinde bir dönem olarak yeretmiştir. Bu dönemde yaşayan Sokrates'in torunları, "Düşünce" ya da "Form"un tekelci gerçekliğini (Platon) veya en azından yine "Form"un "Madde"ye önceliğini savunurlar.

Döneme özgü olan bu görüşün, sosyal ve tarihi başarıya dayanan, optik bir etkisi olmuştur ve bu akımın başarısı, diğerlerinin, özellikle materyalist akımların zararına gerçekleşmiş materyalizmi, o zamandan bu yana, gizliliğe itmiştir.

Atomcu geleneğin sürekliliği, hiçbir kuşkuya yer bırakmaz: Bu gelenek, gerçek bir "Abdére Okulu ya da ustadan çırağa aktarılan basit bir öğretidir. Eski atomist tezlerin, Demokritos'tan Nausiphanes'e (Epiküros'un hocası), sonra da Epiküros'a dek kesintisiz geldiği muhakkaktır.

Başka başka materyalist geleneklerin yaşadığı bilinmektedir: Stoacı materyalizm, şefleri Antisthenes olan Platon'un rakibi, Sokrates'in öğrencisi Kinistler'in materyalizmine dek uzatılabilen gelenekler... Kinistlerin nominalist tezleri (Kendiliğinden üçgen ya da kendiliğinden insan gibi genellemeleri "düşünceler" statüsüne yükselten Platon'un aksine,

bu genellemelere kavramsal gerçekliklerden başka bir şey eklenmesinin yadsınması), materyalist eğilimli olarak düşünülebilir: Eğer fikirlerin varoldukları gerçek değilse, bu, cisimlerden başka bir şeyin varolmadığı anlamına gelmez mi?

Bu tür materyalizmlere Platon'un eserlerinde de tanık oluruz. Kuşkusuz Platon, Simmias kişiliği ve ruh armonisi teziyle (Ruh bir tür düzenleme ve beden gerilimidir), bizim tarafımızdan pek bilinmeyen Pithagorasçı, daha doğrusu Heraklitos'çu bir materyalizmi hedeflemektedir. (Jean Bernhardt, *Platon ve Eski Materyalizm*, Paris, 1971). Daha önce de belirttiğimiz gibi Sofist, "Toprağın Oğulları" adı altında, tam olarak tanımlanamayan, ama genel çizgileriyle bir kaç akımı biraraya getiren materyalist düşünürleri ima eder. *Timée*'ye gelince, atomizmi kastetmektedir: Bir tür Uzam-madde olan *Khôra*, duyulur şeyler ile gerçek fikirler arasında bağlantı kuran karışık bir gerçeklik olarak Demokritos'un boşluğunu çağrıştırır ve materyalist kabulü akla getirir: "Her varlık mutlaka bir yerdedir, bir yer işgal eder ve eğer ne yerde, ne gökte, ne de başka bir yerde bulunuyorsa, bilmeliyiz ki o hiçbir şeydir". Platon bu türden bir olumlamayı saf dışı bırakmak için, "O zaman düşlerdedir" diyor.

Geometrik figürlere dayanan dört doğal öğenin ardından gelen efsanevi yaratılışı önererek, fiziksel olguların oluşum mekanizması üzerine açıklamalar yapıyor ki, bunlar "atomcu" kuramların bir tür eleştirel yer değiştirmesidir. Platon'un idealizmi, duyulamaz sonsuz formların biricik gerçekliğini olumladığı için, çağdaş materyalizmlerin karşısında yeralan, tepkisel bir felsefe olarak algılanabilir.

Bu konumun karşısındaki Aristoteles felsefesi örtülü bir materyalizm içerir. Aristoteles materya-

lizmi, Platonculuğun eleştirisiyle sıkı sıkıya bağlı bir materyalizmdir. Platonculuğun eleştirisi: Aristoteles, "Formlar Kuramı"nın bir eleştirisinden yola çıkar ki, bu eleştiride materyalist bir kavrayış sezilir. Hem formların genelliğini, hem de birbirlerinden ayrı olduklarını kabul etmemek, formları, zihnimizde varolan kavramlara indirgemek, onları gerçeklikte yer tutan canlı türler olarak algılamak ve "madde"den aynı ve bağımsız formların varlığını yadsımak, buradaki dünyadan başka dünya olmadığını söylemek demektir, daha açıkçası, eğer bu dünyanın tüm gerçeklikleri, "özler", bir maddenin formu olan bireylerse, o zaman ruh da, yaşayan bedenin "form"udur ve ondan ayrılamaz.

Aristoteles'in felsefesindeki bu materyalist yönler, Platonculuğun idealist gerekliliklerine eşlik eder. Böylece, maddenin birbirinden ayrı "özler"ini, nesnesi yapan Birincil Felsefe'nin olumlanmasından, maddeden yoksun saf formların olumlanmasına varılır. Bu formlar bir tür "Etkin Anlak" olarak betimlenir ki bu anlak, Aristoteles psikolojisinde, bedenin formu olan ruhla örtüşür. Yine, her tür varlığı, kendine özgü bir mükemmelliğe doğru yönlendiren formların, belirleyici ilkeler olarak yeraldıkları doğa felsefesi, Demokritos'un mekanikçiliğine ters düşen emekçi bir felsefedir. Formların bu birliği, ilk motor olan Tanrı'nın, yani kendini düşünen düşüncenin en yüce formundaki mükemmelliği diğer formlara taşıyan bir eğilimle harekete geçilir.

Kaldı ki, materyalist eğilimlerin bu idealist tezlere eklemlenmesi, paradokslara, gerilimlere ve karanlık noktalara yolaçar. Aristoteles felsefesinin yapı taşları da bunlardır ve bu felsefeye boyut katarlar. Tek başına kalan bu sistemde yeralmış bu kadar etkili eğilimler, Aristoteles ardılı Théophras-

te'in, daha belirgin olarak Straton'un Aristoteles felsefelerinde yeniden belirirler. Ama artık, yaşanan dönem farklıdır. (4. yüzyılın sonu - 3. yüzyılın başı)

Bu dönemden sonra materyalizm, karşıt akımların ikiliği olarak dile gelmeye başlar. Burada sözkonusu olan, iki büyük felsefedir. Dönemin başlangıcında, İ.Ö. 4. yüzyılın sonunda doğan Epikürosçuluk ve Stoacılık...

IV. Yunan Ve Roma Çağı

1. Epikürosçu Atomizm - Epiküros tarfından kurulan okul ve felsefe (341-270), onun büyük öğrencisi Lucretius'un şiiriyle ün kazanmıştır (İ.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısı): *Dererum Natura* (Doğa).

Epikür, atomizmin genel ilkelerini yeniden ele alır: Evren, cisimlerden ve boşluktan meydana gelir. Boşluk sonsuzdur. Birincil cisimler parçalanamaz ve bölünemezler, atomlar büyüklüğe ve forma sahiptirler. Çarpışma, şok ve sıçrama oyunlarıyla, bileşik cisimleri oluştururlar: Sonsuz sayıda, büyük bütünlükler olan dünyalarda, her tür özel gerçekliği yaratan çeşitli atom yığınları doğar, yaşar ve ölürler. Ruhlar, cisimlerin sayısı kadardır. Tanrılar, uzayın dünyalar tarafından doldurulmamış yerlerinde bulunan atom topluluklarıdır. Epikürosçular için Tanrılar, "Dünyalararası"dırlar ve onlara, insana ve insan mutluluğuna verdikleri değeri verirler. Ahlâksal işlevi olan bu tanrıbilime, Lucrece tarafından yapılan geleneksel dinin eleştirisi eşlik eder. Lucretius, geleneksel dinlerin, insan işine karışan, ödüllendiren ya da ceza veren tanrısını eleştirir.

Bununla beraber, Epikürosçuluktaki tanrı fikri, Demokritos atomizminin tanrı fikrinden daha güçlüdür. Bu Epikürosçuluğun özgün yönlerinden biri-

dir ve onu eski atomizmden ayıran özelliklerden birine karşılık düşer: Kesinlik anlamında olduğu kadar, gevşeklik anlamında olan çifte atomizmden sapma...

Öncenin eleştirilerine ve zorluklarına karşı koymak için, kesinlik ve sistemleştirme gerekliydi: Zenon tarafından geliştirilen, hareket, çokluk ve sonsuzda *bölünmenin doğuracağı* paradokslar *sorunları*, Platoncu polemikler ve duyulur hareketin nedenini kapsayan Aristotelesci itirazlar...

Genel anlamda Epikürosçu atomizm, kendi dünya tablosunu çizmek amacında olan ince bir sonsuzluk ve sınırlılık oyununa dayanır. Sonsuz boşlukta sonsuz sayıdaki atomlar bir forma çeşitliliği sergilerler. Bu formların içindeki atomlar da sonsuzdur. Formların sayısındaki sınırlama, yalnızca maddeye değil, hata zamana ve belki uzamın kendisine dek varan sistemleşmiş bir süreksizliğin sonucudur. Bu sonuç aynı zamanda, genelleştirilmiş *minima* kuramıdır. Bu sonsuzluk ve sınırlılık oyunu, gerçeğin temel yapısının ve indirgenemez çeşitliliğinin açıklamasına izin vererek, uzaktan ya da yakından düşünce benzeri olan hiçbir şeyin müdahale edemediği bir evren yapılanmasına tembellik eder.

Oluşum sürecinin Epikürosçu tanımı, Demokritosçu atom hareket kuramının bir nedenden yoksun olduğunu ileri süren Aristoteles felsefesini yanıtlamayı hedefler. Demokritos, bu harekete neden olarak, atomlara özgü "yerçekimi"ni gösterir. Burada sözü *edilen, atomların "yukarı" veya* "aşağı" -Boşluğun mutlak yönleri- düşüşünü sağlayan içsel nedendir. Bu tanım, bütün atomların eşit hızda gerçekleştirdikleri "serbest düşüş" teziyle birleşir ki, bu tezden çıkan sonuca göre, birbirlerine 'paralel bir biçimde düşen atomlar, sonsuz-küçük sapma il-

kesine sahip değillerse, yani, belirsiz bir an ya da noktada, dikeyden çok küçük bir açıyla ayrılarak, yörüngelerini eliptik bir hale dönüştürmezlerse çarpışamazlar.

Lucretius ve Cicero'nun eserlerindeki ünlü *clinamen, yani sapma,* doktrinin gerçekliği ve insanlaştırması gibi konulara açıklık getirme amacını güder.

Günlük dünyanın gerçeklerine atfedilen gereklilik ilkesi, Demokritos'un atfettiği "geçicilik" statüsünden daha sağlamdır. "Öznitelik" ya da "Daimi özellikler" (Büyüklük, şekil) ve "İkincil" ya da "Geçici" özelikler, kendi başlarına varolamazlar, çünkü kendi başına varolan, yalnızca atomlar ve boşluktur. Olguların ayrıntılı açıklamaları ve atomcu mekanik betimlemelerini yapmaya çabalayan Epikürosçuluk, fiziksel, biyolojik vs. süreçleri gereklilik ilkesine dayanarak açıklamak ister. Böylece, insanlık deneyimini küçümseyerek bir yana atmak yerine, doğrudan bu deneyime yaslanan bir felsefe yaratma düşüncesindedirler.

Demokritos'un mutlak gerekirciliğine karşı Epikürosçu *tepkiyi simgeleyen, atomcu materyalizmi* insancıllaştırma isteğinin altında yine aynı amaç yatar: Doğanın olağanlığı ("Açıklamaların Çokluğu" Kuramı) ve özellikle de insan özgürlüğü adına ya da lehine bir tepkisellik... Clinamen üzerine yazılan metinlerde vurgulanan hep bu tepkiselliktir.

Sokrates'ten Demokritos'a geçen mirasla bütünleşen ahlâk anlayışı, içselliğe büyük yer verir: Bilinç tartışması ve bilinç yönelimi...

Bu ahlâk materyalist temellidir. Eylemin amacı zevki aramak ve acıdan uzak durmaktır. Burada sözkonusu olan, insanın bedeniyle ve ruhuyla, çevresiyle kurduğu etkin ilişkiyi simgeleyen duygular-

dır, ama önceleri bunlar fiziksel ilkeler olarak yorumlanmıştır.

O halde, iyiler ve kötüler tek gerçektirler. Eylem tercihini belirleyen arzular ve doğallık kıstası eylemlerarası ilişkilerin dikkate alınması, Epikürosçuları zevk-acı ilkesine yöneltmiştir.

Yaşamın böylesi bir kavranışı, bireysel bir tarzda çıkar ilişkilerine dayanan bir sosyal ve politik görüşe denk düşer, daha sonra ise, Demokritos'un şemasının önerdiği üzere, sözleşme temelli topluluklar oluşturulacaktır. (Lucretius, Şiirin Beşinci Dörtlüğü).

Sonsuzluğun ciddiye alınması, varlık alanına sokulan köktenci süreksizlik, Clinamen'de dile gelen olağanlık doğruysa, materyalist sistem ya da sistemsizlik, varlığın düşünce tarafından olabilecek her tür idaresini yasaklıyor, demektir. Burada sözkonusu olan, tutarlı ve kendi çapında güçlü bir düşünce biçimini öneren Stoacıların, materyalist süreklilikciliğinin içerdiği katılığa karşı çıkmasıdır.

2. Stoacı Materyalizm - İ.Ö. 300'de, Cittium'lu Zenon'un kurduğu, sonra da, 3. yüzyılın sonunda, Soles'li Chrysippes'in yeniden kurduğu Stoacı okul - "Portigue"- 1. ve 2. yüzyıllarda, Romalı Seneca, Yunanlı Epictetos ve imparator Marc Aurele sayesinde ün kazanmıştır. Stoacılığın tarihi birkaç yönden, Epikürosçulukla paralelikler taşır, ama Epikürosçuluğun rakibi ve düşmanıdır.

Bu iki okulun, bizi ilgilendiren konularda taşıdıkları farklı eğilimler hemen göze çarpar. Sokrates öncesi felsefeler açısından, buradaki model, Demokritosçu model değildir. Üstünde durduğu temelin basitliğine eklenen çeşitliliğe gülen Demokritos'un insanı değil, yokoluşuna ağlayan insandır: Efes'li Heraklit. Kaldı ki, en eski Yunan düşüncesinin öte-

sinde, Stoacı esin, doğunun dini bilgeliklerine ve efsanevi yönelimlerine çok yakındır. Bilim tarafında ise, Stoacı materyalizm, ne matematikle, ne de kaba cisimlerin fiziğiyle ilgilenir; Stoacılık daha çok biyolojiye ve tıbba yönelmiştir.

Stoacıların fizik prensipleri, materyalist özelliklere sahiptir. Onlara göre "her şey cisimdir" ve bu olumlama, her tür varoluşu aralarında paylaşan iki tamamlayıcı ilke için de geçerlidir: "Edilgin" (veya Aristotelesci anlamda "madde") ve "Etkin" (veya "neden")... İkisi de cisimdir ve "cisimsiz" olan hiçbir şey kendi başına varolamaz. Stoacıların gerçekliğe uyguladıkları dört kategoriden, "öz", "nitelik", "durum" ve "göreceli durum" yalnızca ilk ikisi, "edilgin" ve "etkin"in alanına girer. Diğer iki kategori, cisimlerin içinde ve cisimler sayesinde gerçeklik kazanan "cisimsizler"e uyarlanır. Cisimsizler soyut koşullardır -Boşluk, yer ve zaman gibi- ya da insan konuşmasının cisimlerden çıkardığı önerme ve yüklemlerdir. Öğelerin ve öğeleri betimleyen niteliklerin (ateş-sıcak, hava-kuru, su-nemli, toprak-soğuk) doktrini, bu prensipleri somutlaştırır: Tek gerçeklik, bu öğelerle nitelikleri arasındaki birleşimde gizlidir: En etkili olanlar, sıcak ateş ve kuru hava birleşerek "Soluk"u oluştururlar ve edilgin olanlara, soğuk toprak ve nemli suya güçlerini aktarırlar.

Platon'a toprağın oğullarını geri püskürttüren paradokslar, bu ilkelerden ileri gelirler. Ne var ki, Stoacılar ilkelerinden vazgeçemezler: Yalnızca ruh değil, erdemler, etkin nitelikler, bilim, doğruluk da cisimdirler; Evren yalnızca dev bir cisim değil, varolmayan hiçin dışındaki her şeydir; Tanrısaldır ve Tanrının kendisi de bir cisimdir.

O halde, bir tür materyalizmle ya da cisimcilikle, bir yaşama gücü öğretisi ve dinamizmle karşı

karşıyayız. Bu materyalizmin en büyük özelliği, onun süreklilıciliğindedir. Buradaki süreklilik fikri, doğrudan doğrııya fizikseldir: Tüm cisimler, diğer bütün cisimlerle tam bir karışım halindedirler ve en küçük olanın (Bir şarap damlası), en büyük olana (Okyanus) karışabildiği, eksiksiz bir süreklilik yaratırlar. Bu betimleme, tüm süreçlerin ve evrenin işleyişine bir örnek teşkil eder.

Her şeyin birliği, "Soluk"un eylemine bağlıdır. "Soluk", yapısındaki gerilim sayesinde şeylere tutarlık ve bağlantı gücü verir. İşte, ruh da beden için böyle bir soluktur. Dünya ise, birliğini ve tutarlığını bütün gerilimiyle içine dalan ateşten alır: Heraklitus'un düşündüğü *Logos*, bu ateştir ve bu ateş-akıl, Stoacılara, Sokrates öncesi düşünceden kalan ebedi dönüş doktrinin ölçülerine uyan Tanrı'dır. Dünya, onu tüketen büyük yangın sırasında, zaman zaman tanrıya döner ve yeniden soğuma sayesinde, yeni bir düzenle, yine Tanrıdan doğar.

Süreklilik, tutarlık, bağımlılık, gerilim ve gerilimli hareket gibi fikirler, her bir varlıktaki birliğin dinamik betimlemeleri, "organik bütünlük" fikrini ortaya atar. (V. Goldschmidt) Ama bu fikirler, aynı zamanda burada gördüğümüz materyalizmin belirsizliklerine ve sınırlarına dikkati çeker. Doktrinin başlangıçtaki tekçiliği, bir dizi ikicilikle birlikte ilerler: Etkin ve edilgin, cisim ve cisimsiz, pasif madde ve etkin soluk, beden ve ruh, Tanrı ve dünya vs. Bu ikiliklerin olabilirliği bile, süreklilik fikrinde, hiyerarşik - Etkin edilginden, ateş topraktan üstündür- bir süreklilikte köklenir ki böylece, ters çevirmeler olası kılınır. Bu ters çevirmeler, düşüncedeki sürekliliğin, bir uçtan diğerine yavaş yavaş geçişi gibidir ve her yerde gerçekliklerin ve kavramların çifte yüzüyle karşılaşırız. Çokanlamlılık, Stoacı fel-

sefenin özüne sinmiştir: Böylece, cisim tarafından ses şekline girerek yayılan havanın maddesel gerçekliği olan *logos*'da (logos: konuşma), hem insan aklı hem de evrensel yasa olan evrensel akıl dile gelir; aynı şekilde bu yasa, tanrısal akıl ateşinin maddesel çizgilerine de bürünebilir: Benzer bir ters çevirme kullanılarak stoacı ahlâk kurulur. Bu ahlâk, organizmanın çevreyle uyumu betimlemesi aracılığıyla, tek ussal tutarlılık sayılan "iyi" fikrine varmak için, yaşamın birincil eğilimlerinden yola çıkar. Yani sistemin en çarpıcı yönü olan bu ahlâk, bu ters çevirmenin materyalist bir tekçilikten, ikiciliğe ve ruhaniyetçiliğe götürdüğü, idealist kutupta yeralır.

Stoacılığı, materyalizm tarihinden dışlamak, hem materyalizm hem de idealizm açısından tehlikeli olurdu. Böylesi bir dışlama, Stoacılığın, bazılarında tezler olarak, bazılarında ise görüşler biçiminde sayısız materyalist doktrinin kaynağında yer tutması kadar üzücü olurdu. Bu kaynak az çok doğrudan bir kaynaktır. Çünkü bu tür düşünceler, hiç de materyalist olmayan akımlar aracılığıyla bize ulaşır. Anlatmak istediğimiz, öncelikle yeni-Platonculuk ve ona eşlik eden bilinirci, gizlici ya da gizemci geleneklerdir. Bu gelenekler arasında bulunan Leibniz gibi metafizik bir ruhaniyetçinin eserlerinde, Stoa mirasının önemli kısımlarını buluruz.

Genel anlamda, Stoacılıkta, materyalizmin bir kutbu ya da otantik bir şekli vardır. Bu kutup, süreklilikçi, dinamikçi, dirimselci, aykırı bir kutuptur ve Demokritos, Epikürosçu atomculuğunun dini formunu tamamlar. Materyalizm sık sık Epikürcülüğe indirgenmek istenmiştir. Burada üstünde durulması gereken nokta, geniş bir doktrinler yelpazesinde, yarı açık yarı gizli kalmış materyalist görüşlerin ge-

lişimi boyunca gözlenen bilançonun zenginliği ve tam anlamıyla materyalist sistemlerin kurulmasının, çok sayıda kavram ve tezin doğmasıyla birlikte, materyalizmin daha sonraki aşamalarında yapıcı roloynayacak karşıtlıkların oluşmasına bağlı oluşudur.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN ZAMANLARIN MATERYALİZMİ

I. Antik Çağdan Modern Çağa

Ortaçağ'da materyalist sistemler görmezden gelinmiş, lanetlenmiş ya da içe dönmüştür. Epikürosçuluk tanınmadan kalmış, Stoacılığa ise felsefi bir doktrin gözüyle bakılmamıştır. Eğer materyalizm varolmuşsa bu, dönemin düşüncesine egemen olan dinsel formlar ve bu formların karşısında yeralan dinsiz tepkiler arasında, başka yapıdaki doktrinlere katılmış materyalist öğelerin sürekliliğinden ileri gelir. Bu durum karşısında Stoacılıktan taşınan bu tür öğeler, Hıristiyan düşüncesinin ilk dönemlerinde kendilerini ortaya koyarlar. Yunanca felsefe veya tıp metinlerinin çevirisi aracılığıyla atomist sunumlar, İslâm düşüncesinde olduğu gibi Hıristiyan düşüncesinde de yeniden belirirler. Ama düşüncenin özü, Aristoteles yorumcuları tarafından yeniden ele alınıp geliştirilmiş Aristotelesci metinlere ve Aristotelesci geleneğe göre kurulmuştur: "Etkin Zihin" içinde sonsuz olanın, Tanrı'dan başka bir şey olmadığını savunan ve insan ruhunun ölümsüzlüğünü yadsıyan Aphradises'li Alexandre gibi Yunanlı yorumcular, yine evrensel akıl lehine bireysel ölümsüzlüğü yadsıyan Averroés gibi Arap yorumcular...

Tanrıbilimsel ortodoksluğa karşı çıkan tezlerin kaynağı bu tür yorumlardır: 13. yüzyılın ortasından itibaren, edebiyat fakültelerinde gelişen "Latin

Averroizmi"nin en bozguncu tezleri olan insan ruhunun ölümlülüğü, tanrısal yaratının olanaksızlığı ve dünyanın sonsuzluğu gibi tezler. Arı felsefeyle-Aristotelescilik- direnen böylesi konumlar, tanrıbilim fakültesindeki hasımları tarafından, inanca dayalı tanrıbilimsel doğruluk ile akla dayalı felsefi doğruluk arasındaki karşıtlığı ortaya koyan "Çifte Doğruluk" kuramına göre tanımlanmışlardır. İki doğruluğun etkinliği birbirlerine üstün değildir. Bu düşünürlerin tutumları kendi çağlarında nasıl bir anlama sahip olursa olsun, "Felsefe" olarak ortaya koydukları tezler, materyalist düşünceler tarihinin birer ana durağıdırlar.

Genel varlıkbilim alanında ise, "evrenseller"in çekişmesine ve böylelikle Guillaume d'Occam ve müritleri tarafından üne kavuşturulmuş (14. yüzyılın ilk yarısı) 'nominalist' konumları, Platonculuk eleştirisiyle açığa çıkartan yine Aristoteles felsefesidir. Tanrının sınırsız gücü ilkesi ve zorunluluk olmadıkça varlıkların çoğalmasını yasaklayan mantık ilkesi, Platoncu fikirlerle benzeşen her şeyi elemek için bu noktada birbirine yaklaşır: Ruhun aracılıklarıyla, onların dışında gerçekliği olmayan ilişki ve birey çokluğunu, düşünceden başka barınacak yerleri bulunmayan özleri, tanrısal kararlara doğrudan bağımlı doğal düzeni hedeflediği evrenseller, işaretlere, sözcüklere ya da terimlere indirgenir. Bu düşünselliklerin, felsefe ile tanrıbilimi birbirinden ayırmayı deneyen Occamcı düşünce tarzı gibi elenmesi, klasik çağ düşüncesi içinde, doğa ve doğa biliminin özerkliğinin kavranmasına götüren gelişmeleri hazırlamıştır. Aynı şekilde, nominalizm, daha sonra materyalist konumları götürecek öğeleri içinde taşır.

Bu anlamda, başlangıçta Rönesans dönemi, Ortaçağ'ın izleyicisi olarak düşünülmüştür. Asıl Röne-

sans İtalya'da gerçekleşir. Averroisci çizgi, tıp gelenekleriyle karşılaştığı "Padua Okulu"nda güçlenir ve varlığını sürdürür; modern zamanların eşiğinde dinsiz düşüncenin temellerinin atıldığı yer Padua'dır: Ruhun ölümsüzlüğü ve dünyanın sonsuzluğu gibi Aristotelesci fikirler adına yaratma kavramlarının eleştirisi ya da bu fikirlerin kurulduğu argümanların eleştirisi, doğaüstünün eleştirisi, 16. yüzyılda Pietro Pomponazzi'nin ve Cezare Cremonini'nin eleştirileri.

Ortaçağ gelenekleri, Rönesans düşüncesinin en belirgin çizgileriyle birleşir: Epikürosçuluk gibi ezik felsefelerin geri dönüşü-Stoacı doksografinin ve Stoacılığın lokomotif olduğu fikirlerin gelişmesi-Stoacı etkiye bağlı olan panteist öğelerin, çağın tipik yeni-Platoncu akımında yeralmaları.

İtalyan düşünürlerini yaratan doğa felsefeleri, ana yönelimlerinden birkaçını bu antik geleneklerden alırlar: Bütün açıklama ve yürütme ilkelerini, güç ve sınırları aşırı bir doğa bütünlüğünde boğmaya çalışan immanentizm (içkincilik), geleneksel evren sunumunun sınırlarına kanat açtıran sonsuzluk...

Bu yönelimler bir sistemler sonsuzluğu arasında özel bir sisteme mensup insan ve dünyanın her tür ayrıcalığı yitirdikleri ve böylece yaratının nesnesi ve merkezi olmaktan çıktıkları bir sonsuz evren görüşünü önermek için Kopernik sisteminden kaynaklanan yeni dünya kavramlarına dayanan Giordano Bruno (1548-1600) felsefesinde, materyalizme çok daha yakın bir panteizme açılırlar.

Yine de, bu son felsefe içinde Rönesans düşüncesinin ürettiği en yürekli materyalizm bile çok bulanıktır ve kullandığı terminoloji ve kavramların sistemi temel soruları cevapsız bırakır: Tanrı ile do-

ğa arasında uzaklık ve fark var mıdır? -Madde ve form, madde ve ruh arasında uzaklık ve fark var mıdır?- Bu soruların materyalizm fikrinin ve sözcüğünün belirmesini olanaklı kılan daha keskin sınırlara çekilmesi için, klasik çağa özgün kavramsal alanın değişikliğe uğramasını beklemek gerekir.

II. 17. Yüzyılda Materyalizm ve Mekanizm

1. Mekanizm Dönemi - Sözünü ettiğimiz değişiklikler ilk olarak, 17. yüzyılın ilk yarısının önde gelen yenilikçi akımlarını simgeleyen ve materyalizmle bağlantısı olan mekanizm olgusunda gözlenir. Terimi en genel anlamıyla incelersek, 'yerel hareket' (uzayda yer değiştirme) olarak anlaşılan madde devinimiyle, süreçlerin bütünlüğünün açıklanması anlamına gelen mekanizm, Kopernik astronomisiyle başlayıp, kavramsal ve yöntemsel temellerini Galile mekaniğinden alan yeni bilimin türevi bir evren kavrayışıdır. Mekanizm, döneminin dikkat çekici üç felsefesinin kesiştikleri noktadır.

A) Gassendi ve Atomculuk - Hobbes dönemi (1588-1979) ile Descartes (1596-1650) arasında yeralan Pierre Gassendi (1592-1655), düşüncesinin oluşum dönemi ve bu düşüncenin özellikleriyle en eskilerdendir. René Pirtand'ın "Bilgili Dinsizler" adını taktığı (*Le Libertinage Erudit dans la Premiére Moitié du 17. Siécle*, Paris 1943) (17. yüzyılın İlk Yarısında Uzman Dinsizlik, Paris, 1943) ve Gabriel Naude gibi Padua mirasçıları olan bu kişiler, bir sonraki yüzyılın materyalist gelişmelerinde önemli roloynamışlardır. Gassendi de, içlerinde çok yakın dostları bulunan bu kişilikler gibi, birçok yönden hümanist ve yazınsal yapıda bir rönesans geleneği içine yerleştirilebilir.

Gassendi düşüncesi, kuşkucu renklerde ve derin bir bilgi temeli üzerine kurulmuş Aristoteles-skolastik (*Exercitationes Paradoxicae*, 1964) ve kartezyen (*Disquisitio Metaphysica*, 1944) metafiziklerinin dogmatizmine yönelik bir eleştiri biçiminde ortaya çıkmış, ardından, yenilenmiş, yeniden kurulmuş bir Epikürosçuluğa bürünerek, birçok değişimden sonra *Syntagma Philosophicum*'a açılmıştır. Düşüncenin bilimler ile sağlam bağları vardır: Başarılı bir uzman olarak göze çarptığı astronomi, ve 1640'lı yıllarda yayınladığı bir dizi kitapçıkla yaymaya çalıştığı yeni mekanik. Gassendi düşüncesindeki bu çeşitli görüşler arasında, materyalist öğeleri ayrımsayabiliriz.

Tamamlanmamış bir eser olan *Exercitationes Paradoxicae*'de geleneksel metafizik öğelere (özler, sonsuz doğruluklar, kategoriler, vs.) madde ve formu içeren fizik ve metafizik konularına, uzaya (yaratılmamış kendilik), evrene (sonsuz olabilecek olan), ruha (insan ruhu gibi hayvanların ruhu) saldırmaya yarayan bir nominalizmle karşılaşırız. *Disquisitio Metaphysica* ise, Descartes'in 'cogito'suna (Düşünüyorum, öyleyse varım) ve yine Descartes'in düşünce için maddenin basit bir özelliği olması olasılığını çıkarsadığı sonuçlara karşı çıkar. Gassendi'ye göre, Tanrı'nın varlığına kartezyen felsefenin getirdiği kanıtların eleştirisi, bizim için, sonsuz bir gerçek fikir sahibi olmak ve bizdeki Tanrı fikrinin varlığını, dinsizce, doğal yollarla açıklamak olanaksızlığının üstünde yükselir. (Psikolojik, siyasi ve diğer açıklamalar: Tanrıları yaratan güçlülerin çıkarı ve korkusudur.)

Dogmatik değilse bile daha pozitivist bir biçimde, eğer varsa Gassendi materyalizmi, Epikürosçu atomizmin yeniden gözden geçirilişidir. Kuşkusuz

bu, basit bir varsayım olarak düşünülemez; ama evren açıklamasına bakıldığında varsayımın değiştirmeden değilse bile sakıncasız kabul edildiğini görüyoruz.

Epiküros ve Lucretius'da olduğu gibi, atom fiziği her şeyi ve her süreci atomlarla onların devinim ve gruplaşmalarıyla açıklar ama Gassendi, daha kesin kavramlar ve kuramlar üretme çabasındadır. Özsel biçimdeki skolastik düşünceyi reddederek formları, atomik maddenin varoluş biçimlerine veya atomların belirlediği gruplaşmalara indirgeme olasılığı üzerinde durur. Sonsuz uzay ve zaman, gerçek kendilikler, yaratılmamışlar, 'öz', 'rastlantı' gibi kavramları çıkartıp özler ve raslantıların varoluş koşullarını ortaya koyar. Epikürosçuluğa karşı, atomların her yöne kendiliğinden gerçekleşen Demokritoscu devinimini ve onların 'doğuştan devinimlilik' 'ağırlık' (*gravitas*) olgusunu savunur. Buradan yola çıkarak, yeni mekaniğin yasalarını ve atomik 'etkin madde'yi evrendeki tüm devinimlerin nedeni yapan yasayı açıklamaya çalışır. Bu fiziğin üstüne, moleküler bir kimyanın, biyolojinin ve 'ateşten ruh', maddenin çeçeği'nin atomik hareketlerinin yaşamdaki ve düşüncedeki ya da en azından düşlemdeki tüm süreçleri açıkladığı bir psikolojinin temellerini atmayı dener.

Bu çabalar, fiziksel bir materyalizm yönünde ilerlese de, aslında dinsel tutuculukla yanyana varolmalarını sağlayan sınırlamalar tarafından dengelenmiştir. Gerçek dünyanın sonluluğunun kabulü, yaratılış doğmasının ayakta kalmasını olası kılar: Atomlar devinimleriyle birlikte sonlu sayıda yaratılmışlardır ve sonraki gelişmelerin koşulu da budur. Hayvanlar ve insan psikolojisinin alt işlevleri için geçerli olan materyalist bir psikoloji ile insana

özgü düşünce işlemlerini açıklaması ve ölümsüzlük dogmasını doğrulaması gereken maddeden yoksun zihin psikolojisi yanyanadır. Sonuçta, Tanrı'nın varlığına duyulan inanç, Don Juan'ın ünlü bir sahnesinde, Sganarelle'in gülünç sohbeti aracılığıyla Moliére tarafından alaya alınan evrenden başka bir şey olmayan erekçi bir evren sunumuna dayanır.

Gassendi felsefesinin taşıdığı materyalist öğeler, kimi müritleri, özellikle de *Başka Dünya* adlı düşsel romanı, yeni evren görüşünün en gözüpek tezlerinin bulunduğu bir dizi felsefi tartışma içeren Cyrano de Bergerac tarafından geliştirilecektir. Kaldı ki, 20. yüzyıla kadar eksik tanınan Cyrano'nun eseri gibi, Gassendi'nin ve dinsiz arkadaşlarının eserlerindeki materyalist kavrayış da kaçak ifadelere sıkıştırılmıştır.

B) Kartezyen Mekanizmi - Descartes'ın felsefesi ne bütününde, ne de herhangi bir alanında materyalisttir: Felsefesinin en belirgin yönü, epistemolojik model olarak yararlandığı matematikçiliktir. Metodunu matematikten alır ve metafiziğini matematikçiliği sayesinde kurar. Malebranche ve Leibniz gibi büyük izleyicilerinin geleneksel tarih dökümünün egemen idealizmi, Descartes idealizminin mirasıysa, kartezyen felsefesi de içte mekanizmiyle ve dışta yarattığı etkilerle materyalizm tarihine dahildir.

Gassendi'de olduğu gibi, özsel form kavramının önreddine kendini yetkili gören Descartes mekanizmi, hasmından farklı olarak madde- uzam özdeşliği tarafından belirlenir. Öyle ki boşluk olanaksız olmakla kalmaz, aynı zamanda atomlar gibi kavranamazdır: Madde parçacıklarının devinim ve bileşimiyle evreni ve evren süreçlerini oluşturan bir cisim fiziği ilgi alanı içindedir, fakat bu parçacıklar

ancak uzam bölünebilirliğini sürdürürse bölünemezlik özelliklerini korurlar. Bu mekanizm, fiziğe bakış açısıyla olduğu kadar metafiziğe bakış açısıyla da materyalist etkiler taşır.

Metafizik olarak uzam-maddeye indirgenen evren ve onun bütün bölümleri bir tözdür. Düşünen töz gibi yaratıldığına kuşku olmayan bu tözün varolmak için yaratıcı Tanrıdan başka şeye gereksinimi yoktur. Hele düşünen töz, onun varolmasında hiç etkili değildir.

Sonuçta, fizikteki her şey, yaratılış sırasında evrene değişik miktarlarda sokulmuş uzam ve hareketle açıklanır. Bu açıklamanın ardından tüm ereklilik tasarımları dışlanmak zorundadır ve evren ancak hareket ve çarpışmanın yasalarıyla oluşabilir: Evren yaratılışı bir masal gibi ortaya konur, ama sadece *Discours de la Méthode*'un (Yöntem Konuşmaları) ve *Principes de la Philosophie* (Felsefenin İlkeleri) dördüncü bölümünde üzerinde önemle durulur. Bu açıklama biçimi, hayvanlar da dahil olmak üzere, tüm doğa varlıkları için geçerlidir. Saf düşünce ve saf akıl, ruh taşıyan insan dışında, bu varlıkların bütün yaşamsal süreçleri ve tüm davranışları, onları meydana getiren parçaların düzen ve devinimiyle açıklanır. (Hayvan aklı, girdiği kabın biçimini alan maddesel bir tözden öte bir şey değildir.) Aynı şekilde, insanda bulunan biyolojik olgulara varılır ve insan psikolojisinde yeralan her şey bedenle bir ilişkiyi imlerken (Duyarlılık, duygusallık), özdeş açıklamalara konu olur: "Hayvan-makine", aynı zamanda insandaki istemdışı makine kuramının ürünüdür. (*Traité de l'Homme*-İnsana Dair).

Bu bölümsel ya da bölgesel materyalizm, Descartes'ın hayvanlığa dahil ettiği her şeyi insana genellemeye çalışan ve ruhu bir beden biçimi olarak

tanımlayan Hollandalı Regius'a (Descartes'ın sadakatsiz müridi) kadar uzanan materyalist bir çizginin üyesidir.

C) Hobbes - Hobbes'un ünü her şeyden önce insan doğasından, her insanın tüm şeyler üzerindeki "Doğal Hak"kından ve "Doğal Durum"la sonlanan her şeyin her şeyle kavgasından çıkarsadığı politik doktrinine, bir egemenin mutlak otoritesine boyun eğme sözleşmesi aracılığıyla barışı güvenceye alma zorunluluğu ilkesine dayanır. Ama bu doktrin aynı zamanda faydacı, sözleşmeci ve mutlakiyetçi yönleriyle materyalist özelliklere sahip insani ve fiziksel gerçeklikler bağlamı tarafından doğrulanır gözükmektedir. Doktrinin ilkeleri, *Short Tract* (1630) ve *De Corpore* (1655) gibi eserlerde, *Leviathan*'ın başlangıcında anlatılır. (1651)

Nominalist ve Rönesansçı geleneklerden etkilenen Hobbes çağdaş fizik-matematiğine ve yeni mekanist geleneğe katılır. Deneyci ve nominalist bilgi kuramı, anlamdan yoksun sözcükler, olasılık ve güç, form ve akıl, özgürlük ve özgür irade gibi kavramlarla yüklü olan kartezyen ve skolastik metafiziğin köktenci eleştirisi üstüne kurulmuştur.

Varlıkbiliminin ilkeleri materyalist ya da diğer anlamıyla cisimcidir: "töz" ve "cisim" eşanlamlı terimlerdir ve Hobbes, ruhun bir beden etkinliğinden başka bir şey olmadığı konusunda ısrarlıdır-Ruh ve Tanrı cisimseldir. Bu ilkelerden devinimin bir cisim ilineği olduğu ve *conatus* ("güç") yani sonsuz küçük devinim ya da durgun haldeki cismin ilk devinimi kendini kuvvet, eğilim, erk, vs. olarak sunan kendilikle açıklandığı bir fizik çıkarsanız. Bu ilkelere ve bu fiziğe, bilinçli içeriklerin yapıcı düşlerine, dış devinimler ile hayvan aklı arasındaki ilişkinin etkileri olarak bakıldığı materyalist bir psikoloji eşlik eder:

Dış devinimlerin hayvan aklına etkisi demek olan algı, beyinde bir karşı etki yaratır ki bu, dışarıya imaj biçiminde yönelen düştür. Devinimsizlik (inerşiya) yasası ve düşlerin devinimsizliği imgelem ve bellek süreçlerini, bu süreçlerin hayvanda yarattığı, insanınsa işaretlerle sabitleyip düzenleyebildiği deneyimi açıklar. Hobbes'un felsefesinde dilin oynadığı başlıca rol, aklın kuruculuğudur. Bu süreçlerin bütünü ise, genel anlamda tutkuları ve özel anlamda Hobbes'un politik kuramının üzerine kurduğu insani tutkuları ("zafer" gibi) anlamayı sağlar.

Gassendi'yle olan yakınlığına rağmen Hobbes da Descartes gibi doğada boşluğun varlığını yadsır ve maddenin sürekliliğini savunur. Öte yandan bu ödünvermez tutumlu materyalizm, Hobbes karşıtlarının suçlamalarına karşın, dinsiz eğilimlerden kaynaklanmaz: Hıristiyan kaynaklarda kökleri olan 'cisimci' bir geleneğe bağlıdır ve çağın İngiltere'sinde yaygın olan "mortalist" (ölümlülük taraftarı) bir görüşe ya da -sapkın bir mezhep-e dahildir.

2. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Materyalizm ve Metafizik: Spinozacılığın Etkisi - 17. yüzyılın ikinci yarısı, çelişkili bir şekilde kartezyen ve Gassendici etkilerle kaynaşan, mekanist olduğu kadar deneyci bir epistemolojinin genelleşmesine tanık olur. Felsefi olarak Descartes mirasının ve bir yandan tanrıbilimsel-idealist ya da ruhaniyetçi (Malebranche ve Leibniz), bir metafizik anlamında, öte yandan ruhbilimci ve duyumcu (Locke ve fikirciliği) bir anlamda ele alınan Descartes'ın özne felsefesinin çift yönlü gelişimi bu döneme egemen olmuştur. Bu sıralarda, önceki dönemde doğmuş materyalist, dinsiz ya da tanrıtanımaz eğilim veya görüşler, ya güçlü itirazlara konu olmuş ya da gizlilik içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. (Fransa'da yazarı bi-

linmeyen bir elyazması olan *Theophrastus Redivivus*'da, geçmiş yüzyılların tüm felsefesi ve din karşıtı argümanları biraraya getirilmiştir.)

Ama, Spinoza'nın doktrini, özellikle materyalizm tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Kaynaklarının ve esininin karmaşıklığıyla ünlüdür: Birkaç yönden şiddetli bir kartezyenizm izleyicisi olan doktrin, İbrani felsefe geleneklerine bağlıdır ve Hobbesçu öğeler içerir. (*Coratus* fikri-Özgürlük ve olanaklılık kavramlarının eleştirisi-Politika kuramı). Daha uzak olarak, Rönesansçı yönleriyle birlikte, Stoacı ve yeni-Platoncu etkilertaşır. (İçkin nedensellik kavramı-Evren ve Tanrı birliği). Sonuçta dinsiz öğelerle de tümüyle ilgisiz sayılmaz. (Doğaüstü ve *Traité théologico - Politique* - [Tanrıbilimsel Politika Üzerine] adlı eserde ele alınan dinlere özgü dogmaların eleştirisi.)

Ethique (Ahlâk) adlı eserin ana konusu, töz birliğinin olumlanmasıdır: Tanrıdan başka bir töz yoktur ve olamaz. Aynı zamanda yaratılış fikrine ve varlıkbilimsel ikiciliğe karşı çıkan bu tez, Descartes doktrinlerinin iki eğilimini destekleyen çifte anlamlı ve çift yönlü bir felsefeyi kapsar. Burada tek yanlı olarak, tek töze atfedilen "uzam ve düşünce" özniteliklери arasındaki kesin hak simetrisi içinde olduğu kadar, uzam lehine müdahalede bulunan gerçeklik asimetrisi içinde de, bu tekçiliğin materyalist kavrayışı üstünde duracağız.

Bu töz birliği aynı zamanda doğa birliğidir: Aralarında her tür aşkınlığı, onları varolmaya ve birleşmeye itecek üstün bir ilkenin her türden egemenliğini dışlayan keskin bir uyum içinde bulunan düşünce- varlık birliği çerçevesi için de töz, özniteliklerinin ilkesi değildir; töz, herbirinin özgün bir biçimde kendini ifade ettiği özniteliklerinden öte bir

şey değildir.

Varlıkbilim açısından, ne olursa olsun öznitelik, tözün özünü oluşturarak onun kavranışı anlamına geldiğine göre, tezsel uzam da mutlağın kendisidir. Fizik düzeninde bu, evrenden başka bir düzen ilkesinin uyarıcı müdahalesi olmadan kendine dönmeyen doğal düzenle ilişki demektir ki, belirlemeleri ("mod") ve yasalarıyla uzam, gerçeğin bütünlüğünü kendince dışavurduğuna göre, yukarıdaki çıkarsamaya varılması şaşırtıcı değildir. Antropolojik düzende, insan "sonlu mod", diğer sonlu modlar arasında 'imparatorluk içinde imparatorluk' değildir, ama diğer canlı varlıklardan hiçbir kopuş, hiçbir ayrıcalık yaşamadan tamamıyla, şeyler düzenine aittir.

Kuşkusuz bütün bunlarda, diğerleri arasında insanın sonlu bir mod olarak, fikirler içinde fikir, bir akıl ("Bedenin fikri") sayıldığı düşünce özniteliği açısından, mutlak bir idealizm karşıtlığı vardır. Ama, görüşlerin simetrisine aslında bir dizi asimetri eşlik eder. Bu asimetrilerden bazılarında, belirgin materyalist izler sezilir. İnsan aklı "Bedenin fikri" olarak tanımlanırken, aynı şekilde, fikirler nesneleri tarafından belirlenirler; bu durumun tersi ise geçerli değildir (Beden, fikrin bedeni değildir...). Bu bakış açısı temelde, temsil kuramı, tutkular kuramı, beden ve aklın hareket gücünü arttırma arayışını kendine kural edinmiş olan ahlâk kuramıdır. *Ethique*'in yöntemi, sorunlu bir altüst oluşla, Tanrı'ya dönük düşünsel aşk aracılığıyla aklın bu tek anlamlı belirlemeden kurtulacağı bir kurtuluş kuramına açılsa da, bu yöntem, Spinozacı insan kuramında da hakim yöntemdir. Kuramın başlıca kavramlarından birisi olan *conatus*-yani her varlığın varoluşunda diretmek için harcadığı çabadır. Kavram, mekanik model kaynaklıdır ve Spinozacı ant-

ropoloji, insanın özünü bilinçli, başka bir deyişle istekli bir *conatus*'tan öte bir şey saymadığına göre, Hobbes'tan esintiler taşır. Sonuçta bu temalar, Tanrı'da ifadesini bulan (Yalnızca kendi doğasının gerekliliğine göre hareket eden) evrensel gereklilik görüşünün temalarıdır. İnsanda da ifadesini bulan evrensel gereklilik, tanrısal gücü kendince dışavuran *conatus*'un aracılığıyla sergilenir. Öyleyse, sunumların ve sonluluk, düzen, iyi ve kötü, vs. gibi antropomorfik/insanbiçimci değerlerin köktenci eleştirisi evrensel gereklilik görüşüne dayandırılır.

Bir sonraki yüzyılda, "Spinozacı" nitelemesinin, en gözüpek aydınlıkçı düşünürleri tanımlaması gibi, Spinoza imajı da uzun zaman boyu, önde gelen dinsiz ve tanrıtanımaz bir imaj olarak kalmıştır. Spinoza'nın bu materyalist yazgısı, ne tür basitleştirme, çarpıtma ve değiştirmeler içerirse içersin, felsefesinin yarattığı kimi etkilerden daha az köklü değildir.

III. 18. Yüzyıl Materyalizmi

Yekpare bir blok olmaktan uzak olan 18. yüzyıl materyalizmi, açık ya da örtülü anlaşmazlıkları içinde taşıyan, çelişkilerle yüklü, karmaşık bir bütünlük demektir. Yine de, yol ayrımlarına açılan bir birlikten sözedebiliriz. Burada sözkonusu olan sadece yepyeni, uzak ya da yakın geçmişte kök salmamış bir yapılanma değil, güçlükle ayrıştırılabilir bir tür bütünlük oluşturan kopuş ve süreklilikerdir.

1. Kopuş ve Süreklilikler - Antik çağdan ve dinsiz geleneğin kaynaklandığı Rönesans'tan gelen esinleri hesaba katarsak, gelişmede, önceki yüzyılın büyük felsefecileri tarafından ortaya atılan konuları gözönünde bulundurursak süreklilik kuşku gö-

türmez. Sahte ya da dolaylı bir bilginin konusu olan bütün bunlara bakarak, göreceli bir süreksizlik de göze çarpar. Gassendi, ne cansıkıcı özgün Latince metninden ne de öğrencisi Bernier'nin Fransızcaya yaptığı uyarlamadan okunmuştur. Öte yandan politik mutlakiyetçiliğiyle gözden düşen Hobbes, adı kimi zaman anılsa da varlığını pek de sürdürememiştir. Britanya geleneği karşısında Descartes'ın değersizleşmesi, fiziğinde olduğu kadar metafiziğinde de gözlenen dogmatizmini hoşgörmeyen 18. yüzyıl boyu, gittikçe artar. Spinoza düşüncesi, Hobbes düşüncesinin akibetine uğrayarak, biraz hasımları, biraz da yandaşları tarafından çarpıtılmıştır.

Bütün bunlara rağmen şu ya da bu şekilde bu eserlerin materyalist etkileri olmuşsa, bunlar dolaylı etkilerdir. Gassendi etkisinde daha derinde yatan şey, artık anonim olmuş, Locke ve Newton gibi yüzyılın önde gelen otoritelerinin ondan aldıkları temalardır. Descartes'ın etkisi ise başka başka öğrencileri aracılığıyla, Fontenelle gibi hocanın bilimsel esinine sadık olan ve tüm çağın en çok okunan metafizikçisi Malebranche gibi kökende idealist olup materyalist etkiler uyandıran öğrencileri aracılığıyla sürmüştür. Spinoza aracılığıyla, ona karşı açılan polemikler ve İngiliz (Toland) veya Fransız (Boulainviller) öğrencilerinin basitleştirip bozduğu imajlar yoluyla tanınan Hobbes, Almanya dışında pek az okunan bir filozof olarak kalmıştır. Sonuçta, bütün bu felsefeciler için, bütün felsefi ve tanrıbilim karşıtı gelenek için olduğu gibi, Bayle tarafından oynanan genişletici rolü hatırlatmak gerekir. İki yüzyılın bağlandığı noktada Bayle, bozguncu dinsiz geleneği yeniden canlandırmıştır.

2. Yazarlar ve Anlatım Biçimleri - Büyük-Britanya'da materyalizmin gelişmesi, az çok dinsel

bir bağlamda, ya 'serbest fikir' ve 'doğal din' çizgisinde -Panteizmi ve dinamizmi özellikle *Lettres à Serena* (Serena'ya Mektuplar, 1704) adlı eserinde dile gelen John Toland örneğinde olduğu gibi- ya da daha tutucu eğilimlerin içinde-David Hartley ve Joseph Priestly- gerçekleşmiştir. Tanrıtanımazlık anlamından çok, Spinozacı ve panteist biçimlere bürünen bir akım tarzında gelişerek, kendini Almanya'da erken ortaya çıkaran materyalizm, daha bozguncu bir tutum içine girmiştir. Öte yandan bu gelişim, Fransız materyalizmine bağımlı olmuştur.

Aslında Fransız materyalizminin egemenliği baştan beri süregelir.

Yüzyılın ilk yarısında, materyalizm, gittikçe daha fazla önem kazanan gizli yazında ortaya konur. Burada sözü edilen elyazmaları biçiminde elden ele değişikliklere uğrayarak dolaşan metinlerdir. Bunlardan bazıları, daha önce dışarıda basılmış çeviri eserlerdir; geri kalanlar, *Theophrastus Redivivus* gibi kimlikleri bilinmeyen yazarlar tarafından yapılmış derlemelerdir. Bu fon üzerinde varlığını sürdüren dinsiz gelenek, Boulainviller'in eserleri gibi, Benoit de Maillet'nin *Telliamed*'i ve Etrépigny papazı Jean Meslier'nin *Mémoire* (Anılar) gibi daha özgün eserlerden kopuktur.

Yüzyılın ikinci yarısı, de La Mettrie (1709-1751), Denis Diderot (1713-1784), Claude-Adrien Helvetius (1715-1771) ve Baron d'Holbach (1723-1789) gibi büyük materyalist yazarların ünlenme dönemi olmuştur. La Mettrie'nin ayrıcalığı-*Histoire Naturelle de l'Ame* (Ruhun Doğal Tarihi 1745) ve *L'homme Machine de 1748* (1748'in Makine İnsanı)-19. yüzyılda örtülmeye çalışılsa da kuşku götürmez. Bunlar arasında dar ve dostane katkısıyla Diderot'yu (*Promenade du Sceptique*- Kuşkucunun ge-

zintisi, 1747; *Lettres sur les Aveugles* - Körler Üzerine Notlar, 1749; *Pensées sur l'Interprétation de la Nature* - Doğanın Yorumu Üzerine Düşünceler 1754; *Rêve D'Alembert* - Alembert Düşü, 1769), d'Holbach'ı (*Sistéme de la Nature* - Doğanın Sistemi, 1770) ve toplu olarak tezlerinin bulunduğu ölümünden sonra basılan (*De l'Esprit* - Zihin, 1758) Helvetius'u sayabiliriz. Yine Helvetius'un *De l'Homme* (İnsan, 1773) adlı yapıtı, daha sonra inceleyeceğimiz nedenler yüzünden Diderot'nun şiddetli itirazına konu olmuştur. Bütün bu yazarlar gizli yazınla karşılaştırıldıklarında dar kalmışlardır ki, eserlerinden bazılarında bu yazıdan izler vardır ve düşünceleri ondan esintiler taşır. Ayrıca yüzyılın sonunda, d'Holbach ve dostları, geçen dönemin el yazması metinlerinin çoğunu basma işini üstlenmişlerdir.

Bu yazarların birkaç ana nokta konusunda birbirinden ayrılan görüşleri, ortak bir tema, çözüm ve kalıt temeli üzerinde sergilenir.

Doğal olarak materyalistler, çağın dinkarşıtı eleştirisindeki en uç noktaların savunucuları ve yandaşlarıdır: "önyargılar"ın eleştirisi, inancın psikolojik etkenlerini (yanılsamalar, saflık, imgelem) ve toplumsal, siyasi kaynaklarını konu eder: Güçlerini, destekledikleri tiranlardan alan düzenbaz papazların egemenlik iştahı. Dinsiz geleneğin bu teması özellikle üç "düzenbaz" çevresinde gelişir (Musa, İsa, Muhammet). Dinin siyasetle, güçlü ve zenginlerle olan bağı tezini üne kavuşturan bu temadır. Yine bu tema, ilan edilmiş tanrıtanımazlık anlamında, özellikle Meslier ve d'Holbach'da dile gelir.

Felsefi planda materyalist düşünce, kartezyen gelenekle, Locke düşüncesi ve İngiliz deneyciliğiyle ilişkisi olan egemen fikirlere bağlıdır. Bu iki gele-

nekte ortak egemen, bilgi kuramını felsefenin en önemli sorunu olarak kabul eden "fikircilik" geleneğidir: "fikirlerimizin kaynağı" sorunu. Yüzyılın bu kendine özgü çizgisi, Condillac aracılığıyla güçlenerek Newtoncu fikirlerden daha çok materyalistleri etkilemiştir. Bunun nedeni, hem materyalist modellerin tam anlamıyla mekanikçi olmayışı, hem de Newtoncu tarzın deizme (yaradancılık) yakın oluşudur. (Voltaire tarafından pek tutulan saatçi Tanrı teması). Yine de yaradancılığa olan bu güçlü bağlılık, deneyci yönüyle, özellikle materyalistlerde rastlanan kuşkucu açılımı açıklayabilir: Algılarımızın, sonra da düşüncelerimizin bize özelliklerinden başka tanıtmadığı maddenin, ne de herhangi bir tözün doğasını biliriz. Ama bu kuşkuculuğun, din, ve metafizik karşıtı bir anlamı vardır: Her şeyden önce kuşku duyulan tanrıbilimsel dogmalar ve kartezyen metafiziğin adeta yasaklanmış kesinlikleridir.

Burada gerçekten materyalist olan, yaratıcı tanrı ve ölümsüz ruha karşı geliştirilmiş eski dinsiz argümanların iki ana boyutuna uygun olarak, dinsel ve metafizik geleneğin anahtar kavramlarının kökten eleştirisidir.

Evrenbilim ve tanrıbilimin bakış açısından materyalist eleştiri, örneğin d'Holbach'ın eleştirisi, Tanrı'ya, yaratı ve düzen gibi yaratılışla ilişkili kavramlara yöneliktir. Eleştirinin karşı çıktığı yaklaşım ise, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için doğa düzeninin yardıma çağrılmasıdır. Ruh kuramı açısından ise eleştiri, Lucretius'un argümanını yeniden ele alarak ölümsüz ve maddesiz bir ruh kavramına yüklenir. Eleştiride Lucretius'un yanısıra Gassendicilik kaynaklı gelişmeler, kartezyen etkiler (makine-hayvanlar tezi) ve nihayet doğal tarih, psikoloji ve tıptan gelen yeni veriler de yeralır.

Model ve esinlere gözatıldığında, 18. yüzyıl materyalizmine yaygın olarak yakıştırılan "mekanikçi" yaftasını ayrıntılarıyla incelemek gerekir. Materyalizm bu yaftayı gönüllü olarak almış, Makine-insan ve daha birçok formülü benimsemiş görünürse görünsün, gerçek başvuru kaynakları aslında çok farklıdır. Bu kaynaklar mekaniğin, kimyanın (d'Holbach kimya uzmanıdır), doğal tarih ve biyolojinin (Buffon, Maupertuis ve Diderot), psikoloji ve tıbbın (*Parité de la Vie et de la Mort* -Ölüm ve Yaşam Denkliği- La Mettrie'nin bir doktor olarak hocası Booerhave'a olan minnet borcu- ya da *d'Alembert Düşü*'ndeki Bordeau kişiliği) ötesine geçer. 18. yüzyıl materyalizmlerine dinamik ve dirimselci bir çehre kazandırarak, antik çağın Stoacılığı, özellikle de atomculuğunun temsil ettiği eğilime bağlayan bu başvuru kaynaklarıdır.

Bu genel özelliklerin dışında, birkaç temayı gözden geçirebiliriz.

Metafizik ve evrenbilim açısından, maddesel bir bütünlük olan evrenin birliği üzerinde önemle durulur. Bu Spinozacı tema, 18. yüzyıl materyalizmiyle bir tür panteizm ve Stoacılık arasındaki yakınlığı sağlar ya da açıklar. Ayrıca bu tema insan özgürlüğü adına sadece hasımlarının değil, yandaşlarının da (d'Holbach) itiraf ettiği "kaderci" bakış açısını da açıklar: Burada da Epikürosçuluk değil, Stoacılık hakimdir.

Daha özgül olarak, hareketten çok düşüncenin maddedeki önemi üzerinde durulur. Doğrudan Toland'dan gelen ama Gassendi, Hobbes, Spinoza ve Leibniz'e dek uzanan bu fikir, maddenin ayrışıklığından esinlenen ve denge yokluğundan yana olan fikir gibi (Gizli el yazmaları: *Dissertation sur la Formation du Monde* (Evrenin Yapısı Üzerine Bi-

limsel İnceleme-Diderot, d'Holbach, vb.) mekanikçiliği aşma çabalarının ürünüdür.

Psikolojik bakış açısından başlıca kanı, maddenin düşünme yeterliliğinde olduğudur. Bu kanının kökeni, Locke'un kartezyen felsefesinin her şeye gücü yeter Tanrı adına maddenin böylesi bir özellikle donatılmış olacağını öne süren ikiciliğini tartışma konusu yaptığı pasajlardır. Basit bir kuramsal olanağa açılan bu varsayımdan hareketle, organik süreçler ve psikolojik olaylar arasındaki keskin ilişkiyi yerleştirmeyi amaçlayan tıpsal gözlemlerle zenginleşmiş antik çağın savurma biçimine başvurarak, bir gerçeği andırırlık görüşüne varılır. Yine de materyalistler, bu varsayıma bürünmüş metafizik biçimine karşı cephe alırlar; amaçları, düşüncenin madde olmayıp, belirli bir düzeni olan maddesel varlıklar, özellikle de beyin olduğunu, saati söyleyenin madde değil, bir saat olduğunu göstermektedir. (La Mettrie, Makine-İnsan adlı eserin başlangıcı). Öte yandan materyalizm, deneyciliğin ya da Locke, sonra da Condillac'ın duyumcu çizgisinde yeraldığı ölçüde maddenin özelliği olan düşüncenin temelinde duyarlılık yattığını kanıtlamaya çalışır.

Bu kuramsal temalara, zamanın düşünce adamlarının çok önem verdiği uygulama temalarını eklemeliyiz.

Materyalistlerde, siyasi düzenin ve onun ahlâki ve dini doğrulamalarının eleştirisi özgün bir seyir izler. Din ve ahlâk kurumunun siyasi işlevi teması, normların her tür aşkınlığının dışlanması anlamına gelirken, ayrıca bunların kökten yıkılışını içerir: Nasıl ki dinsel bilincin hayal ürünü saçmalıklarını, düzenbazlar çıkarlarına alet ediyorlarsa, bunlar aynı zamanda insanların varlık koşullarının (cehalet, zayıflık, vs.) kaynağıdırlar; ahlâk kuralları ise psi-

kolojik ve tarihsel açıklamanın maddesel evren yasalarına dayandırdığı doğal olgu ve gerçekliklere indirgenir: d'Holbach, "Sadece insanların imgeleminde varolan ideal bir dünyada, nedenleri etkin kılmak için onları çekip almak gerekir; suçtan erdeme yöneltilecek gerçek seyyarlar, bu görünür dünyadadırlar" diye yazar. (*Systéme de la Nature*,/Doğanın Sistemi.) Ahlâkın dinden bu koparılışı La Mettrie'de, Spinozacı esin ve tarzdaki bir sahte geleneksel erdemler (alçakgönüllülük, acıma, pişmanlık, vicdan azabı) eleştirisi ve dünyevi hayata dönük bir bilgelik arayışı olarak ifade bulur.

Bu tür açıklama, eleştiri ve arayış, çok farklı sonuçlara varabilir: d'Holbach'da olduğu gibi uç noktada faydacı bir temel üzerinde yükselen ahlâki normların geçerli kılınması ya da La Mettrie'nin yaptığı gibi, doğa adına kuralların geçersiz ilan edilmesi, farklı sonuçlara örnektir.

Belki de ayrılıkların en çok ortaya çıktığı yön, materyalizmin uygulama yönüdür.

3. Sorunsallar ve Kırılma Çizgileri - Kronolojik bir sınır çizgisi, her şeyden önce, iki tür materyalizm önerisini birbirinden ayırır.

En eski metinler, esas olarak eleştiri ve tezlerini desteklemek için, dinsizlerin yaptığı gibi antik çağ ve Rönesans kaynaklarına başvururlar ve yeni metinleri ancak, onlara başvurduklarında anarlar: Her durumda, din destekçileri ve kurucularının zorba otoritesinin karşısına, yeni gözü açmış bu otoriteler çıkarılır. Yüzyılın yazarları, hüküm süren bilgi kuramlarından ve bilimden daha çok destek alma iddiasındadırlar-Mekanizm ve Newtonculuk, yeni bilimdalları ya da yeni kimsayal ve biyolojik buluşlar.

Bu bölünme ve birbirini izleme, halk sorunuyla

ilgili metinleri yeniden biçimlendirir. Gizli yazında yeralan dinsiz tutum ve düşünceleri sergileyen elitizm (seçkincilik), yüzyıl sonu materyalizmini gitgide daha çok simgeleyen, ama aynı zamanda, Voltaire gibi, yaygınlaşmış dinsizliğin sosyal sonuçlarından ürkenlere karşı çıkan genel aydınlıkçı düşüncenin alternatifi olarak sunulur. Burada, Meslier'nin, yüzyıl başında, rahiplere ve onlar aracılığıyla bütün halka, yoksullara ve ezilmişlere seslendiği istisna eserinden sözetmeliyiz. Öte yandan, La Mettrie'nin ana konumu Bayle'ın ünlü paradoksuna uygun olarak, (dürüst bir tanrıtanımaz adam ve tanrıtanımazlar toplumunun olabilirliği), "Bir tanrıtanımaz felsefeciler toplumu, bir sofular toplumunda daha fazla ayakta kalır" demokratikleşmiş bir materyalizm ilkesini doğrularken, halkın katılamayacağı bozguncu bir materyalizm kavrayışını olumlamaz.

Kuramsal sorunlar içinde, psikolojik sorunun, evrenbilim ve tanrıbilim sorunu karşısındaki göreceli önemi problemiyle ilgili olan ilk kırılma çizgisini ayrımsayabiliriz. Egemen görüş, psikolojik soruna ayrıcalık tanır- *Ruhun Doğal Tarihi* ile başlayıp, *Makine-İnsan*'la süren La Mettrie'nin felsefi eserlerinde ve Helvetius'un birbiri ardınca gelen benzer izlemli iki yapıtında (*Zihin, İnsan*) görüldüğü gibi... Bu egemen tutuma aykırı olarak, tanrıbilim ve din karşıtı eserlere öncelik vermiş ve Malebranche'ın onto-teolojisini (varlık-tanrıbilim) madde lehine çeviren bir metafizik geliştirmiş olan Meslier'yi gösterebiliriz-Malebranche için "genel anlamda varlık" maddedir; burada gözlenen özellik, Malebranche'ın madde ve varlık arasındaki nicel ilişkiye dayanarak dinlerin yanlışlığına getirdiği kanıtlardır: ("Tanrıların sözümona varlığına inanan insanların yanlış olan görüşlerinin doğurduğu dinlerin yanlışlığı ve

boşluğu") için koyduğu yedinci tanrıbilim karşıtı kanıt, psikolojik temaya ayrılmış sekizinci kanıttan ("İnsanların, ruhun ölümsüzlüğü ve maddesizliği hakkındaki yanlış kanısından kaynaklanan dinlerin yanlışlığı ve boşunalığı") üç kat fazla yer tutar. Yine aynı cepheye yerleştirebiliriz.

Diderot'nun eserine gelince, materyalizmin başka bir kalıcı sorunsalının temsilcisi olarak, madde, yaşam ve duyarlılık ilişkisinde yoğunlaşır. Ruhun, Epikürosçu ve Lucretius tarzında, maddesel bir töz sayıldığı bir bakış açısından çok, kartezyen felsefesi kaynaklı bir ruh kavrayışına geçilen buradaki kronolojik kırılmada, artık ruh, maddenin özel yapılarının işlevine dönüşerek, kendine özgü bir gerçeklik olmaktan çıkar, ki La Mettrie'nin bu konudaki konumu yine ana konumdur: İki ruh sunumu, onun eserlerinde yanyana yeralırken, ikincisi daha baskındır. Sorun Diderot'da başka bir kılığa bürünerek, Lucretius tarzı bir materyalizmden (*Körler Üzerine Notlar*), hayat ve duyarlılığın maddenin genel özellikleri olarak kabul edildiği dirimselci bir materyalizme yönelir.

Antropolojik ve pratik sorunlara, birkaç cümleyle değinmek istiyoruz.

Düzenleme ve eğitim ilişkisi, 18. yüzyılın merkezi bir sorunudur. Çok eskiden ele alındığı gibi (Lucretius'un üçüncü şarkısında rastlıyoruz, 307-322), modern zamanları da meşgul etmiştir ("yetenek" ve "eğilim"in rolü üzerine, çağdaş psikopedagojik tartışmalar). Eğer insan psikolojisi, insanın düşünceleri, duyguları, eylemleri ve gerçek varoluş koşullarıyla açıklanacaksa, psikolojinin iki boyutu olduğu açıktır: Biyolojik ve organik boyut-insan bedeni ve bu bedenin işleyiş mekanizması-, toplumsal boyut-insanın yaşadığı ortam, bu ortamın ondaki

etkileri, diğer insanlarla olan ilişkileri... Düzenleme ile eğitim ilişkisi, La Mettrie'nin eserlerinde açıkça ortaya konmuştur. La Mettrie düzenlemeye ayrıcalık tanır ve bu noktada, normal insanlar arasındaki tüm farklılıkları, eğitim farkına bağlayan Helvetius'a, düzenlemeden yana tavır alan Diderot'nun polemiğinden (Helvetius'un *İnsan* adlı eserinin çürütülmesi, (1773-1775) daha şiddetli bir şekilde karşı çıkar.

Bu tartışma, biyoloji ve felsefe, tıp ve toplum veya tıp ve ahlâk ilişkilerini sözkonusu ederken, siyasi ve ahlâki kuralların genel sorununa da değinir. Buradaki soru, materyalizmin bireyciliği mi yoksa toplumsal düzeni mi doğruladığı sorusudur. Bu kez bölünme çizgisi, köktenci bireyciliği ve ahlâktanımazlığıyla onu Marki de Sade'ın düşüncesine yaklaştıran La Mettrie ve bu rezil doktrini gözden düşürmek, varolan düzeni doğrulamak değilse bile en azından "doğru" erdemleri, "doğru" toplumsal düzeni-çıkarın maddi ilkesi- ve özel çıkarlarla ortak çıkarın iyi düzenlenmiş bir toplumda çakışma ilkesi üzerine kurulmuş bir toplumsal düzeni doğrulamak için biraraya gelen materyalistlerle hasımlarının işbirliği arasında belirir: d'Holbach ve Helvetius'un tezleriyle ünlenmiş burjuva faydacılığı...

IV. 19. Yüzyıl Materyalizmleri

1. Gelenekler, Başvuru Kaynakları, Zeminler - 19. yüzyıl, materyalist akımdaki eski bölünmelerin yeniden canlanıp şiddetlendiğine, felsefi gelenek çeşitliliğinin belirginleştiğine, bilimsel kaynaklarının ve toplumsal temellerinin güçlendiğine, uygulama alanının, sorunsal ve savlarının derinleşip genişlediğine tanık olur.

Felsefi planda, hasımlarının, bazı materyalizm yandaşlarının da katıldığı bir çarpıtma ve dışlama hareketine maruz kalmış da olsa, 18. yüzyıl materyalizmi, 19. yüzyıl materyalizmine öncülük yapmıştır. Yine, 19. yüzyıl materyalizmi, klasik Alman felsefesinin etkisinde kalmış, ve ondan miras devralmıştır:-öznel idealizmin aşkın felsefesi içindeki yeni çehresiyle Kantçı miras-Kant sonrası sistemlerde bu felsefenin idealist altüst edilişinin mirası-1830-1840 yıllarındaki Hegelciliğin "ayrıştırma" mirası.

Bilimsel bilgideki dikkate değer dönüşümlerin ve gelişmenin simgelediği 19. yüzyıl, materyalizme, esinlenebileceği bir modeller uzamı ve dayanabileceği temeller sunar.

Fizik ve evrenbilim alanında, bilimsel olarak açıklanabilecek değişim ve kuvvet biçimlerini ortaya atan termodinamik ve elektromanyetizmin belirmesi, süreklilik ilkelerinin genelleştirilmesine, evren sunumunda bir görüş birliğine varılmasını sağladığı kadar, eski mekaniğin ilkel formlarının aşılmasına neden olur.

Bu görüş birliği, biyolojik alana, kimyanın hızlı gelişimine egemen olmaya başlarken, dirimsel süreçlerin kimyaya yayılmasını ve cansızdan canlıya geçişi yasaklayan engelin yıkılmasını sağlar. İnsanı ilgilendiren konularda, sinir sisteminin anatomisi üzerine keşiflerin gelişmesi, bilinç olgularının beyine olan kesin bağımlılığı düşüncesinin bilimsel temellere oturmasının nedenidir. Ayrıca dönüşümcülüğün, Darwin tezlerinin ve evrimciliğin gelişmesi, insan türü de dahil olmak üzere canlı türlerini, 'yüksek' olanın, incelenebilir mekanizmalar yoluyla 'alçak' olandan türediği bir evrim çizgisine yerleştirir ve maddeden yaşama, sonra da insan ve eylemlerine akan bir süreç devamlılığı önerir.

Böylesi öneriler, beşeri bilimlerin önerileriyle yakınlaşırlar. Nasıl ki ekonomi-politik, insan ilişkilerinin maddi zemini üstünde yükselen bir bilimse, tarih öncesi bilimin ilk adımları ve etnografinin yapısı, bilimsel düşünce çerçevesine, insanlığın hayvanlıktan geçerek geliştiği yolundaki eski görüşü sokar. Tarihsel dönüşümler de aynı yolu izlerler: "olumlu" tarih ve büyük adamların eylemlerinin dar çemberini, askeri ve siyasi olayları aşıp, yalnızca töre ve fikirlerin devinimlerini değil, maddi yaşam süreçlerini ve toplumsal hareketleri kapsayan bir tarihsel araştırma alanına ulaşır.

Bilimsel gelişmenin, materyalist birikime yaptığı bu katkıların aksi yönü de vardır; gelişime direnenler de olmuştur: Comte düşüncesinden kaynaklanan pozitivizm, deneyci geleneğe demirlenmiş temaları yeniden ele alarak bilimsel sonuç ve formülleri, onlardaki tüm "metafizik" kavrayışı kaldıracak yasak ve sınırlamalara bağlı kılar. Burada pozitivizmin yapmak istediği, Kantçı mirasa çok yakındır. Fakat, bilimsel keşif ve sonuçların da belirsizlik ve sınırlılık taşıdığını söylemeliyiz. Bunun nedenlerinden biri, bilimci kesinliklerin saflığı ve yetersizliğidir.

Bilimin önerilerine getirilen tepkiler, bilimsel sonuçların dengesizliği, felsefi tartışmanın siyasi ve toplumsal kazanımları tarafından vurgulanmıştır. Eğer 19. yüzyıl, özellikle de bu yüzyılın ilk yarısı, yankıları ve uzantısıyla Fransız devriminin simgesiyse, yeni devrimci esinlerin, proletaryanın tarih sahnesindeki itici gücünün, toplumsal devrim fikrinin, "sosyalizm" ve "komünizm" amaçlı hareket ve partilerin yapılanmasının etkisiyle bu simge, daha da belirginleşir. O zamandan bu yana, 18. yüzyılda olduğu gibi, ahlâki ve siyasi sonuçlarına rağmen te-

melde kuramsal kalmış ve yandaşlarının evrensellik iddialarının aksine, aydın insanların halka rehber olduğu ölçüde seçkinci yapısını korumuş bir materyalizm karşısında, etkin bir materyalizmi hedefleyen, kitle olgusuna dayalı bir materyalizm fikrinin gün ışığına çıktığını görüyoruz. Bu fikir, materyalizmin bozguncu ve eleştirel yönünün uygulamada verdiği yeni üründür. Bundan dolayı, yeni bölünmeler, sadece materyalizm ve idealizm arasında değil, model olarak alınan konuların ve uygulama alanı uzamının seçiminde kendilerini gösteren bölünmeler, materyalist akımlar arasında da gözlenir.

2. 18. Yüzyıl Geleneği: İdeologlar - İdeologlar, kronolojik ve siyasi olduğu kadar, düşünsel anlamda da 18. yüzyıl düşüncesiyle, 19. yüzyıl düşüncesi arasında birleştirici bir bağ kurarlar; ideoloji teriminin yaratıcısı, elebaşı Destutt de Tracy'nin (1754-1836) yanısıra, Volney (1757-1820), Cabanis (1757-1808), Daunou (1761-1840), Degérando (1772-1842) ve Laromiguiére (1756-1837) gibi kişilikleri sayabiliriz.

Kendilerine seçtikleri konu, Descartes, Locke ve tüm 18. yüzyıl "fikirler"inin sunumlarını ele alış biçiminin eleştirel bir incelemesidir. Özetle, ideoloji ideailst bir yöntem izler: Düşünceden yola çıkıp yine düşünceye döner. Buna karşın, ideoloji kuramında materyalist görüşlere de yer ayrılır. Tracy'de devinimin duyumuna verilen önem, ideizmden materyalizme açılan ve Epikürosçulukla Stoacılık arasındaki ilişki benzeri bir kavrayış vardır. Volney'de gözlediğimiz materyalist açılım ise, dinlerin eleştirisini, antropolojik bir temel üzerinde yeniden ele alarak, kendini tarih felsefesine vermesidir. "Fizyolojik ideoloji" uzmanı olan Cabanis, bizim önem verdiğimiz açıdan, diğerleri arasında daha dikkate de-

ğerdir ve onun *Rapports du Physigue et Moral de l'Homme/İnsan Fiziği ve Ahlâkı Arasındaki Bağlar* (1802), başlıklı metinleri, tıbbi materyalizm geleneğinin birer örneğidirler. Ona göre, "ahlâkbilim özel bir bakış açısıyla ele alınan fizikten başka bir şey değildir," İnsan bilinç ve eylemlerine önem verir; düşünceyi beynin bir ürünü olarak kabul eder, vs. Biyolojik bakış açışında gözlenen materyalizm ve bu materyalizmi destekleyen kavramlar (dinamizm ve dirimselcilik), antik çağın Stoacı geleneğinin kanıtlarıdır.

3. Feuerbach Materyalizmi - Feuerbach düşüncesi, öncülleri ve izleyenleri arasında bağlayıcı bir konuma sahiptir. (1804-1872)

1830'lu yılların sonuna dek, Hegel'in etki alanında kalır. Ama, Hegelci idealizmden koptuktan sonra (*Contribution à la Critique de la Philosophie de Hegel*/Hegel Felsefesinin Eleştirisine Katkı, 1839), 18. yüzyıl çizgisinde antropolojik bir materyalizm geliştirerek, yeni-Hegelci akımların arasında anılmaya başlar. (*Essence du Christianisme*/Hıristiyanlığın Özü, 1841; *Les Principes de la Philosophie de l'Avenir*/Geleceğin Felsefesinin İlkeleri, 1843).

Feuerbach'ın Hegel felsefesi eleştirisi, Hegelci yapının yerlerini değiştirdiği "özne" ve "yüklem" terimlerinin ters çevrilmesine dayanır: Gerçek özne, tarih, doğa, ve varlığın yüklem olduğu düşünce, bilinç, kavram değildir, aksine duyuları, bedeni, doğal varlığıyla bir bütün olan insan gerçek öznedir. Bundan dolayı, insani özün yabancılaşmasına neden olan bir din kuramındaki Tanrı'nın izdüşümü olan birey, insan türünün ilineklerinde kendini bulamaz. Feuerbach, yabancılaştıran ve yabancılaşmış bir din yerine, insana geri dönen bir tür aşk felsefesi dinini geçirmek ister. İnsanın "cinsel varlık"

olarak anlaşıldığı, duyuların ve insanın "materyalizm"i: Kendini türün içinde bulan insan, sözcüğün bütün anlamlarında duyulur bir varlıktır; duyuların nesnesi olduğu gibi öznesidir de. Buradan, Feuerbach'ın ne denli aydınlıkçı düşünceye bağlı olduğunu anlarız. Ayrıca, bütünde, sol Hegelcilikten esinlenir. Doğanın da "insanın organik olmayan bedeni" olarak kabul edildiği hümanist bakış açısı budur.

Öte yandan, daha sonraki Feuerbach materyalizmi, biyolojik bir görünüm alır. Marx'ın doğalcı materyalizmine de oldukça yaklaşır.

*4. **Doğalcı Materyalizm*** - Çeşitli nedenler yüzünden, zamanında daha önceki gelenek ve felsefi tarih dökümü tarafından bastırılmış, değersizleştirilmiş, hatta küçük görülmüş olan bu akım, yaşadığı yüzyılda olduğu kadar, çağımızda da önemlidir. Özellikle Almanya ve Fransa'da gelişmiş, İngiltere ve İtalya'da da etkili olmuştur.

Bu akım, materyalizmin biyolojik görüşlerinde yoğunlaşmıştır: anatomik, fizyolojik ve tıbbi temeller, doğrulamalar - bireysel alan ve psikolojik sorun incelemeleri: "ruh" ve "beden" ilişkisi, bilincin belirlenmişliği, bireysel eylem ve arzular. Bu materyalizmin, 18. yüzyıl felsefesiyle sıkı bağları vardır; sorunsallar ve düşünce temaları üzerinde 19. yüzyıl felsefesiyle, özellikle de 19. yüzyıl Fransız felsefesiyle uyum içindedir.

İnsan eylemlerinin organik ve beyinsel determinizmine verilen önem, liberal gelişmelere açık olduğu ölçüde (Ceza Hukuku konusunda Lambroso'nun tutumu) ırkçı akımlara da açılabilir (*Essai sur l'Inégalité de Races Humanies*/İnsan Irkları Arasındaki Eşitsizlik Üzerine, Gobineau, 1853-55).

Geleneksel tıp görüşlerinin dışında, materyalizm çerçevesinden taşan evrimcilik de biyolojik

materyalizme önemli katkılarda bulunmuştur.

5. Marx ve Engels'in Materyalizmi - Bu materyalizmi diğerlerinden ayıran fark ya da farklar "tarihsel" ve "diyalektik" başlıklarından anlaşılır.

"Tarihsel materyalizm" ya da Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in ifadesiyle "tarihin materyalist kavranışı", Marx'ın materyalizme varış koşullarına uyar. Başladığı Hegelcilik eleştirisi (*Hegel Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* - 1843, elyazması) Marx'ı, Feuerbach bayrağı altında, onun felsefesini benimsemeye götürür. 1845 bahar tezlerinde Feuerbach'a ve kuramsal soyutlama zemininde kalmış her tür materyalizme karşı çıkar. Bu materyalizmleri, insanın pratik eylemlerini dikkate almamakla, tarihin akışı içinde kavranması gereken bu eylemleri, toplumsal ilişkiler bütünü olarak anlamamakla suçlar. Bu ters çevirme ve zemin değiştirmeden *l'Idéologie Allemande*/Alman İdeolojisi adlı eserde rastlanan çözümler doğar (Marx ve Engels'in tamamlanmamış ortak eseri - 1845-46 elyazması). Bu çözümlere göre "hayatı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen hayattır". Bu hayat " gerçek önvarsayımlar"dan yola çıkarak açıklanmalıdır, yani üretim, varolan insanların varoluş araçlarıyla, bu maddi yaşam üretiminin gelişim tarihi, içerdiği insanlar arası ilişkiler ve bu ilişkilerin tarihiyle açıklanmalıdır. Özellikle *Contribution à la Critique de l'Economie Politique*/Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, (1859) adlı eserin önsözünde bu kavrayışın yeniden ele alınıp geliştirildiğini görüyoruz. Bu eserde Marx, "maddi hayatın üretim biçimi, genel olarak toplumsal, siyasi ve düşünsel hayatı koşullar. İnsanların varlığını belirleyen, onların bilinçleri değil, aksine onların bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır" diye yazar. Alman İdeolojisi adlı çalışma-

nın da hedefi buydu: İşçi ve felsefenin eylem birliğine uygun olarak ilerleyen devrimci bir etkinlik aracılığıyla, tarihsel sürecin komünizme nasıl akacağını göstermek. Fakat bu etkinlik, bu birlik ve bu süreç analizi, olgunluk eserlerinde (*Katkı* ve *Kapital*) geliştirilen ekonomi politik üzerine eleştirel yoğunlaşma gerektiriyordu.

Bu analizler, bu pratik yönelim (sınıflar savaşı ve sınıflar savaşı uygulaması), bu ayrıcalıklı konular (toplumsal tarih ve yapılanmalar) Marx ve Engels'in diyalektik materyalizminin yapısını koşullar. "Diyalektik materyalizm" teriminin yaratıcıları Dietzgen ve Georges Plekhanov olsa da, doktrinin kurucuları terimi, Hegel metoduna karşı olduklarını belirtmek için kullanıyorlardı. Bu görüş, Engels'in yazılarında özellikle vurgulanmıştır. (*Anti-Dühring*, 1878; *Ludwig Feuerbach*, 1888 ve daha sonra *Doğanın Diyalektiği* başlığı altında yayınlanmış elyazması notlar). Bu metinlerde iki düşünürün ortak görüşleri vardır. Özellikle *Kapital*'in ikinci basımının sonsözünde Marx, kendi yöntemini belirgin kılmak için Hegel'den alıntılar yapar.

İdealist olduğundan Hegelci kavrayışa, gerçeği, fikrin özgelişimi gibi tanıtarak, her şeyi ussal ve gerçek olanın, erekbilimsel birliğiyle doğrulayan Hegelci yönteme karşı olan Marx, bu yöntemi tersine çevirerek, onu ayakları üstüne koyar. Engels, Marx'ın eski materyalist özelliklerin karşısına çıkardığı kendi materyalizminin özelliklerini şöyle özetler:" (...) diyalektik şeyleri ve şeylerin kavramsal yönlerini onların ilişkisi, devinimi, doğumu ve sonu içinde kavrar (...)" (*Anti-Dühring*, 1.Böl.) Diyalektik, "dış dünyanın olduğu kadar, insan düşüncesinin genel devinim yasalarının bilimi" ne indirgenir; Hegel'in evren hakkındaki temel fikrini alır:

"Evren, tamamlanmış şeyler karması değil, dengede görünen şeylerin ve bu şeylerin yansısı olan kavramların, beynimizde yokolmakla sonuçlanan kesintisiz bir değişim geçirdiği bir süreçler karmasıdır. Görünüşteki rastlantılara ve anlık geri dönüşlere karşın, ilerici bir gelişme kaçınılmazdır."

Burada öncelikle iki düşünce üstünde durabiliriz, süreç ve bütünlük düşünceleri.

Süreç: Diyalektik, doğanın ya da en azından insan doğasının önceliğini savunmuş geleneksel materyalizme dek uzanan özler metafiziği tarafından şeylere ve belirlemelere atfedilen sonsuzluk özelliğini yadsıyarak, her şeyi ölümlü geçici kabul eder. Marx'ın kendi diyalektiğinin "eleştirel ve devrimci" yapısını doğrulamasını sağlayan, değişimin öze, sürecinse şeylere önceliğidir.

Bütünlük: Daha iyi kavranabilmeleri için analiz tarafından öğeleri yalıtılan süreçler, öğelerinden daha elle tutulur bütünlüklerdir. Diyalektik bakış açısı, metafiziğin yaptığı gibi süreçleri yalıtılmışlıkları içinde bırakıp, yanyana koymak yerine, onları birbiriyle bağlantıları içinde yeniden kurmalıdır.

Hegelci çelişki düşüncesinin uyarlanması ise şu şekilde açıklanabilir: Şeylerin özünde varolan çelişkinin de dikkate alınmasını kapsayan bütüncül devinim ve bütüncül bağlantı fikridir. Hiçbir öğe tümüyle kendisi olmadığına göre, karşıtlar hem birlik içindedir hem de birbirleriyle uzlaşmazlar, fakat, daima biri diğeriyle ilişkisi içinde ele alınır. Gelişmenin ve şeylerin her durumunun aşılmasının kaynağında çelişkilerin yapısı ve çelişkisi yatar.

Öyleyse genel anlamda karşıtların birliği yasaları, daha somut anlamda, oluşum yasaları olan diyalektik yasalar şunlardır: Nicelikten niteliğe geçiş, yadsımanın yadsınması, süreklilikçi gelişim şema-

larında kalmış doğalcı materyalizmin evrimci yapısına aykırı olan "sıçramalı gelişim" ilkesi.

Kendi payına Engels'in, diyalektiğin sadece tarihsel oluşumla, insan düşüncesi ve pratiğinin gereklilikleriyle değil, doğal süreçlerle de uyum içinde olduğunu göstermek için, çağdaş bilimsel sonuçlardan destek aldığı başlıca diyalektik yapılar bunlardır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

BUGÜNÜN MATERYALİZMİ

BİRİNCİ BÖLÜM

SORUNLAR, SINIRLAR, KAVRAMLAR

I. Modern Materyalizmin Sorunları

Toprağın oğullarıyla form dostları arasındaki savaş, yandaş aramaktan vazgeçmeyecek, sonsuz bir savaştır. Fakat, her zaman başka başka koşullar altında yapılır.

Felsefeye sorulan ve materyalizmin yanıt bulmaya çabaladığı sorunları, materyalizm adına ya da onunla birlikte, bilim cevaplamıştır: Günümüzde bilinen en küçük parçacıkları oluşturan yapı taşlarını ya da bu parçacıkları birleştiren harcı kendine konu edinmiş nükleer fizik hangi sorgulamaları yaparsa yapsın, ortaya konan evrendoğum modelleri ne olursa olsun, yanıtları yaratıcı ya da düzenleyici bir düşüncede aramak çağdışı bir çaba olacaktır. Biyokimya bilimi, canlı varlıklar konusunda, 20. yüzılda, bulduğu verilerle, "doğa", yaşam ve yaşamın kaynağı gibi sorunları felsefenin sorunu olmaktan çıkarmıştır ve artık bu sorunlar, idealist çözümlerle yetinemez duruma gelmişlerdir.

Her şeye rağmen, bu açıklamalar felsefi açıklamalardır. Ve eski sorunlar yeni kılıklara bürünüp karşılarına dikildiğinde, felsefenin ve onunla birlikte olan materyalizmin daima söyleyecek sözleri vardır. Her durumda, söyleyeceklerini, bilim tarafından ya da tarih tarafından günışığına çıkarılan, yeni kavramlar, gereklilikler ve yeni sorulara saklar-

lar. Yüzeye çıkan bu problemlere materyalizmin ve genel anlamda felsefenin verdiği yanıtlar, yan tutmayı gerektiren tartışılır yanıtlardır.

Sonsuz sorulardan, felsefe kadar eski olup, insanlar varoldukça yaşamaya yazgılı olanlarını anlamalıyız. Bu soruların günümüzde nasıl ortaya konduklarını araştırırken, ilk olarak bakacağımız materyalizmin birkaç türdeşiyle, özellikle onun ayrıcalıklı muhatabı olan bilimle ilişkisidir. İkinci olarak araştıracağımız nokta, yine materyalizmin geleneksel hasmı olan dinle bağlantısıdır.

Tarihin ortaya attığı ve materyalizmin kendisinde yanıt getirme zorunluluğunu hissettiği başka sorular da vardır. Bütün sorular tek bir sorunsalda toplanabilir: Materyalizm sorumluluğunu nasıl yerine getirebilir? Bu soru çeşitli bakış açılarından sorulabilir. Eğer materyalizm, olumlayan, tezler ortaya koyan, doğruluk iddiasında olan bir düşünce yani bir felsefeyse, bu doğruluk işlevi ve bu düşünce statüsü, onları maddenin içinde köklendirecek bir perspektif aracılığıyla nasıl doğrulanabilir? Eğer bu düşünce, onu benimseyen öznenin bir tür tavır alışı, seçimi ya da girişimi ise, bu girişim, maddeden düşünceye uzanan bir dizi sürece nasıl yerleşecektir? Bir fikir tarihi kuran kültürel sistemlerin içinde bu seçimler ve bu felsefeler yeralıyorsa, insanlık deneyeminin "maddi şartlar"ının yarattığı tarihi nasıl açıklayabiliriz? İşte, Marksizmin daha önceki materyalizmlere üstünlüğüyle övündüğü nokta budur. Marksizmin, yapıdan hareketle, fikirlerin oluşumunu ve dışavurumunu açıklama ilkesi, durumlardan, çeşitli sınıfların çıkarlarından hareketle "ideolojiler"in kavranışı ilkesi, kendinden önceki materyalistlerin aydınlıklar çağının ortaya çıkış koşullarını ve zaferini üstünkörü açıklamalarından daha üstün

açıklamalar yapmasını sağlar. Ama aydınlıklar çağının mekanikçi materyalizmi, homojen etkiler ve gerekli koşullar zinciri biçiminde sunduğu gerçeğin bütünselliğini ve eylemin duyular üzerinde yaptığı etki gibi, düşünen varoluşu açıklayabildiği halde, ilk iki soruya cevap vermekte yetersiz kalıyordu.

Öyleyse, geçmişin materyalizmi, günümüz materyalizmini bölümsel sayılabilecek bazı soruları sormaya ve çözmeye, ve bunu yapmak için bazı payandaları gevşetmeye zorlar.

Az önce sözünü ettiğimiz payandalar, materyalizmi bir yandan deneyciliğe, öte yandan gerekirciliğe - ya da *bir zamanlar* dendiği *gibi kaderciliğe* bağlar. Bir materyalist, şeylerin düşünceye önceliğini yadsıyamaz kuşkusuz ve bu durumda, bilgi kuramı açısından, maddenin bilince etkisi olan duyulur algının yeni, maddenin öncülüğünün kanıtıdır. Ama bu, duyumcu bir psikolojinin ve deneyci bir bilgi kuramının uyarlanmasını gerektirmez: Materyalizmin içinde, düşünen maddenin genel madde üzerindeki hakimiyetini savunan ve böylece materyalist kuramın varlığını kanıtlamaya izin veren akılcı bir bilgi kuramına yer olmalıdır. Bilimin şeyler dünyasından çıkardığı nesnel saptamaların inkarı bir sorun ortaya atacaktır ama, şeyler alanında, olumsallığın, olabilirliğin, düzensizlikten düzenin doğuşunun anlaşılması ve insan alanında, öznelliğin, girişimin ve bireysel ve tarihsel tercihlerin kavranması gereklidir. Bütün bunların yapılabilmesi için, zihnin mantık-matematik aktivesini kuran zorunluluğunun idealist evrenselleştirilmesi gerçeğinden başka bir şey olmayan süreçlerin sahip olduğu mutlak zorunluluğu kavramak gerekir.

Daha doğrusu, materyalizmin kendisinde yanıt verme zorunluluğunu duyduğu sorunlar, geleneksel

zihin ve değerler sorunlarıdır.

Zihni maddeden ve yaşamdan farklı ve üstün ve yine madde ve yaşamdan bağımsız bir öz ya da ilke olarak betimleyen eski yorumlar, günümüzde yaygın bir şekilde itiraz görüyor. Fakat, zihni geleneksel olarak sınıflandıran varolma biçimine yöneltilen eski sorular ve karşı koyuşlar sürüyor. Psikolojiye, duyguya bağlı olan bu sınıflama, maddenin dışsallığından yola çıkılarak nasıl açıklanabilir? - Kısaca, eskiden beri sorulan soru şudur: Madde nasıl düşünebilir? Diğer bir geleneksel soru ise ülküsellik sorunudur; bu mantıksal - matematik ülküsellik örneği, özerk bir doğruluğu haiz gibi görünen düşünce nesneleri sorunudur. Formlar dünyasının bu özerkliği, yeni yapısal kavramlar ve sembolizm nedeniyle, yeni görünümler edinir: Kendilerini oluşturan ve aralarında yeraldıkları öğelerden daha gerçek ve daha temelde olan ikili tezat yapılarına, dilbilim, dilin bileşim ve işlevselliğini yeniden kazandırmaya girişti; Beşeri bilimlerin tümüne yayılmak istenen "yapısalcılık"ın özü budur. Yapısalcılık şu soruları sorar: İkili tezat yapılarının özerk bir varlığı var mıdır, mantık tipindeki maddesel varlığa indirgenemeyecek gerçeklikler midirler? İnsan davranışlarını ve yapıtlarını sınıflandıran sembolik düzen, altyapıya göre nedensel olarak bağımlı bir üstyapının terimleriyle anlaşılamayacak ayrı bir dünyanın, incelenmesi fizik açıklamalarına yabancı metodlar gerektiren bir dünyanın gerçeği değil midir? Kültür dünyasını kuran bu ruhanî varoluşu başka perspektifler içinde, nasıl açıklarız? Hegel'in "Ortak Bilinç"in "Nesnel Zihin"i diye adlandırdığı ve Durkheim'ın sosyolojisinin nesnesi olan bu ayrı dünyanın nesneleri, diğer sosyologlarca fizik nesnelerine benzemedikleri yargısına varılan bu entiteler açık-

lanamaz, yalnızca anlaşılabilirler, ama nasıl?

Bu kuramsal sorunlar, uygulama sorunlarıyla birleşirler, bu şekildeki nesnelerin, bireysel ve toplu eylem ve kararları yönlendirdiği ya da belirlediğini doğru olarak kabul edersek uygulama sorunları daha da ağırlaşır. Materyalizm, her zaman töretanımazlıkla veya töredışılıkla suçlanmıştır. Töredışılıkla suçlanırken, ülküsel amaçları tanımadığı ve eylem nedeni olarak yalnızca zevk ya da çıkar arayışını gösterdiği, kötülük ve suçu yasallaştırdığı söylenmiştir. Töretanımazlığına ise, gerçek bir tercih ilkesi koymaması, görevleri olumlayacak, buyurucu prensipler içermemesi kanıt gösterilmiştir. Ahlâki değerlerin veya yeni değerler oluşturulmasının doğrulanması gerekliliği, materyalizmin, Marksist görünüm altında politika alanında yeralmasıyla daha da önem kazanmıştır: Eğer toplumsal hareketler, bireylerin oyuncu değil kukla oldukları yasalara boyun eğiyorsa, politik düzenleme ve güdüleme, nasıl gerçekleştirilmelidir?

II. Materyalizm ve Muhatapları

1. Materyalizm ve Din - Materyalizmin 18. yüzyıldan bu yana yaptığı gelişmeleri, aydınlıklar çağının dinsel karanlıkçılığa karşı verdiği savaşı, bu savaşın sonuçlarını düşündüğümüzde, materyalizm, başlangıçta ilk materyalist felsefeleri onaylar görünen dinin antitezi olarak ortaya çıkmıştır.

Yine de, bu karşıtlığın kökenine inildiğinde, ilkçağ materyalizminin çeşitli görünümleri daha yakından incelendiğinde, durum daha karmaşıklaşır. Epikürosçu materyalistler düşünce tarafından bilinen, ölümsüz ve mutlu tanrıların varlığını onaylarken, aşağı *sınıfın akıldışı inançlarına ve* din adam-

larının kuşku uyandıran şartlandırmalarına karşı çıkıyorlardı. Kendi çıkarsız dindarlıklarını öne sürüyorlardı ki, bu Epikürosçu din, doktrinin yapı taşlarından biri gibi görünür. Evreni kuran, her yerde varolan ve kutsal bir tanrısallığın çoktanrılı tezlerinin üstünde yükselen, Stoacılığa, yani ilkçağın diğer büyük felsefesine gelince, Hıristiyan düşünürleri oldukça derinden etkilemiş bir dinsel ruh taşır. Bu nedenle, en azından tarihsel bir perspektif içinde, materyalizm - din karşıtlığının ayrıntılarına inmek gerekir.

Bu açık paradoksun birincil nedeni, öncülerin ait oldukları planların farklılığında yatar. Unutmamalıyız ki materyalizm, felsefi bir akılcılıktan kaynaklanan, erekli, bilime bağlı, felsefe ve bilimle her bir insanın aklına ve geç kalmış bir uygarlık dönemine seslenen felsefi bir tavırken, din, çok eski bir toplumsal bilinç olarak, inanç ve duygu kökenlidir, müminler topluluğunun onayı üzerinde yükselir ve kurumsuz yürümez. Bu farklı varoluş biçimlerine ve farklı bilince ait olma hali, materyalizm ve dinin birleşmemesini, yalnızca yanyana varolma, işbirliği yapma, kaynaşma olasılığını ve gerçekliğini açıklamaktadır. Elbette ki tüm bunlar, bireysel ya da toplumsal tasvirlerin, düşünce sistemlerinin içinde gerçekleşir.

Bir materyalist kuramda, dinsel uygulamalar ve dinin nesnelerini - Tanrı ya da tanrılar, ruh, vs. - dinsel tezler haline getiren doktrinlerle karşılaşmamızın sebebi budur: Epikürosçuluk, 17. yüzyılın *Hobbes* felsefesinde yeniden ortaya çıkar (Her şey cisimdir, ölümlü olan ve hesap gününde cisimlerle birlikte yeniden dirilen ruhlar gibi, tanrı da cisimseldir). Eğer burada, dinsel olguya kendi tarzlarınca katılan materyalist felsefeleri görüyorsak, Stoa-

cılık, felsefi kendilikleri kutsallaştırarak (Bütün, *logos*, neden...), tanrısal olanı maddeye eklemektense, maddeselle tanrısalı özdeşleştiren, bu şekilde dinsel aklı bir ek olmaktan çıkarıp, doktrinin yüreği kılan dinsel bir materyalizmdir; Feuerbachçı insan ve aşk dini de, 19. yüzyıl dinsel materyalizmine bir örnek oluşturur.

Dinsel materyalizmler, hatta materyalist dinler varsa, dinlerde materyalist bir temel bulunduğu düşünülebilir: Yaradancı felsefelerden farklı olarak, insanın arzularının ve sıkıntılarının somut gerçekliğine demir atmış dinler, Eleusis gizemlerinin temeli olan ve Ekmek ve Şarap ayini gibi Hıristiyan gizemliliğini sergilemeye yarayan maddenin ve yaşamın kutsallaştırılmasından vazgeçemezler.

Kaldı ki, dinlerin kültürel egemenliği sorunu, günümüzde farklı terimlerle ortaya konuyor. Materyalist tezler ve kavramları ile dinsel dogmaları (ruhun üstünlüğü, yaratan ve kul, madde ve bedenin aşağılığı) kuran idealizm arasındaki ilişki, kuramsal açıdan, bir karşıtlık ilişkisidir ve iki alanın birbirinden ayrılmasını getirir. Bu durum, bireyler açısından bir tür sınırlılık demektir. (İnançlı bir bilim adamı, bilimsel sınırlar içinde kalmak kaydıyla materyalist bir bakış açısına sahip olabilir, öte yandan, bir din adamı, sosyal ve politik alanda tarihsel materyalizmden yana olabilir). Bu karşıtlığın kurumlar açısından ifade ettiği şey ise, alanların karşılıklı sınırlanmasına dayanıyor kabul edilen (Kiliseler ile partiler ya da devletler arası) bir uzlaşmadır. Kaldı ki, ne denli eğreti olurlarsa olsunlar, böylesi uzlaşmaların mümkün oluşu, felsefi materyalizmin, hasmının diniyle ilgisinin bulunmasından çok, materyalizmin tanrıtanımaz olmasının dinsel bir perspektif için anlam taşımamasından ileri ge-

lir; Ergin bir materyalist bakış açısından, sonu bu şekilde sorulmaz: Materyalizm bir tanrı inkarcısı değil, muktedir olmadığı alanlarda konuşmaya yabancıdır.

2. ***Materyalizm ve Bilim*** - Materyalizmin bilimle kurduğu ilişki bambaşka bir ilişkidir.

Bilimin materyalist olduğu ve materyalizmin bilim felsefesi olduğu fikri yaygın bir biçimde benimsenmiştir.

Bu fikir, materyalist sistemlerin de dahil olduğu felsefe tarihinde sağlam temellere sahiptir. Bu temellere örnek olarak, daha sonraki yüzyılların idealist felsefelerine kaynaklık eden Descartes metafiziği gösterilebilir. Descartes, tanrı ve yaratılmış düşünebilen özler gibi kavramlar içeren metafiziğinde, yaygın özle ilgili olarak, yani kendi dönemindeki doğa bilimlerinin alanına giren konularda, mekanikçi materyalizmin kaynağı sayılabilecek bir bakış açısını benimser, 18. yüzyıl sonunda, Kant'ın aşkın idealizmi, olguları kavrama gücünü sınırlamak için, bilimsel bilginin ve elle tutulur deneyimin her tür mutlaklığını yadsıyarak, olgulara, bu yasak alanda, tam bir yetki verir ve olguların, yine bu alanda, keskin bir determinizme göre yasallaşmasına izin verir ki, bu şekilde ruhani güçlerin işe karışmasını önleyerek, zamanın materyalizmiyle aynı görüşü paylaşmış olur. 19. yüzyılı 20. yüzyıla bağlayan dönemde Bergson, hayatı, ruhu ve zamanı konu alan metafizikle, uzam ve nesnesi olan madde ve özellikle bilginin koşullarıyla ilgilenen bilimi birbirinden ayırır. Ve Kant'ın çizgisinde yürüyen Lange, materyalizm tarihi adlı eserini, materyalizmin bilimadamının felsefesi olduğu fikrine dayandırır. Ama bunu yaparken, son sözü bilime bırakmaz ve mutlak gerçeklik, düşünce ve değerler konularında

idealizmi işe karıştırır. Kavrayış gücünü sınırlamak için bilimi sınırlayan düşünürlerce teslim edilen bu materyalizm bilim bağlantısı, tam bir gerçekliğe ulaşan tek bilim olarak atomcu fiziği tanıyan Epikürçüler gibi, kimya, doğa bilimleri, tıp kadar Newtoncu ya da Descartesci mekaniği benimseyen 18. yüzyıl materyalistleri gibi ve materyalizmi bilimlerin tamamına bağlayan ilişkiyi olumlayıp, bu olumlamayı bilimlerin tarihine dayandıran (Engels bunu yapmaya çalışmıştı) Marksistler gibi birçok materyalist düşünür tarafından kabul görmüştür.

Özellikle bu son Marksist görüş, birçok bakımdan doğruluk taşımaktadır. Modern zamanların her bir keşif ve devrimi, önüne çıkan engelleri yıkıp, yeni argümanları bilime taşıyan materyalist doktrinlerin gelişimine dayanır. Kopernikçilik, evrenin maddesel birliği fikrine uzanan yolu böylece açmıştır. 17. yüzyıldaki, mekanik süreklilik ilkelerinin bulunuşu, cisimlerin hareketleri oyununda, artık, ruhani güçlere yer bırakmayacak, mekanikçi materyalizmin genellemesini doğrulamıştır. Aynı şekilde, 17. yüzyılı izleyen çağlarda, süreklilik ilkelerinin yaygınlaşması ve çoğalan yasaların birleştirilmesi süreci, fiziksel belirlemeler, materyalizmin bu alanlardaki kapsamını ve içlemini genişletmiştir. Daha sonra dirimsel olguların ve birleştirici bilimsel perspektifler içinde insan davranışlarının katılması, "Kesintisiz Madde" konusundaki materyalist görüşleri bölen engelleri yıkmıştır.

Yine de, bilim ile materyalizm arasında basit ve saf bir denklik kurmaktan kaçınmak gerekir: Aralarındaki perspektif ve alan farkını, içerdikleri sonuçlarda gözlenen farklılıkları dikkate almak zorunludur.

Bu farklılıkların ilkesi, tamamen felsefi bir zemin üzerinde, materyalist görüşe, bilimsel metodoloji içinde bir yeraçarak bu metodolojinin mutlak değerini reddetmek isteyen felsefecilerin üzerinde durdukları bilimle felsefe arasındaki mesafeye dayanan bir ilkedir. Bu bakımdan, materyalizm, bütün varlık biçimlerini, mekanik yasaları yöneten niteliklerin tanımladığı maddesel bir özün dışavurumuna indirgeyen bir metafizik olarak anlaşılmış bir genelleştirme sayılacaktı ki, geleneksel itirazlar bu genelleştirmeye karşıdır: Mekanik devinimler ile bilinç olgusu arasındaki ölçülemez uzaklık ve bu uzaklığın, maddenin varlığını aracılığıyla algıladığımız duyum içinde de peşinen varsayılması, vs. Bu durum, materyalist perspektifi ve bilimi, felsefi doğruların, gerçek, olası ya da sadece düşsel bir zihin metafiziği gibi göründüğü bir çerçeveye sıkıştırır. Metafiziğin her tür yasallığını yadsıyan pozitivizmin vardığı nokta da benzer bir sınırlılıktır: Pozitivizme göre, bilim, deneyin sınırları içinde, yine deneyin sonuçlarına uygulanabilen mantıksal işlemlerden, deney aracılığıyla yerleştirilmiş olgulararası ilişkilerden başka, kendinde olan bir gerçeklik üstüne bir şey söyleyemez. Materyalizmin bilime dayandığı iddiası bu şekilde yıkılır, çünkü bilimin felsefi kavrayışı yoktur ve materyalizm bir metafiziktir.

Böyle bir sav, düşünce temellerinin, çarpıtmalar, indirgemeler ve hatta sapkınlıklarla sarsılmasına neden olur. Bu sarsıntının sonuçları ise daha da ağırdır; felsefenin, hatta materyalizmin tek - güç bilim adına silinmesi "Bilimcilik" ya da bunun tersine bilimin materyalizm adına silinmesi bu sonuçlardan sadece ikisidir. Bilimin, yöntemleri, programları ve hatta sonuçlarıyla materyalizmden geldiği ve

onun *a priori* (öncül) yargılarına boyun eğmesi gerektiği öne sürülmüştür. Bu sav, Stalin döneminin dogmacı Marksizmi tarafından yapılan "Lyssenko Çalışması" ile belleklere kazınmıştır.

Bilimler tarihinin, tam anlamıyla bir materyalizm dersi olarak düşünülmemesi gerekir. Önemli noktalarda ve dönemlerde idealist akımların oynadığı rolü unutmamalıyız: Bu durum bir yandan matematik için (antik geometriyi yaratan bilimlerinin nesnesi olarak matematikçilerin saf aklı ve özerk gerçekliği gördükleri düşünüldüğünde...), öte yandan biyoloji için (organizmaların özelliklerini ve özgül yapılarını anlama amacını taşıyan "Dirimsellik"in, geçmiş yüzyıllardaki önemi anımsandığında...), ve kuşkusuz "madde"nin bilimleri için - Fizik, astronomi vs. - için geçerlidir; en azından, düzen, uyum, doğal yasa gibi modern zamanların bilgi kuramını oluşturan fikirler, klasik çağın usçu metafiziği tarafından, önemli ölçüde desteklenmişlerdir. Özetle, çeşitli bilimsel veriler, idealist gelişmelerin ve yorumların nesnesi olan sonuçlar, sorunlar, araştırma ve kavramlar nasıl gözardı edilebilirler?

O halde, zeminlerin farklılığını hesaba katmak gereklidir. Bir yandan, bilimsel bilgi, belirli nesneleri konu alıp birbirini gerektiren ve tartışma konusu olan kısmi ya da gerekli olanlarının ötesinde, kesin bir kazanıma sahip sonuçlara varan deneysel tekniklerin ve işlemsel kavramlaştırmaların yoluyla gerçekliğini inceler. Öte yandan, felsefi kavramlar, böylesi konularla doğrudan ilişki kurmadan, bilimsel bilginin aracılığıyla, gerçeğin ve bilginin alanına ait yapıları, geçerlikleri mantıksal bir işlem ya da belirli bir deneysel anlatım tarafından bozulmamış bir şekilde tanımlama iddiasını içlerinde taşırlar. Bilimsel doğrular arasında dolaysız bir bağlantı

kurulamasa da veya felsefi yorumların bilimsel doğrulama yapacağı materyalist etki bilinmese de, yalnızca uzun bir dönem ve bütüncül bir bakış açısı için, bilimsel hareketin materyalizm yönünde ilerlediği ve bilimsel bilgi içinde idealist olan ne varsa kaybolduğu yadsınamaz. İdealizmin, bilimsel kuramlar ve uygulamalarda pay sahibi olmadığı ancak felsefi olarak gösterilebilecek, felsefi bir bakıştır.

Eğer materyalist düşüncenin, eleştirel düşünce olarak müdahalesi, bilimsel bilincin bunalım dönemlerinde onu köstekleyen belirsizlikleri aşmasına yardım edebiliyorsa, materyalist düşünce bilimden koparılamaz. Materyalizme gelince, bilimsel gelişmenin şimdiki ve mümkünse gelecekteki durumuna uygun kavramlar üretme görevinin hakkından gelmelidir.

III. Birkaç Kavram

Materyalist bir felsefenin çatısını oluşturan kavramlar, kendisi de çağdaş materyalizmin başlıca kavramlarından biri olan tarihten hem kopuk, hem de ondan ayrılmaz birer bütündürler.

1. Dünya Kadar Eski Bir Kavram - Madde fikrinin bir soyutlama olması, hem materyalizm eleştirisi yapmaya, hem de materyalizmin doğrulamasına elverişlidir ki bu doğrulama, kendi amacının ötesine geçme tehlikesini beraberinde getirir.

Madde soyutlaması, maddeyi madde olmayandan ayıran tek ya da bir dizi özellik anlamında, belirli deneysel bir içerik aracılığıyla tanımlanamayacak felsefi bir kategori anlamında bir soyutlamadır. Bu soyutlamanın, kah uzamla (Descartes), kah direnç ve uyumla (Atomistler), kimi kez de mekanik anlamda kitleyle, kimyasal cisimlerin özellikleriyle

vs. tanımlanabildiği doğrudur. Herhangi bir dönemdeki, dünyanın bilimsel kavranışına uyan tüm tanımlamalar geçmiş materyalizmlerin, çeşitli maddesel "öz" betimlemelerinin bir özetidirler. Yine kesin olan bir şey var ki o da, eski ya da klasik atomizmde, bizim ilgilendiğimiz yönüyle maddeyi oluşturan atomlar ve boşluk, örneğin Epiküros'un dediği gibi "Boşluk cisimsizdir" yargısı, bir idealist yargı olarak değerlendirilemez. Aynı şekilde, modern fizikte, "madde", yalnızca kitleyle donanmış parçacıklardan değil, ama parçacıkları birbirine bağlayan çeşitli güçlerden oluşmuştur. Bu güçler de madde kategorisine girerler.

Genelliği içinde bu kavram, diğer genel kavramlarla tanımlanamaz: Her kavram gibi bu kavram da, ancak bir ilişkide anlamını bulur. Anlamını bulduğu ilişki, "düşünce" ile girdiği ilişkidir ve materyalizm, en geniş biçimiyle, Madde - Düşünce ilişkisine bakış açısı kavranmalıdır. Bu anlamda madde, her tür düşüncenin önünde yeralır; düşüncenin kendine özgü koşulu olarak belirir. Kaldı ki bu ilke, idealizmin de ilkesidir: Düşünce maddeyi ancak kendisiyle girdiği ilişki ölçüsünde ortaya koyabilir. İşte bundan dolayı, kaçınılmaz eğilimin sonucuna varan düşünce, ya kendisi ya da benzeri olarak, maddeyi etkili bir şekilde betimleyebilir. Böyle bir ilke mantıkla çelişmeden, geçerlilik kazanabilir. Düşüncenin maddenin önceliğini kabul etmesi, yansıma kuramı olarak anılan ve sıkça büründürüldüğü deneyci biçimlerle karıştırılmaması gereken kuramdan daha az onay görür.

Eğer, maddenin felsefi kavramı ancak bir ilişkide anlamını buluyorsa, bu anlam ve bu ilişki, tarihte yerlerini alırlar. Terim ve kavramın, formla karşıtlıkları içinde anlam kazandığı, formun belirli,

maddenin belirsiz kabul edildiği Aristoteles felsefesine dek uzandıklarını hatırlamakla yetinelim. Madde daha sonra, klasik çağa egemen olan 'öz' anlamına bürünür ki bu öz, diğer özlerden, en azından ruh ve zihin özünden ayrıdır. Materyalizm içinse bu öz, maddesel özdür. Bu tür adlandırmalar kavramın temel özelliklerini ortaya döker: Formla karşı karşıya olan madde, karşıtının betimlediği ancak akılla kavranır öğelerin yanında bir gerçeklik ya da varoluş ilkesi olarak dikilir; öz olarak madde ise, uzam, kitle, vs. gibi özelikleriyle tanımlanabilir ki, klasik çağa özgü bu özelikler, maddeyi yeniden kavranılabilirlik statüsüne yükseltirler. Bu statü ise, kimyada, elektromanyetizmde, atom ve parçacık fiziğinde olan gelişmeler sonucu maddenin genel tanımını genişleten yeni ilişkiler ve özellikler tarafından geride bırakılır. Fakat, kavramın eski içeriği tümüyle yokolmamıştır. Az ya da çok etkili olarak, yeniden ortaya çıkma olasılığı vardır. 17. yüzyılda yeni olan materyalizm terimine yüklenen ilk anlamlardan bir kısmı, antik çağın madde - form karşıtlığı fikrinin ürünüdürler. Lange'ı, maddeye öncelik tanıyan felsefeyi, "Uygulamalı Materyalizm" diye adlandırmaya iten ve materyalistleri formalizmle savaştıran yine bu eski madde- form karşıtlığı görüşüdür. Arkaizmler, metinlerin sadece "maddesellik"ini konu alıp biçim ya da anlamlarına karşı çıkarak materyalist geçinen edebi kuramcılarının yaptıkları gibi, fırsat düştüğünde, modernliğin renklerine bürünürler. Aynı şekilde, hasımlarının materyalizme yapıştırmaya kalktıkları bir zamanların materyalizmlerini betimleyen özcülük, klasik öz fikrinin felsefe tarafından olduğu kadar bilim tarafından da aşıldığı doğruysa, modern materyalizmin gerçeği değildir ve olamaz.

2. Yeni veya Yenilenmiş Kavramlar - Madde kategorisi ancak kavramsal formlarda ve zaman içinde birbirini izleyen belirgin içeriklerde vücut buluyorsa, daha da güçlü bir nedenle, tartışmanın sürdüğü çeşitli zeminlere ve bu kategoriyi konu alan kavramlara varır.

"Yaşam" ve "Zihin" sorunları artık eskisi gibi irdelenmiyor. Günümüz materyalizmi özlerle ya da maddesel ilkelerle ilgilenmek veya özlerin ve ayrı ilkelerin varlığını yadsımak yerine, canlı maddeleri oluşturan kimyasal yapıları, bu yapılara özgünlük kazandıran etkileşim biçimlerini konu edinir ve bunların işlevini, yapısını ve bilgi kuramının sayısız ipucunu verdiği sistemini açıklar. Zihini kapsayan alanlarda ise, kuşkusuz materyalizm eskinin taslaklarıyla yetinemez ve yeni kavramlar yaratır.

Bu kavramlar öncelikle zamanla, geçmişte uzayın basit bir kopyası olarak düşünülen zamanla ilgilidirler. Doğadaki yeni türlerin ardı ardına üretimini konu alan evrim kavramı, insanlığın geleceğini ve kendine özgü dönüşümlerini yaratma biçimlerini kapsayan tarih kavramı... Bu iki kavram, La Mettrie'nin "düşünen madde" görüşüne kaynaklık ederler. İnsan beyni denilen belirli maddesel düzene "düşünen madde" demekle yetinmeyip, bu maddesel düzenin neden oluştuğunun, hangi evrim süreçlerinden geçtiğinin araştırılması gereği bu görüşü özetler.

Eğer materyalizm kendini evrimci olmak hissediyorsa, tarihsel olmak zorunda da hisseder. Oysa birinden diğerine geçilmez, çünkü insanlık tarihi, evrim kavramını içeren doğal süreçlere indirgenemeyecek oluşum ve varoluş biçimlerini kapsar. Bundan dolayı günümüz materyalizminin başlıca konusu uygulama kavramıdır ki, Marx bu kavramı

ileri sürerek kendi materyalizmini geçmişin materyalizmlerine karşıt ilan etmiştir. Uygulama, diğer yönlerinin yanısıra, teknik aktivite, toplumun ve bireylerin sözkonusu olduğu uygulamalar bütünü ve kuşkusuz, çalışma, insan-doğa ilişkisinin vardığı nokta, zeka-madde birliğinin eylem halindeki durumunun düşünülmesi gibi yönleri de olan, metodolojik ve aydınlatıcı işleve sahip kavramsal bir aracılıktır.

Bu tür kavramların müdahalesiyle eski materyalizmlerin zenginleştirilip esneklik kazanmalarının sağlanması, boşluk ve çatlakları doldurmaya, gerçeğin birliğini kavramaya, materyalizmin kendi tarihini, fikirler tarihinde belirişini, hatta gelecekteki yokoluşunu ya da en azından bir -izm haline gelişini açıklamaya yaramalıdır: Kazanımların da tarihsel olduğu bir çatışmada yan tutma - Bilgi adına ideolojik yapının yokolması...

Materyalizmin yayılması ve araçlarının zenginleşmesi sınırsız olmadığı gibi tehlikesiz de değildir. Tamamıyla kavramların esneklik kazanmasından kaynaklanan tehlikeler şunlardır: Özellikle dirimselci ve gizemci fikirlerin yeniden belirmelerine veya varlıklarını sürdürmelerine, metafiziğe ya da mekanikçiliğe karşı yürütülen kavgada, kalkan olarak kulanılagelen "Diyalektik"in maruz kaldığı ihlal ve hataların tekrarlanması tehlikesi, açıklamaların aşılamaz sınırları.... Ama bu sınırların tanınması materyalist bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin dayandığı bir başka gereklilik ise, Hume'un "Her şey her şeyi üretebilir" formülünü yorumlayarak, düşüncenin her şeyi anlayamayacağını kabul etmektir. Zira, idealizmin aksine materyalizmin savunduğu gibi, gerçeği belirleyen düşünce *değildir*, düşünce, neyin dayattığı zorunlulukla kendini mut-

lak olarak özümseyebilir?

3. Uygulama Sorunu - Materyalizme yönelik töredışılık ya da töretanımazlık suçlamalarına tarih, Epikür, Marx ve Spinoza gibi, aleyhtarlar tarafından bile saygı gören yüksek kişilikler yaratarak, bu kişiliklerin savundukları değerlerle materyalistler adına yanıt vermiştir. Bu suçlama ve savunuların kavranış biçimlerini görecelileştirmek için, uygulamayı kuramdan ayıran büyük uzaklığı hesaba katmak gerekir. Bayle'ın paradoksu bu uzaklık üzerine kurulmuştur: - Tanrıtanımaz dürüst insan - dönemin naiflerini düşündürüyordu. Kısaca, diyelim ki gerçekten de materyalizmin sonuçlarının kınanabilirliği, çeşitli idealizmlerin taraftarlarının erdemlerini ve dürüstlüklerini garanti etme yeterliliklerinden fazla değildir. Daha da öteye geçerek materyalizmin, çeşitli pratik sonuçlara, çeşitli doktrinler yığınının ortak çizgisi olduğunu söylemek gerekir: Cyrene'li Aristippe'in üne kavuşturduğu şartsız zevk arayışına karşı çıkan, yine zevk üzerine kurulmuş ama doğruluğun ve bılginin yüce değerine götüren materyalist Epiküros ahlâkı, 18. yüzyılda La Mettrie'nin, biyolojik materyalizmine dayandırdığı bireysellik ve bu bireyselliğin önceden haber verdiği Holbach'ın toplumsal çıkar ahlâkıyla ters düşer.

Sonuçta, maddeyi skandala dönüştürmek için olsun veya onu savunmak için olsun, materyalizmi ahlâk adına yargılamak saflıksa, burada önemli olan diğer yanlarda da olduğu gibi, materyalist bir doktrinin, tarihsel arabuluculuk kuramları üstünde ve bireysel-toplumsal pratiğin incelenmesine dayanarak yükselecek bir değerler kuramı oluşturabilmesidir. Bu değerlerin hepsinin dünyevi değerler olması bir kusurdan çok bir üstünlüktür. Bütün ahlâk sistem-

lerinin bu türden değerlere dayandığı ve ahlâki doktrinleri, yönettiklerini iddia ettikleri gerçeklikten çıkmakla eleştiren materyalist sav doğru ise, yukarıda sözü edilen üstünlük daha da belirginleşir.

Fakat dünyevi değerlerin doğrulanması ve doğrulamanın biçiminin böyle olması, onların nesnelliğine dar ve dolaysız bir tanım getirildiği anlamına gelmez: Faydacılık genel olarak materyalizmin ahlâkı değildir ama, Marx'ın geçersizliğini sergilemek için gösterdiği gibi, bazı insani ilişkilere değer atfedilmesi - Ekonomik üretim ilişkileri - gerçekliğin indirgenmiş bir kavranışından ileri gelir ki bu gerçeklik, dünyadaki bir varoluş biçimine, burjuvazinin varoluş biçimine bağlıdır.

Kısaca, materyalist biçimlerin, bu biçimlerin kaynak ve yapılanmalarının çeşitliliğinden daha da büyük çeşitlilikteki olası ve gerçek materyalist ahlâklar, en düşüğünden en yücesine kadar varolurlar. Her şeyin ötesinde, en azından şunu söyleyebiliriz ki, eğer insalık en yüce değer olarak tanınmalıysa, bir materyalist buna inanacak en uygun kişidir. Çünkü, insan hayatının yeri doldurulamazlığını yalnızca materyalizm düşünebilme gücüne sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN YÖNELİMLER

I. Marksist Materyalizmin Sorunları

Kurucularının yokoluşundan beri olaylı bir biçimde gelişen Marksizm tarihi, Marksizme çok yakın ve onunla savaş halinde olan akımların çeşitliliği, bunların tarihsel olaylar ve toplumsal, siyasi savaşımlarla kurdukları sıkı bağ, doktrinin yapıcı materyalizmi tarafından ele alınan sorunları sayıca çok ve karışık kılmaktadır. Bu materyalizmin, sosyalizmi Kantçı idealizm üzerine kurma amacını güden "Austromarksistler"in felsefesinde ifadesini bulan sorunlardan çok, "Diyalektik materyalizm", "Tarihsel materyalizm" ve bunların doğası, doğrulanması ve aralarındaki ilişkiler konularında odaklaştığını belirtelim.

Diyalektik materyalizm kapsayan konularda, diyalektik sorunu, kuralları ya da özellikleri, Marksist materyalizmdeki yeri, tartışmaların ve ihtilafların nesneleri olmayı her dönemde sürdürmüşlerdir.

Marksist düşüncede, diyalektiğe yönelik çeşitli geleneksel doğrulamaları dikkate almak, bu sorunlar hakkında genel bir bakış açısı edinmek için gereklidir. Bu doğrulamalar üç biçimde yapılmışlardır. Bunlardan ilki, felsefe tarihine anıştırma yapar: Platoncu idealizmin yapıcı, diyalektik varlıkbilimini bilimsellikten uzak diyaloglar yoluyla, öznel bir karşı çıkıştan başka bir şey simgelemeyen Aris-

toteles felsefesindeki göreceli değersizleşmeye götüren ve oradan da Kantçı düşüncenin akla içkin çelişkisine, yani deneyi aşmak için doğadan gelen çelişkiye, Kant için saf aklın kısırlığını kanıtlayan "Çatışkı"ya taşıyıp, akıl için böylesi bir çelişkiyi gerekli gören Hegel'in bu çelişkiyi varlık alanına, varlık alanının gelişim ve derinleşme ilkesi olarak sokmasına dek vardıran çizgiyi tanıyoruz. Maddesel gerçekliğin bir özelliği olduğu ve düşünce boyutunda kaldığı için Hegel'in varlık alanına giren bu çelişkiden Marx'ın yaratmak istediği ters çevrim, işte bu diyalektiğe uygulanır. Bu ters çevrimin, Hegelci hukuk ve devlet felsefesinin eleştirisiyle başladığını görmüştük. Marksizmin tarihten, tarihsel hareketlerden ve tarihin kurulduğu uygulamadan çıkarsadığı ikinci diyalektik doğrulamaya buradan geçilir: Bu noktada işe karışan çelişkiler, tarihi harekete geçirici güçleri - Temel olarak sınıflar savaşı -, toplumsal bölünmelerin kendilerine özgü ilişki ve yapıları (İşbölümü, "Yabancılaştırma", sermaye ve emek, üretici güçler ve üretim ilişkileri vs.)dır. Ekonomi-politiğin yöntemi, bu çelişkilerin ve bu gelişme türünün kavranması açısından diyalektik olmalıdır. Böylece Marx ve Engels, aynı kategorilerin varlığını kanıtlayarak ve bu diyalektikleri oluşturan yasaların doğa ve bilimlerde yeraldığını göstererek, tarihsel diyalektiği ve Hegelciliğin bu ters çevrimini doğrulamaya çalıştılar.

Sorun, bu üç doğrulama biçiminin dengeliliğinde olduğu kadar, birbirleriyle uyumunda yatar. Zira, Kant ve Hegel'den kalan çelişkilerin, toplumların tarihini belirleyen gruplar çatışmasının, fiziksel dünyada raslanan güç karşıtlıklarının vs. aynı yapıda olması, aynı anlamı paylaşması kendiliğinden olacak iş değildir. Bu üç doğrulamanın temel armo-

nisinin ve özdeşliklerinin olumlanması, dogmatik bir önyargı olmaktan öteye gidemedi. Bu önyargı en belirgin anlatımını Stalin'in, *Matérialisme Dialectique et Matérialisme Historique* (Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm, 1932, SSCB Tarihi Elkitabı) adlı kitapçığında bulur. Ayrıca bu son akımla birlikte varolan bir gerçek olarak, diyalektik nesnellik adına toplumsal süreçleri, fiziksel ve biyolojik süreçleri yöneten zorunluluğa bağlayarak onları doğallaştırma tehlikesini doğurur.

Öte yandan bu doğalcı bakış açısının tersine felsefi bakış açısına öncelik vermekle materyalizm, belki de tarihin dönemlerine ya da çatışmaları, birbirini izleyen figürleri ve tarihin akliliğini ve saçmalığını yaratan kültürel ya da ideolojik türden kategorileri içinde toplumsal gruplara yönelen nesnel idealizme - George Lukacs'ın tüm eserlerini ya da Frankfurt okulu kuramcılarının yöntemlerini açıklayan eğilim - açılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Praxis'e (Uygulam) öncelik verilmesiyle de, Lukacs'ın *Histoire et Conscience de Classe* (Tarih ve Sınıf Bilinci, 1923) adlı eserinde yaptığı gibi veya Gramsci'nin tarihçiliği gibi, tarihin öznesiyle nesnesinin birbirindan ayrılmazlığını savunan öznel idealizme yaklaşılır.

Diyalektik materyalizmin ortaya koyduğu sorunlar, tarihsel materyalizmle olan ilişkisinde beliren sorunları da devreye sokar. Bu ilişki, birini ötekine dayandıran E. Bernstein'ın revizyonist bakış açısıyla ve Lange'da olduğu gibi, Hegel mirası bir yoldan sapma gibi görülerek kolayca yadsınabilirdi. Gramsci gibi kuramcılarda, tarihsel materyalizm lehine diyalektik materyalizmi değersizleştirme ya da birini diğerinin sonucu gibi gösterme eğilimi vardır. Diyalektik, tarihsel pratik olarak algılanıp, on-

dan ayrılmaz kabul edilir. Stalin'in metninde görülen indirgeyici ve dogmatik materyalizmde tarihsel materyalizm, diyalektik materyalizmin genel ilkeleriyle toplumsal yaşamın özel bir alanına uygulanması olarak ele alınır; bunu yapmaktaki amaç, sözünü ettiğimiz doğalcı tarihçilikle determinist (gerekirci), hatta mekanik bir tarih tanımında ısrar etmektir. Bu tanıma göre, tarihin gelişim süreci, hiçbirinin bir öncekini yadsımadığı sosyal yapılanmaların ardarda gelişi (Feodalizm, kapitalizm ve sosyalizme geçiş) yasası tarafından yönetilir. Marx'da diyalektik düşüncesini uyandıran işte bu eleştirel ve yansımalı yapıdır.

Tarihsel materyalizme gelince, buradaki sorunlar her şeyden önce, düşünsel ya da ruhani öğeye üstün tutulan maddesel öğenin tanımından kaynaklanır. Eğer bu maddesel öğe, belirli bir üretim tarzının betimleyen toplumsal üretim ilişkileri içinde üretici güçlerin seferber edildiği bir kuvvetler topluluğunun sözkonusu olduğu ekonomik bir temele dayanıyorsa, buradaki sorunlar, yapısal ve nicel sorunlardır. Konuları dar anlamıyla incelersek, hammaddeleri, üretim araçlarını ve işçileri, üretim güçleri arasında nereye yerleştirebiliriz? Günümüzde, 20. yüzyılın bilimsel ve teknik devrim sonucu yenilenen verilerle birlikte karmaşıklaşan bir dizi sorun... Genel olarak toplumun sorunları olan, üretimin maddi şartlarının bütünlüğü işe karıştığında, ortaya çıkan problemler daha da çoğalırlar. Coğrafya, iklim, çevre, nüfus vs. faktörleri... Yine üretim biçimi, üretim ilişkilerini zorunlu kılan biyolojik ilişkiler... Bu sorunlar özellikle, kapitalizm ya da ticaret öncesi toplumların incelenmesi sözkonusu olduğunda ortaya çıkarlar ki, Marx ve Engels bu toplumları, başlıca ilgi alanları olan burjuva toplu-

mu ve kapitalist üretim biçimini inceledikleri gibi inceleyememişlerdir. Bu sorunsalın ana nedenlerinden birisi, kimi zaman "Doğu Despotizmi" kimi zaman da "Asya Tipi Üretim Tarzı" adı altında anılan toplumların yapısı ve durumudur. Bu tür toplumlarda toplumsal ilişkiler, üretim araçları mülkiyet biçimi tarafından değil, devlet gücünün ekonomik hakimiyeti tarafından belirlenir. Orada sözkonusu olan ilişki ve işleyiş sorunlarıdır: Kautsky tarafından benimsenen ve Engels'in birkaç formülüyle destekleyerek Stalin'in de kabul ettiği mekanist ve ekonomist şemalar, bu konudaki yetersizlikleri nedeniyle sıkça eleştirilmişlerdir. Marx ve Engels bu ilişkileri - Toplumsal yapı ve üstyapılar arasındaki ilişkiler - üretici güçlerin üretim ilişkileriyle, oradan da toplumla toplumun kurum ve ideolojilerinin içinde taşıdığı gerekircilik arasındaki doğrusal ilişkiler olarak sunmaya çalışmışlardır. Marx ve Engels'in üstünde durdukları bir diğer nokta ise, üstyapının etkinliği, altyapıya ve üretim tarzının bölünmez bütünlüğüne yaptığı etkidir. Bu etkileri konu alan açıklamalar, tarihsel materyalizmin özgünlüğünü akla getiren kavramsal bir yeniden ele alıştan çok, yukarda sözünü ettiğimiz şemaların eksikliklerini giderme amaçlıdır. Louis Althusser'in de aralarında bulunduğu birçok düşünürün kavramları yeniden gözden geçirme girişimlerinin altında yatan bu tür eksikliklerdir. (Devletin İdeolojik Araçları kavramı ve ideoloji kavramını, doğasını, durumunu ve işlevini sorgulayan araştırmalar, Althusser.)

Bu soruları çeşitliliği ve bu çeşitlilikten ileri gelen tartışma ve incelemelerin sayıca çokluğu gözönüne alındığında, 20. yüzyıl materyalizmi, bir binadan çok bir inşaat şantiyesi gibi görünür. Bu onun şansı olduğu kadar şanssızlığıdır da...

II. Diğer Materyalizmler

Marksizmin dışında veya onunla yanyana olan diğer materyalist akımlar, başka başka geleneklere bağlı kalarak, bazı ülkelerde, özellikle Anglo-Sakson ülkelerde gittikçe artan bir ilgi görüyorlar.

Ortak noktaları, Lange örneğinde olduğu gibi, Hegelciliğin talihsiz mirası olan karışık ve mistik bir laf salatası adına, ortaya çıktığından bu yana geçersizliği ilan edilmeye çalışılan Marksizm gibi, diyalektiğin yadsınmasıdır.

Hepsinin değilse bile birçoğunun birleştiği nokta ve Marksizme karşı çıkış sebepleri, materyalist "Tercih"in ideolojiyle uzlaştırılmasıdır. İngiliz dilinin felsefe literatüründe bu terimin anlamı şöyle açıklanır: Gerçekçi olmayan, ütopik ve demagojik, varolan doğal, toplumsal ve ekonomik düzenin gerçekliklerine aykırı bir düşünsel yapılandırma...

Geniş anlamıyla, yine bu ikinci ortak noktanın bir ürünü olarak, bu materyalizmlerin çoğu deneyci ve pozitivist bir bakış açısına - Anglo-Sakson ülkelerde hüküm süren ve Hume'un mirasına, kıtasal geleneklere, sadece Hegel'e değil, Descartes ve Kant'a da karşı olan felsefi bakış açısı - sahiptirler. Bu bakışa göre, tarihten önce doğaya öncelik verilerek, hem tarihsel, hem de Marksist materyalizmin inkarına çalışılır.

Yine de bu son noktalar, burada akla gelebilecek doktrinlerin tümüne uyarlanamaz; her şeye rağmen, oldukça geniş bir eğilimler yelpazesiyle karşı karşıyayız.

Bir kısım düşünür, özellikle Avustralyalılar (J. C. Smart, D. M. Armstrong), İngilizler (U. T. Place) ve Amerikalılar (D. K. Lewis, P. K. Feyerabend, J. W. Cornman, M. E. Levin gibi) son dönemlerde,

ruh-madde ilişkisini konu alan tartışmalarda, materyalizmden yana tavır almışlardır. Genel anlamda düşünceleri, Anglo-Sakson ülkelerde egemen olan görüşler çerçevesindedir. 1930'larda, pozitivizm mantığı adına Viyana Okulu'nun iki üyesi V. Von Neurath ve R. Carnap, bütün bilimsel önermelerin fizik dilinde yapılmasını gerekli kılan fizikçi bir tez ortaya atmışlardı. Bu tez psikolojiye uygulandığında, en azından yöntemsel olarak materyalizmle karşılaşırız: Bilinçli olguları fiziksel verilere dönüştürülebilirler ve dönüştürülmelidirler. Zaten, 1950'li yılların sonunda günümüzün tartışmalarını başlatmakta önemli bir roloynayan Herbert Feigl, Viyana Okulu'nun Amerika'ya yerleşmiş eski üyelerindendir. Öte yandan fizikçilik, Watson'un davranışçılığıyla benzeşir. Watson, psikolojinin konusu olarak zihinsel durumları değil, dışarıdan gözlenebilen nesnel davranışları göstermiştir. Öyle ki bilimin gözünde insan, hayvanla aynı yere konulmuştur. İlk ikisinden bağımsız olan üçüncü kuramsal kök ise, analitik felsefedir. Yeni pozitivizm gibi Wittgenstein'la bağıntılı olduğu kadar, bir tür davranışçılığı da içine alır. Analitik felsefenin amacı, sözcüklerin kulanımındaki karışıklıklar ve belirsizliklerden doğan sahte metafizik problemlerini, dilin analizi aracılığıyla yoketmektir. Bu akımın önde gelen temsilcilerinden biri olan Gilbert Ryle çalışmasında, *The Concept of Mind* (Akıl Kavramı), ruhani öz kavramını reddetmiş, psişik eylemleri, herhangi bir davranış biçiminin itici güçleri olan eğilimler olarak nitelemiş ve eleştiri amaçlı da olsa gerçekten, bir tür yöntemsel ya da analitik davranışçılığı kuramına sokmuştur. Beyin nörolojisi ve kimyası, sibernetik modellere verilen önem, düşünsel eylemlerin bilgisayarla karşılaştırılması, bilinç olgularını

açıklayarak, materyalist evren kavrayışının nesnelliğine katkıda bulunmuştur.

Çeşitli materyalist kuramcılar arasında, bu kuramcıların birbirleriyle gerçekleştirdikleri tartışmalar, yine çeşitli ayrılmalar yarattığı halde ortak kanı zihinle beynin özdeşliğinin kabulüdür. (Özdeşlik Kuramı), yani ister tüm psikolojik önermelere zihinsel verilerden bağışık bir formülasyon kazandırılsın, ister materyalist ifade biçimlerinin her tür anlam ve değeri yoksayılsın, bütün psişik durumlar, merkezi sinir sistemi durumlarına indirgenirler: Böylece, ana tercihler, yöntembilim açısından önemli olan indirgeyici bir materyalizmle, daha dogmatik yapıdaki yoksayıcı bir materyalizm arasında salınır.

Bununla birlikte, her durumda, sözügeçen kuramların bazı sınırlamaları vardır. Başlangıçtan beri sınırlama, psiko-fizyolojik materyalizm çizgisinde yerini alan ruh-madde ilişkisinde kendini belli eder. Bir diğer sınırlama ise bu kuramların doktor ya da fizyologlara değil, düşünür ve bilgi kuramcılarına ait olduğu ve bu anlamda, kesin bilimsel gerçeklikler olarak bakılamayacakları, somut nörolojik analizlere dayanmadıklarıdır. Sonuçta, az önce sözünü ettiğimiz doktrinal köklere asılı olan ve daha genel bir sınıra açılan bu kuramcıların kaygısı, pozitivist bir bilim tanımı çerçevesinde tutarlı bir materyalizm kurmak, yani zihinsel süreçlerin bir bölümünü diğer bölümüne indirgeme esasına dayanan doğrulamalar yapmaktansa, fizik terimleriyle ifadesini bulan zihinsel süreçleri, anlam bakımından açık ve doğru olarak kullanmaya olanak veren bir dil oluşturmaktır. Bundan dolayı, yine pozitivist yaklaşımda, bu kuramcılar bilimsel dilin ve deneyin dayandığı zeminden başka bir zemine dayanan ru-

hani bir metafiziğe açık kapı bırakırlar.

Diğer doktrinler bu sınırlamalardan, her ne olursa olsun sorun ve savların bu dar çerçevesinden kurtulmuş görünüyorlar. Bunlardan en anlamlı olanı, Arjantinli fizikçi düşünür Mario Burge'un hem sistematik hem de bilimsel materyalizmidir: Modern bilim ve mantığın gereklilikleriyle uyum içinde, kendini aksiyomlar biçiminde ifade edebilen eylemin, maddenin ana özelliği olduğunu savunan eski düşünceye dayandığı için dinamikçi, kurucu öğeleri arasındaki ilişkinin üstünde yükselen kendine özgü bir bütünlüğe sahip nesneler sistemini dikkate aldığı için sistematik, yalnızca sistemlere ait olup sistem öğeleriyle ilgisi bulunmayan özelliklere varolma hakkı tanıdığı için emerjantist ve nihayet, bu sistem ve özelliklerin ortaya çıkışını bir tür birleşme sürecinin tamamlanmasına bağlayarak açıkladığı için evrimci bir materyalizm... Bütün bu sebeplerden dolayı tanımını yaptığımız materyalizm, katı bir bilgikuramcı ya da yöntembilimci bir bakış açısından yola çıkmak yerine, uzaydaki yerleri, yer değiştirmeleri ve ilişkileriyle tanımlanan maddi nesnelerden hareket ederek, yaşamın, fiziksel dünyanın, zihinsel kavram ve değerlerin verilerini dikkate alan bir varlıkbilim tasarımında yeralır. Bu tasarım, etkileşim, değişim ve yüzeye çıkma gibi kavramlara geniş yerayırırken, karşıtların temel rolünü ve birliğini, *karşıtların bir ürünü olan* evrensel değişim kavramının yapısını öğrenmek amacıyla yazarın yandaş olduğu diyalektik varlıkbilim gerçeğini, savunduğu mistik karışıklığın kavram ve savlarını dışlar. Yine belirtmeliyiz ki bu proje, doktrinlerin daha önceden uyandırdığı amaçlarının ve kavramsal araçlarının genişlemesi için doktrinlere çok yakın olan bir bilimsellik kavramı üzerinde yükselir.

Amerikalı antropolog Marvin Harris'in savunduğu "Kültürel Materyalizm"i ayrı bir yere koyabiliriz. (*Cultural Materialism*, 1979). Burada sözkonusu olan, aynı zemini paylaştığı halde, Marksist tarihsel materyalizme alternatif getirme çabasıdır. Dünyevi varoluşun uygulama sorunlarına verilecek en iyi yanıtın toplumsal yaşam olduğunu koyan Marksist ilkeden hareketle, kendini Humecu geleneğin deneyci epistemolojisine (Bilgikuramı) yerleştiren yazar, Hegel diyalektiğini reddederek, sıradan Marksist şemalardan daha açık, sosyolojik bir determinizm (gerekircilik) öneriyor. Sıradan Marksist şemalarda göze çarpan eksiklik, eşzamanlı zeminlerde yeralan toplum biçim ve düzenlerindeki çeşitliliğe, tarih öncesinden modern toplumlara dek uzanan (Bundan dolayı daha geniş bir terim olan "kültürel" terimi, "tarihsel" terimine yeğlenmiştir) artzamanlı zemindeki evrimine açıklık getiremeyişleridir. Belirsiz diye kabul edilen nesnel-öznelin veya gerçek-sanal kavramların yerine, bir yandan zihinsel-davranışsal karşıtlığını, diğer yandan etic-emic tezatını (Amerikan antropolojisinde yaygın olarak kabul görmüş, gözleyenin toplumsal bir davranışa dıştan bakışı ile toplum üyelerinin topluma içten bakışı arasındaki dilsel kökenli ayrım) kullanarak Harris, kendi materyalizmini, davranışsal görünümlerin zihinsel görünümlere, etic görüşlerin emic görüşlere önceliği olarak tanımlar. Böylelikle hem üretim biçimini (Teknoloji, çalışma biçimleri, vs.) ve "Yeniden Üretim Biçimi"ni (Nüfus, akrabalık ilişkileri, vs.), hem de "Altyapı"yı (Ev ekonomisi ve siyasi ekonomi) ve "Üstyapı"yı (sanat, bilim, vs.) içeren bir yapıya dayalı bir toplumsal işleyiş şeması önerir. Bu şemada, bir toplumu oluşturup, onun zihinsel ve emic yapısını kuran üyelerin görüşleri, gözlenir

davranışlarla uyumlu ve onlara bağımlıdırlar. Öyleyse öne sürülen ilkeye göre, "Davranışsal üretim ve yeniden üretim biçimleri, olasılıkçi bir tarzda ev ekonomisini ve siyasi ekonomiyi belirlerler; ikincilerse yine aynı tarzda davranışsal ve zihinsel üstyapıları belirler" ve bu ilke, altyapısal bir belirleme ilkesidir.

Yazar doğa-kültür karşılaşmasına, çevresel ve biyolojik etkenlere ayırdığı kadar altyapıya da geniş bir yerayırdığı halde, insan toplumlarının davranışlarının özünü biyolojik etkenlerle açıklama eğiliminde olan her tür indirgemeci materyalizme karşı çıkar.

Biyolojik materyalizm geleneği, çeşitli görünümler altında varlığını sürdürüyor. Örneğin Edward O. Wilson'ın üne kavuşturduğu sosyobiyoloji (*Sociobiology*, The New Synthesis, 1975), bu geleneğin ürünüdür. Modern evrimci biyolojinin bir kolu olan sosyobioloji, "Her tür toplumsal davranışın biyolojik temelinin incelenmesi"ni konu edinir. Bu kuram, genetik ve çevrebilimin, tıbbi materyalizmin, insani ve toplumsal olguları doğal determinizmlerin karmaşık ve gelişkin biçimlerine indirgeyen Darwinizm tarafından yenilenmiş sonuçlarının bilgisine dayanır. Son yıllarda sadece felsefeci, bilgikuramcı, toplumbilimci, ahlâkçı ve siyasi düşünürlerce değil, biyologlarca bile, biyolojik materyalizmin başka bir kolu olan nörofizyoloji adına eleştirilen sosyobiyoloji, yoğun tartışmalara yolaçmıştır. Ayrıca burada, beyinsel makinanın statik belirlenmesine (Beyni oluşturan nöronların 'Hat Planı') ve bu makinenin dinamik bilgisine (İşleyiş biçimi, elektriksel itkiler, bileşim kimyası) dayanan Jean Pierre Changeux kavramlarının, (Nöronal İnsan/ *L'homme Neuronal*, Paris, 1983) insan davranışları-

nı ve zihinsel nesneleri sinir hücresi aktivitesiyle yani, bilinci, zihinsel birimlerle özdeşleşen sinir hücrelerinin bütün fiziksel aktiviteleriyle çalışmalarından ortaya çıkan bir düzenleme sistemi olarak tanımladığından sözetmeliyiz. Sinir sistemi yapısını şartlayan genetik determinizmi açıklığa kavuşturarak cenin gelişimi sırasında, hücrelerarası alışverişi dikkate alan modeller lehine tekçi bir programın sibernetik modeline karşı çıkan J. P. Changeux, beynin kalıtımsal olarak mutlak önceden belirlenmişliğiyle çelişen doğum-sonrası beyin yapılanmasını, "épigenèse" (Sıralı oluş)'u kabul ederek, korteks oluşumunda bile kültürün izini görür.

Bunlar, çağdaş materyalist kuramlar alanında sadece birkaç yolculuktur. Üstelik çağımızın bir sürü felsefesinde varolabilecek materyalist yönelimleri özetlemekten uzaktırlar. Örneğin Gaston Bachelard'ın belirsiz materyalizmine bir gözatalım: Birçok kereler sözünü ettiği materyalizm, yalnızca eserlerinin başlıklarında kalmamış mıdır-Fırsat düştüğünde andığı diyalektik materyalizmi önemsenebilir mi? Ve daha genel olarak, modern bilim adına geleneksel felsefenin idealist sunumlarının eleştirisi, materyalist bir bakış açısına mı sahiptir? Diğer bir belirsiz materyalizm örneği ise, bazı yazar, oyun yazarı ya da edebiyat ve sanat kuramcılarının materyalist açıklamalarıdır. Örneğin kendini materyalist diye tanıtan Bertolt Brecht'in eserlerinin kavramdan çok istiare düzeninde bir materyalizm içerdikleri akla geliyor.

III. Materyalizmin Geleceği

Çeşitliliği, emeklemeleri, belirsizlik ve sorgulamalarıyla bilginin ölü bir kolu, zaman aşımına uğ-

ramış bir metafizik olmaktan uzak olan materyalizm, sapasağlam ayakta durmaktadır: Maruz kaldığı saldırıların, motor görevini üstlendiği eleştirilerin, konu olduğu tartışmaların teorik ve pratik kazanımları olmuştur. Aslında gözlenen, modern materyalizmin kendileri de felsefi, bilimsel, ahlâki ve siyasi sorgulamalara açık olan temel tercihlerinin ortaya konduğu konum ve eğilim yüzleşmelerinin oluşumudur: Kapanma ya da açılma, süreklilik veya süreksizlik-Antik dönemden bu yana Stoacılıkla Epikürosçuluk, düzenleme ve eğitim, birey ve toplum, doğayla tarih arasındaki tartışmayı ortaya döken karşıtlıklar-18. yüzyıl materyalizminin tutuculuk - ilerleme, doğacılık - insancılık, mekanikçilik - diyalektik tartışmaları...

Bütün bunlara bir gözattıktan sonra burada önereceğimiz, her şeyden önce materyalizmi idealizmle karşıtlığı içinde ele alarak, uzun erimli tarihte birincinin hakkını ikinciye teslim edip, idealist olmayı sürdüren idealist felsefelerin bilimsel doğrunun çekirdeği olduklarını ve materyalist felsefeler gibi güncelliklerini koruduklarını unutmamamız gerektiğidir. Democritos, Epiküros ve Lucretius'un en materyalist yaklaşımları ki onların tezlerinde en sağlam kalan bunlardır, bugün de birer başvuru kaynağı değil midirler? Fakat materyalizmin iç tartışmalarında süreklilik özelliği vardır. Kısaca özetlersek, materyalizm arası tartışmalar, en az materyalizm-idealizm tartışması ölçüsünde, sorgulayan ve sorgulanmış bir materyalizme kapı açacaklardır; tamamlanmış, her şeye verecek yanıtı olan, kökende idealizmden farklılık taşımayan bir materyalizme değil, yenilenen bir materyalizme açılan bir kapıdır bu...

BİBLİYOGRAFYA

Genel Tarih

O. Bloch; Marx, Renouvier et l'histoire du matérialisme, La Pensée, no. 191, Şubat 1977.

Images au XIX. siècle, O. Bloch'un sorumluluğunda, Paris, 1979.

F.-A. Lange; Histoire du matérialisme et critique de son importance à notre époque, 2 cilt, Paris, 1877, 1910-1, 1921.

H. Ley; Studie zur Geschichte des Materialismus im Mittelalter, Berlin, 1957.

- Geschichte der Aufklärung und des Atheismus, Berlin, 1966.

Le matérialisme du XVIII. siècle et la littérature clandestine, O. Bloch, Paris, 1982.

La Pensée; no. 219 ("Matérialisme, genèse du marxisme"), Mart-Nisan 1981.

Raison présente; no. 47 ("Matérialismes"), Temmuz-Eylül 1978.

P. Raymond; Le passage au matérialisme, Paris, 1973.

Revue philosophique; no. 1060 ("Le matérialisme"), Ocak-Mart 1981.

J.J. C. Smart; article "Materialism", dans The New Encyclopaedia Britannica, 1974, Macropaedia, cilt II.

Marksist Materyalizm

K. Marx ve F. Engels; Etudes philosophiques, Paris, Ed. Sociales, 1974.

V.I. Lénine; Matérialisme et empiriocriticisme, Moskova-Paris, 1962.

Dictionnaire critique du marxisme; G. Labica, Paris, PUF, 1982, 1985.

L. Kolakowski; Main currents of marxism, 3 cilt, Oxford, 1978.

L. Sève; Une introduction à la philosophie marxiste, Paris, 1980.

Diğer Çağdaş Materyalizmler

D. M. Armstrong; A materialist theory of the mind, Londra, 1968.

M. Bunge; Scientific materialism, Dordrecht-Boston, 1981.

- Materialismo y ciencia, Barcelone-Caracas-Mexico, 1981.

J.-P. Changeux; L'homme neuronal, Paris, 1983.

M. Harris; Cultural materialism, New York, 1979.

M. E. Levin; Metaphysics and the mind-body problem,Oxford, 1979.

D. M. Rosenthal ed.; Materialism and the mind-body problem,Englewood Cliffs, NJ, 1971.

E. O. Wilson; Sociobiology. The New synthesis, Cambridge (Mass.), 1975.